

55 983

55-983/1763

1985/1

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XIII. évfolyam

1985 JUL 17

Az 1945 februárjában a Budán bekerített magyar katonákhoz intézett s a harcok be-
szüntetésére vonatkozó felhívás aláírói. Balról jobbra: *Zilahy Lajos* író, a Pest fel-
szabadulása után elsőként megjelenő napilap, a Szabadság szerkesztője; *Nagy*
Ferenc, a Független Kisgazdapárt főtitkára; *Kovács Imre* író, a Nemzeti Parasztpárt fő-
titkára; *Csorba János* kisgazdapárti politikus, Budapest polgármestere; *Kodály*
Zoltán; *Szektiü Gyula* történettudós, később hazánk első, felszabadulás utáni moszkvai
követe; *Marczell Mihály* érseki helynök, a Pázmány Péter Tudományegyetem dékán-
ja; *Major Tamás* színművész; *Darvas József* író, a Nemzeti Parasztpárt elnöke; *Ravas*
László református püspök; *Csók István* festőművész.

*

Bajcsy-Zsilinszky Endre temetése 1945. május 27-én. Az emelvényen (balról jobbra)
Dálnoki Veress Lajos, *Zsedényi Ede*, *Kállai Gyula*. (Ék Sándor felvételei)

55983

A HONISMERET 1985. ÉVI XIII. ÉVFOLYAMÁNAK TARTALOMJEGYZÉKE

Agoston László: Hét kongresszus 6/3
Gedai István: Gondolatok nemzetről, nemzetudatról... 5/3
Dr. Huller Gyula: Az üzemtörténet újabb módszertani tapasztalatai 3/3
Kanyar József: A IV. honismereti konferencia és a XIII. honismereti akadémia eredményei 6/13
Dr. Molnár Béla: Számvetés és útmutatás 2/3
Pozsgay Imre: A honismereti mozgalom feladatai a nemzeti tudat elmélyítésében 6/9
Romány Pál: Földért, kenyérért! 4/3

ÉVFORDULÓK

Andrástaly Bertalan: Fülep Lajos emlékezete 1/3
Balogh Ferenc: Leveldi Kozma Ferenc 3/9
Dóka Klára: 125 éve született Borovszky Samu 5/7
Eperjessy Géza: Horváth Mihályra emlékezve 2/19
Fehérváry Magda: Herman Ottó komáromi kapcsolatairól 4/6
Hajdú D. Dénes: A kemsei falukutató munkaközösség emlékezete 3/11
Hajdú D. Dénes: A moldvai csángó-magyarok dél-dunántúli letelepedése 6/36
Hajdú D. Dénes: Negyvenesztendő a csepeli Jedlik Ányos Gimnázium 4/13
Dr. Halász Imre: Zalaegerszeg város száz éve 3/5
Horváth Gábor: Honismereti Évfordulónaptár, 1985. 5. 5/melléklet
 Hetvenöt éve született Ortutay Gyula 2/21

Kálmán Gyula ifj.: Bocsor Istvánra emlékezünk 4/9
Kisari Balla György: Százéves Kogutowicz Manó első térképe 6/25
Kiss Ferenc: Kosztolányi hűsége 5/15
Dr. Kollega Tarsoly István: Az 1885. évi országos általános kiállítás 6/21
Dr. Koltai László: Perczel Béla 5/12
Dr. Kovássy Zoltán: Toldy Ferenc tanítványa emlékeiben 5/10
Krisztián Béla: 250 éves a magyar műszaki felsőoktatás 6/17
M. Kiss Pál: Döbrentei Gábor ismeretlen portréja 6/18
Sólyom László: Kései emlékezés Fábian Gyulára 1/6
Szakács László: A Zala megyei erdők állami tulajdonba vétele 1945-ben 5/19
Dr. Szamosújvári Sándor: Az első honismereti szakkörvezetői tanfolyamról 3/14
Szijártó István: Az Eötvös Kollégium kilencven éve 6/29

Dr. Tóth Ferenc: Erdei Ferenc hadbíróági pere 6/32
Dr. Trautmann Rezső: A 350 esztendő Tudemányegyetem 5/5
Dr. Vértes László: Dr. Rózsay József, az első magyar gerontológus, a régi Terézváros orvosa 3/8
Vörösmarty Géza: Emlékezés Luby Margitára 6/28

40 ÉVE

Fekete Gyula: Egy földosztó „miniszteri biztosa” emlékeiből 2/5
Dr. Gergely Ernő: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1/8
Győri Sándor: Tiszaladányiak emlékeznek a felszabadulást követő első művésztalpre 1/12
Jalovszky Katalin: Fényképek a felszabadulás első hónapjaiból 1/14
Dr. Kupa Mihály: Felszabadulásunk pénzei 2/9
Dr. Lengyel Alfréd: Így szabadult fel Győr 2/17
Rácz István: Pápa város felszabadulásának történetéből 1/10

HAGYOMÁNY

Dudás Lajos: Csongrád város emléktáblái 3/23
D. Varga László: Az Ung-vidéki pásztorok hiedelmeiből 4/27
Dr. Fehér Zoltán: Egy régi bajai néprajzkutató tanár, Bellosics Bálint 3/20
Farkas Endre: Zámberly Lajos honvéd ezredes 1/17
Hegyi József: Amikor a zempléniek elkergették a főispánt 4/22
Joó Kálmán: A magyarországi német települések helytörténetének kutatásáról 6/46
Kurucz György: Angol hatások Kisszántói Pethe Ferenc Pallérozott mezei gazdaság című művében 2/27
Lénárt Andor: Az egri vár ágyúgolyói a diósi vashámborban 6/44
Lukácsy Sándor: Magda Pál, a honismeret úttörője 2/24
Matuss Lászlóné: Egyesületi élet Dunapentelelén 1/20
Dr. Nyakas László: A debreceni kollégium a Bach-rendszerben 3/16
Pető Mária: Az első városi jellegű település Budán 6/42
Pozder Miklós: Kitaibel Pál Heves megyei útinaplójában 4/19
Sas Péter: Kós Károly és Vágó Gábor levelezése 6/48
Szakács László: „Zala Egerszeg mezőváros Szépítő Bizottmánya” 1/22

Dr. Szathmáry Lajos: A Magyar Észjárás 6/51
Szántó György Tibor: A Gyűjteményegyetem 4/25
Szöllősi Kálmán: A nagykeréki jobbágyok küzdelme a földért 2/29
Tar Ferenc: A keszthelyi „Hullám” 6/50
Újváry Zoltán: Blaha Lujza és a gömöri hárszarak 3/18
Vámos György: A magyar pénzekről 1/16
Zika Klára: Veress Ferenc, kolozsvári fotográfus emlékezete 4/30

VÁLTOZÓ HAZÁNK

Dr. Bokor Péter: A Ság-hegy 5/30
Morvay Péter: Országépítés — országfényképezés 4/37
Schmidt Egon: Baglyok — a mezőgazdaság ingyenes segítői 5/31
Szombathy Miklós: Séta Csepel szigetén 3/26

BESZÉLGETÉS

Bosnyák Sándor: A népművészet a műteremben. Beszélgetés Péterfy László szobrászművésszel 2/31
Csorna Béla: A helytörténeti gyűjtemények jövőjéről. Beszélgetés Selmeczi Lászlóval 3/33
Deregán Gábor: A népek összefogásának példája. Beszélgetés Köpeczi Béla akadémikussal 4/32
Deregán Gábor: A Selyemgombolyító Obudán. Beszélgetés Zelnik Józseffel 6/53
Jakab Sándor: Tisza-parti számvetés. Beszélgetés Kovács Károly poroszlói helytörténésszel 1/24
Szabó T. Adám: Adalékok a székelyek korai történetéhez. Beszélgetés Benkő Loránd akadémikussal 5/22
Tóltési Imre: Legdöntőbb: a cselekvő részvétel. Beszélgetés Hentz Lajos szakkörvezető tanárral 4/35
Zika Klára: Emlékeim Cseh Gusztávról 6/56
Zika Klára: „A kultúra nincs helyhez kötve!” Beszélgetés Dr. Barsi Ernővel 3/30

TERMÉS

Belényesy Alajos: Hol volt Zrínyi-Újvár? 1/33
Csókas Ferenc: Regrutabál, regrutabúcsúztató Bényben 3/47
Fábián Margit: László Márton, a bukovinai székelyek halottaskönyv írója 2/34
Fehér József: Egy „szegénylős” falu névváltoztatása 5/42
Dr. Fenyvesi László: „Balassy Bálint volt eleőtteők...” 4/40
Dr. Fenyvesi László: „Felséged küldje főkapitányát hadaival miközsinbe...” 1/29
Gazda István id.: A postai cenzúra Magyarországon 1945-ben 5/39
Hagymásy Sándor: Hagyományos cigányfoglalkozások Türkevén 3/41
Dr. Horváth Mihály: Heves megyei földmunkások helyzete az 1930-as évek közepén 1/34

Huszár János: Régi ejtőernyősök emlékeiből 5/36
Iván László: Kecel és Bogár Imre 2/38
Józsa László: Kétszáz éves a kunszentmártoni katolikus templom 3/34
Morvay Péter: Egy „ismeretlen népdalszerző” 3/36
Rácz Sándor: A vihasarki viharágyú 3/40
Siska József: A bodrogi szőlősekről 2/40
Sólyom László: Dapsy Gizella — a magyar szüfrazsett 4/48
Tok Béla: A pozsonyi Hegyhát és Szokolca 4/44
Dr. Varga Gábor: Bod Péter ismeretlen levele Sinai Miklóshoz 1/28
Dr. Varga Gábor: Szücsmesterség a XIX. század elején 3/37
Vitányi Borbála: Sándor Móricz a bajnaiak emlékeztetőben 3/38

KILÁTÓ

Liszka József: A szlovákiai magyar néprajzi gyűjteményekről 1/37

KRÓNIKA

Balázs Gábor: Citerástábor Szentendrén 2/50
Barsi Ernő: Sályi napok, 1984 3/56
Bedécs Gyula: Nemzetközi anyanyelvi tábor 1/40
Bencze Lászlóné dr. Mező Judit: A népzene gyűjtés múltja és jelene Hajdú-Bihar megyében 2/45
Bertók Lajos: Maksay Ferenc (1916—1984) 4/55
Böszörményi István: Honismeret kerékpáron 1/46
Budai Ilona: TÉKA népművészeti tábor, 1984 1/45
Csáki Károly: Falumúzeum az Ipoly mentén 3/60
Dr. Csermely Tibor: In memoriam: Dr. Hársfalvi Péter 3/49
Dr. Faragó Sándor: Egyetemista-főiskolás tábor 1/43
Foki Ibolya: Nemzeti tudatunkról és történelemtanításunkról tanácskoztak Szigetvárott 2/43
Hajdú D. Dénes: A Zselizi Népművészeti Fesztivál '85 5/52
Halász Péter: Rendhagyó helytörténeti gyűjtemény Kiskunmajsán 3/63
Dr. Hegyi András: A Csongrád megyei honismereti diáktáborokról 2/48
Hegyi József: Egy láda Kossuth-bankó 1/48
Himmler György: Húszéves a zoboralji Villó 6/60
Jászberényi Ferencné: Honismereti szakkör-vezető-képző tanfolyam 1/44
Jászberényi Ferencné: V. Nemzetközi Diák Honismereti Tábor 1/42
Lengyel Dénes: Kisbacián beszámoló Benedek Elek emlékének megünnepléséről 5/47
Mándics Mihály: Falumúzeumok Bács-Kiskun megyében 3/59

Megemlékezés a magyar partizánokról 5/48
Dr. Misóczki Lajos: Az abasári királyszobor 2/50

Nagy Emese: Zolnay László emlékére 6/62
Nagy Varga Vera: Falumúzeum nyitott Tápiógyörgyén 1/52

Dr. Novák László: A falumúzeum — múzeumház szerepe a hagyományörzésben és a közművelődésben 5/44

Olsvai Imre: In memoriam: Balla Péter 3/50
Pálmány Béla: In memoriam: Dr. Nagy Lajos 3/51

P. Károlyi Zsigmond: In memoriam dr. Lászlóffy Voldemár 1/53

Dr. Polgárdy Géza: Dr. Blaskovics József hetvenöt éves 4/50

Száraz Pál: Tájház a Mátyusföldön 4/54

Szegedi Jánosné: A tarjáni honismereti szakkör 4/49

Szentkúti Károly: A nagycenki Széchenyi István emlékmúzeum közművelődési tevékenységéről 6/58

Dr. Timaffy László: In memoriam: Dr. Jám-bor Kálmáné Zsámár Margit 3/54

Dr. Tóth Ferenc: In memoriam Erdei Sándor 2/51

Tóth László: Néprajzi kiállítás Nemesrempe-hollóson 5/51

Dr. Tungli Gyula: Koltón az elvetett mag kicsirázik... 4/53

Valkó Arisztid: A solymári várért 1/51

Varga Domokos: A Kalevala Baráti Körről 3/54

Veres János: Klubélet a Zobor alatt 5/49

Virt László: A balladás ember Budapesten — Kallós Zoltán 1/49

Zóka László: Termeléstörténeti kiállítás Bolyban 1/50

Z. Urbán Aladár: Balassi Bálint nyomában 3/58

Z. Urbán Aladár: Látogatás a kopácsi múzeumban 6/61

Z. Urbán Aladár: Néprajzi gyűjtemény Laskón 3/61

KÖNYVESPOLC

Ács Zoltán: Mukicsné Kozár Mária: Sloven-sko — Szlovénvidék 2/60

Árvai krónika (Michal Markus) 5/59

Balázs Géza: Új Herman Ottó kötetek 4/57

Balla Tibor: Riznerné dr. Kékesi Mária — Ördög László: Az 5. osztályos ének-zene tankönyv 1/melléklet

Baranyai helytörténetírás, 1982 (Krisztián Béla) 5/60

Barátok, rokonok (Varga Domokos) 4/58

Barna Gábor: Békés város néprajza 2/56

Barna Gábor: Seres András: Barcasági magyar népköltészet és népszokások 3/melléklet

Barsi Ernő három új könyve (Budai Ilona) 6/63

Bálint Sándor: A Szögedi nemzet 1—3. (II). Lele József) 5/61

Bedő László: A Szovjetunió hősei a magyarországi felszabadító harcokban 5/58

Beke György: Boltívek teherbírása (Virt Dezső) 1/58

Békés város néprajza (Barna Gábor) 2/56

Dr. Bodor Antal—dr. Gazda István: Magyarország honismereti irodalma (dr. Havas Gáborné) 1/55

Budai Ilona: Barsi Ernő három új könyve 6/63

Dám László: Lakóházak a Nyírségben (Viga Gyula) 2/60

Dombi Kiss Imre: Pokoljárásom (Hidvégi Lajos) 6/melléklet

Dóka Klára: Tanulmányok Csongrád megye történetéből VI. 5/57

Dömötör Sándor: Hevestől Baranyáig (dr. Szamosújvári Sándor) 1/59

Folia Comloensis — Komlói Közlemények (Krisztián Béla) 6/64

Für Lajos: Jogtörténeti interjú az erdélyi magyarokról 4/61

Gazdag István: Nagycenk múltja és jelene 4/60

Győri tanulmányok 5. (Tuba László) 2/57

A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei, 11—19. (Müller Veronika) 1/61

Halász Péter: Hidvégi Lajos új könyveiről 5/60

Dr. Havas Gáborné: Dr. Bodor Antal—dr. Gazda István: Magyarország honismereti irodalma 1/55

A Herman Ottó Múzeum közleményei, 19. (Kriston Vizi József) 1/61

Heténytől Pápaig (Szilágyi Ferenc) 1/60

Hidvégi Lajos: Dombi Kiss Imre: Pokoljárásom 6/melléklet

Hidvégi Lajos új könyveiről (Halász Péter) 5/60

Horvátországi Magyarok Szövetségének Évkönyve, 5. (Z. Urbán Aladár) 2/58

Jogtörténeti interjú az erdélyi magyarokról (Für Lajos) 4/61

Juhász Gyula: Uralkodó eszmék Magyarországon (Szijártó István) 2/54

A komáromi Múzeumbarátok Körének Évkönyve (Trugly Sándor) 2/59

Kiss Áron: Magyar gyermekjáték-gyűjtemény (Dr. Kriston Vizi József) 5/63

Kovács Gergelyné: Alföld (Tömöry Márta) 1/57

Dr. Kováts Dániel: Tóvári Judit: Borsod-Abaúj-Zemplén megye műemléki bibliográfiája 1/melléklet

Kriston Vizi József: A Herman Ottó Múzeum közleményei 19. 1/61

Dr. Kriston Vizi József: Kiss Áron: Magyar gyermekjáték-gyűjtemény 5/63

Krisztián Béla: Baranyai helytörténetírás, 1982. 5/60

Krisztián Béla: Folia Comloensis — Komlói Közlemények 6/64

Lázár Katalin: Újváry Zoltán: Játék és maszk, I—III. 1/62

Lele József II.: Bálint Sándor: A Szögedi nemzet 1—3. 5/61

Markus, Michal: Árvai krónika 5/59

Mukicsné Kozár Mária: Slovensko — Szlovén-vidék (*Ács Zoltán*) 2/60
Müller Veronika: A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei, 11—19. 1/61
Nagyencs múltja és jelene (*Gazdag István*) 4/60
Riznerné dr. Kékesi Mária—Ördög László: Az 5. osztályos ének-zene tankönyv (*Balla Tibor*) 1/melléklet
Sándor László: Új Minden Gyűjtemény II. 4/63
Seres András: Barcasági magyar népköltészet és népszokások (*Barna Gábor*) 3/melléklet
Dr. Szamosújvári Sándor: Dömötör Sándor: Hevestől Baranyaig 1/59
Szijártó István: Juhász Gyula: Uralkodó eszmék Magyarországon 2/54
Szilágyi Ferenc: Heténytől Pápáig 1/60
A Szovjetunió hősei a magyarországi felszabadító harcokban (*Bedő László*) 5/58
Tanulmányok Csongrád megye történetéből VI. (*Dóka Klára*) 5/57
Tóvári Judit: Borsod-Abaúj-Zemplén megye műemléki bibliográfiája (*dr. Kovács Dániel*) 2/melléklet
Tömöry Márta: Kovács Gergelyné: Alföld 1/57
Trugly Sándor: A komáromi Múzeumbarátok Körének évkönyve 2/59
Tuba László: Győri tanulmányok 5. 2/57
Új Herman Ottó kötetek (*Balázs Géza*) 4/57
Új Minden Gyűjtemény, II. (*Sándor László*) 4/63
Újvári Zoltán: Játék és maszk, I—III. (*Lázár Katalin*) 1/62
Varga Domokos: Barátok, rokonok 4/58
Viga Gyula: Dám László: Lakóházak a Nyírségben 2/60
Virt Dezső: Beke György: Boltívek teherbírása 1/58
Vörösmarty Géza: Wesselényi István: Sanyarú világ 2/55
Wesselényi István: Sanyarú világ (*Vörösmarty Géza*) 2/55
Z. Urbán Aladár: Horvátországi Magyarok Szövetségének Évkönyve, 5 2/58

FÓRUM

Dr. Kovássy Zoltán: Máramarosszigeti Lenkey-emlékek 1/64
Szabó Géza: Honismeret és népnyelvkutatás 2/62
Virágh Ferenc: Helytörténet a termelőszövetkezetekben: táblanévadás 5/54
Vő Imre: Helytörténeti kincsesbányák a parókian 5/56

HÍREK

D. Varga László: Tájházat avattak az Ungvidéki Kistráskán 2/53
Hajdú D. Dénes: A Forrás Kör Bajcsy-Zsilinszky emlékműsora 3/melléklet
Hajdú D. Dénes: A Forrás Kör Illyés Gyula emlékestje 2/61
Halász Péter: A Honismereti Bizottság ülése 2/18
Halász Péter: A Honismeret kihelyezett szerkesztőbizottsági ülése 2/63
Hidvégi Lajos: A ceglédi kórház névadó ünnepsége 2/30
Krisztián Béla: Bányászattörténeti konferencia Salgótarjánban 2/53
Morvay Péter: Makói író-olvasó találkozóknak 2/64
Dr. Péter László: A Kisteleki-alapítványról 5/35
Sági Pál: Hazánk mezőgazdasága diákszemmel '85. 5/43
Dr. Szamosújvári Sándor: A szülőföldem és hazám című honismereti szakköri fotópályázat Hajdú-Bihar megyében 6/melléklet

PÁLYÁZAT

Az 1984. évi Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményjegyzéke 2/melléklet
1985. évi XXXIII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat 2/melléklet
Dr. Morvay Péter: A III. Folklórpályázat 1/melléklet

GYŪJTÉSI ÚTMUTATÓ

Gerle János: A századforduló magyar építészetének vidéki emlékei 3/melléklet
Szarvas Zsuzsa: Eszközleltárak készítése — tárgye gyűjtések feldolgozása 4/melléklet

1985/1

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XIII. évfolyam

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

40 ÉVE

HAGYOMÁNY

BESZÉLGETÉS

TERMÉS

KILÁTÓ

KRÓNIKA

KÖNYVESPOLC

Fülep Lajos emlékezete (<i>Andrástaly Bertalan</i>)	3
Kései emlékezés Fábián Gyulára (<i>Sólyom László</i>)	6
Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága (<i>Dr. Gergely Ernő</i>)	8
Pápa város felszabadulásának történetéből (<i>Rácz István</i>)	10
Tiszaladányiak emlékeznek a felszabadulást követő első művésztelepre (<i>Győri Sándor</i>)	12
Fényképek a felszabadulás első hónapjaiból (<i>Jalovszky Katalin</i>)	14
Zámbelly Lajos honvéd ezredes (<i>Farkas Endre</i>)	17
Egyesületi élet Dunapentelén (<i>Matuss Lászlóné</i>)	20
„Zala Egerszeg mezőváros Szépitő Bizottmánya” (<i>Szakács László</i>)	22
Tisza-parti számvetés. Kovács Károly poroszlói helytörté- néssel beszélget <i>Jakab Sándor</i>	24
Bod Péter ismeretlen levele Sinai Miklóshoz (<i>Dr. Varga Gábor</i>)	28
„Felséged küldje főkapitányát hadaival miközinkbe...”. Ni- kápolyi felkelők segélykérő levele az erdélyi fejedelem- hez (<i>dr. Fenyvesi László</i>)	29
Hol volt Zrínyi-Ujvár? (<i>Belényesi Alajos</i>)	33
Heves megyei földmunkások helyzete az 1930-as évek köze- pén (<i>Dr. Horváth Mihály</i>)	34
A szlovákiai magyar néprajzi gyűjteményekről (<i>Liszka József</i>)	37
A Győr-Sopron megyei honismereti munkáról	
Nemzetközi anyanyelvi tábor (<i>Bedécs Gyula</i>)	40
V. Nemzetközi Diák Honismereti Tábor (<i>Jászberényi Fe- rencné</i>)	42
Egyetemista-főiskolás tábor (<i>Dr. Faragó Sándor</i>)	43
Honismereti szakkörvezető-képző tanfolyam (<i>Jászberényi Ferencné</i>)	44
TÉKA népművészeti tábor, 1984 (<i>Budai Ilona</i>)	45
Honismeret kerékpáron (<i>Böszörményi István</i>)	46
Egy láda Kossuth-bankó (<i>Hegyi József</i>)	48
A balladás ember Budapesten (<i>Virt László</i>)	49
Termeléstörténeti kiállítás Bólyban (<i>Zóka László</i>)	50
A solymári várért (<i>Valkó Arisztid</i>)	51
Falumúzeum nyílt Tápiógyörgyén (<i>Nagy Varga Vera</i>)	52
In memoriam dr. Lászlóffy Voldemár (<i>P. Károlyi Zsigmond</i>)	53
Dr. Bodor Antal—Dr. Gazda István: Magyarország honisme- reti irodalma (<i>Dr. Havas Gáborné</i>)	55
Kovács Gergelyné: Alföld (<i>Tömöry Márta</i>)	57
Beke György: Boltívek teherbírása (<i>Virt Dezső</i>)	58
Dömötör Sándor: Hevestől Baranyaig (<i>Dr. Szamosújvári Sán- dor</i>)	59
Heténytől Pápaig (<i>Szilágyi Ferenc</i>)	60
A Herman Ottó Múzeum közleményei, 19. (<i>Kriston Vízi Jó- zsef</i>)	60
A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei, 11—19. (<i>Mül- ler Veronika</i>)	61

Ujvári Zoltán: Játék és maszok I—III. (<i>Lázár Katalin</i>)	62
Riznerné dr. Kékesi Mária—Ördög László: Az 5. osztályos ének-zene tankönyv (<i>Balla Tibor</i>) (melléklet)	
Máramarosszigeti Lenkey- emlékek (<i>Dr. Kovássy Zoltán</i>)	64
Az 1984. évfolyam tartalomjegyzéke (melléklet)	
Honismereti Bibliográfia (melléklet)	
A III. Folklórpályázat (<i>Dr. Morvay Péter</i>) (melléklet)	
Az első borítón 1662-ből, Székelyudvarhely környékéről való lőporszarú látható. Szentés Vidorné rajza Kovács Dénes Csontkarcolatok, porszaruk (1975) című könyve alapján	

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Andrásfalvy Bertalan dr., a Janus Pannonius Múzeum tud. tanácsadója, Pécs — **Balla Tibor**, a Tanítóképző Főiskola adjunktusa, Debrecen — **Bedécs Gyula dr.**, gimnáziumi tanár, Győr — **Belényesi Alajos ny.** tanár, Zákány — **Böszörményi István** tanár, Fülek — **Budai Ilona** népdalénekes, Bp. — **Faragó Sándor dr.** múzeumigazgató, Kapuvár — **Farkas Endre** tervező mérnök, Bp. — **Fenyvesi László dr.**, a Budapesti Történeti Múzeum muzeológusa, Bp. — **Gergely Erdő dr.**, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum tud. titkára, Bp. — **Györfi Sándor** tanár, Bp. — **Havas Gáborné dr.** földrajzi szakiró, Bp. — **Hegyi József ny.** gimnáziumi tanár, Sárospatak — **Hornnyák László**, a Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola tanára, Bp. — **Horváth Mihály dr.**, a GATE Mezőgazdasági Főiskolai Karának tanára, Gyöngyös — **Jakab Sándor ny.** kertészeti és építési technikus, Bp. — **Jalsovszky Katalin**, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum muzeológusa, Bp. — **Jászberényi Ferencné**, a Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár osztályvezetője, Győr — **Kovássy Zoltán dr.** ny. ügyvéd, Bp. — **Kriston Vizi József**, a SZÓRAKATÉNSZ Játékműhely és Múzeum osztályvezetője, Kecskemét — **Lázár Katalin**, az MTA Zenetudományi Intézetének tud. segédmunkatársa, Bp. — **Liszka József** régész muzeológus, Érsekújvár — **Matuss Lászlóné**, az Inter-cisa Múzeum igazgatója, Dunaújváros — **Morvay Péter dr.**, a Néprajzi Múzeum ny. osztályvezető-helyettese, Bp. — **Müller Veronika dr.**, az Új Magyar Központi Levéltár osztályvezetője, Bp. — **Nagy Varga Vera** muzeológus, Szentendre — **P. Károlyi Zsigmond**, a Vízügyi Múzeum tud. munkatársa Bp. — **Rácz István**, Helytörténeti Múzeum igazgatója, Pápa — **Sólyom László**, ny. takarékpénztári tiszt, Losonc — **Szakács László** kerületvezető erdész, Zalaegerszeg — **Szamosújvári Sándor dr.** tanár, Debrecen — **Szilágyi Ferenc dr.**, a KLTE tud. főmunkatársa, Debrecen — **Tömörny Márta**, a Széchenyi Művészeti Központ muzeológusa, Bp. — **Valkó Arisztid dr.** muzeológus, Sólymár — **Varga Gábor dr.**,

a Tanítóképző Főiskola adjunktusa, Debrecen — **Virt Dezső** építészmérnök, Bp. — **Virt László** szerkesztő technikus, Bp. — **Zóka László**, Körzeti Művelődési Ház igazgató, Pécs.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTÉSI IMRE
TÖRÖK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324—7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9—11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon 182—855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14—16 óráig. Készült 5000 példányban 4 (B/5) iv terjedelemben 84 3212 Pannon Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató.

Terjeszti a Magyar Posta — Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalokban és a Posta Központi hírlapirodában (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, vagy a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra való átutalással. Ára 8 Ft. Éves előfizetési díj 48 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Postafiók 149.)

Fülep Lajos emlékezete

1885-ben Budapesten született és itt is halt meg 1970-ben Fülep Lajos, újságíró, kritikus, művészettörténész, filozófus, az önmagát pusztító déldunántúli magyarság kérdéseit bátran feltáró politikai író és gondolkodó, református pap. Családja a Jászságból származott, apja Nagybecskerekben volt állatorvos, édesanyja erdélyi volt. 1902-ben érettségizett, Nagybecskereken és Budapesten kezdte meg pályáját újságíróként. Eleinte képzőművészeti és irodalmi kritikákat írt; minden akkoriban megnyíló kiállítást, tárlatot végignézett, s nagyon sok akkor dolgozó szobrászt és festőművészt meglátogatott, kifaggatott, hogy utána kíméletlen megírja véleményét művészről és alkotásairól. Mindig nagy távlatokból mérte le egy-egy mű értékét és hiányosságait, szelleme sen gúnyolva támadta a hivatkozott, üres akadémizmust és vértelen naturalizmust. Kritikáiban nem volt tekintettel a befutott és ünnevelt nagy művészekre sem, Stróbl Alajosra és Benczur Gyulára sem. Éles szemmel fedezte fel és méltatta az akkor jelentkező tehetségeket; Ady Endre Új Versek című kötetét valósággal ünnepli, (szoros barátság alakult ki köztük a későbbiekben), szép szavakkal méltatja pl. Mednyánszky Lászlót, Csók István, Rippl-Rónai Józsefet. Mindehhez európai látókörrrel rendelkezett. 1906-ban Párizsban volt, 1907-től ösztöndíjjal utazott Olaszországba, éveket töltött Firenzében és Rómában, csak 1914-ben jött haza. Amikor 1907-ben Malonyai Dezső által szerkesztett A Magyar Nép Művészete első kötete megjelent, különös cikket írt A Hét-ben. Malonyaiék vállalkozását nagyra értékelte, megcsodálta benne a magyar nép művészetének gazdagságát és feltette a kérdést: mit tudunk ezzel a kinccsel kezdeni? Nem lesz elég divatból a motívumokat másolni, hanem meg kell érteni a népet is, mely ezt a művészetet létrehozta, s a megértéshez hozzá tartozik az igazságszítás is. „Kinlódik, robotol, éhezik, pusztul, de azért bölcsőjétől a koporsóig és fejéig művészetet rak minden holmijára.” Az ebből a mondatból is kitetsző gúny nem a népnek szól, hanem azoknak, akik most értetlenül forgatják kezükben a kötetet. Fülep Lajos metsző iróniája mögött azonban ekkor még határtalan lelkesedés és bizalom rejtézet; hitt benne, hogy a századforduló körül végképp irányt vettett művészet előtt eddig sohasem látott nagy megújulás, egy új korszak áll, új stílus, amely minden eddigi csúcst meg fog haladni. A művészet nagy újjáéledése, átalakulása együtt fog járni a gondolkodás, az egész társadalom átalakulásával, forradalmával. Erről szólnak művészetfilozófiai írásai is. Lukács Györggyel, Balázs Bélával együtt szerkesztették a Szellem című folyóiratot, íróársak voltak a Huszadik Században és a Szellemi Tudományok Szabad Iskolájában — azonkívül személyes jóbarátok is. A Nyugat folytatásokban közölte a magyar művészetről írt sorozatát, a magyar művészet megértéséhez máig alapvető művét. A hatalommal összekötöttesben levő művészeket sem kímélő kritikája és forradalmi szelleme miatt nem kapott állást az egyetemen. Az első háború alatt elvégezte a református teológiát, s már akkor gondolt arra, hogy vidékre húzódik. Az októberi forradalom után a Károlyi-kormány diplomatája lett, a Tanácsköztársaság idején nevezték ki egyetemi tanárnak az olasz tanszékre. Amikor ezt az állását elvesztette, ment el lelkésznek a

Tolna megyei Medinára, onnan Dombóvárra, majd Bajára. 1927-ben költözött a baranyai Zengővárkonyba és lett ennek a kis és csak felerészében magyar református falunak a lelképásztora, egészen 1947-ig. Ekkor hívta meg a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem tanárának a művészettörténeti tanszékre. Itt dolgozott nyugdíjazásáig és itt halt meg visszavonultan, magányosan 1970-ben.

Fülep Lajos Zengővárkonyban találkozott az egykező, pusztuló, déldunántúli parasztsággal. Barátja és lelkésztestvére, Kiss Géza, kákicsi lelkész a baranyai Ormányságból, a nagy vihart kavart Ormányság szerzője, ennek a kérdésnek legalaposabb ismerője volt. Az Ormányság megírására Fülep Lajos bízta barátját, amint az 1937-ben megjelent könyvének előszavában a szerző is bevallja, s a támadások tüzeiben bátran állt melléje. Fülep Lajos is írt három cikket az egykeről a Pesti Naplóban 1927-ben és ezzel kapcsolatos döbbenetes élményeit elmondta barátjának, Babits Mihálynak is, aki — mint később Illyés Gyula — nem akarta elhinni és elfogadni Fülep és Kiss Géza festette tragikus képet és jóslatot. Illyés Gyula 1932-ben és 1933-ban is meglátogatta Zengővárkonyban, 1934-ben pedig Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kodolányi János és Talpassy Tibor volt a híres Baranyai utazás-ban Fülep Lajos vendége. „F. (Fülep) izgatott örömmel fogad. Hosszú, sovány, busa bajuszú besenyőtípusú férfi — a Sárközben lehet ilyen típusokat látni —, szíves szavakkal invitál befelé. Otthona csodálatos szép, valóságos néprajzi múzeum...

Házigazdánk rendkívül pesszimista. Faluja — s általában Baranya — magyarságának sorsából általános következtetéseket von, s az okokat vizsgálva az egész magyarság szellemének megromlásáig, öntudatának elvesztéséig, életerejének megtöréséig jut. Orvosságot lát ugyan, de nem hiszi, hogy valaha sor kerülhet alkalmazására. Csodálatos koponya, ahogy itt ül a lámpafényben, körülvéve kedves népművészeti kincseivel, kissé görnyedten, lecsüngő, dús bajusszal, szinte fáradtan s mégis folytonos feszültségben, ugrásra készen, akár az íj. Szinte félelmetes. Érezzük, hogy nagyon-nagyon magasról, történelmi távlatból szemléli a magyarság életét, s minden tünetet egyetlen képbe foglal, de ugyanakkor mélyen benne is él a népe életében. Keserű visszavonultságában lemondott a világról, de bármikor bele tudna avatkozni, ha alkalmas pillanat érkezne el. Csupa ellentmondás...

Másnap F. kis hátsó szobájában feszegetjük az egykekérdés állását. A pap hosszú lépésekkel méri a kis szobát, szenvedélyesen cigarettázik, arca kipirul. Fájdalom és boldogság, reménytelenség és rendkívüli tettvágy ég a szemében. Jósol, mint egy próféta. A Dunántúl sorsáról be-

A zengővárkonyi református parókia (Hajdú D. Dénes felvétele)

szél... Három napot töltünk a parókián. S amikor kocsira ülünk, úgy nézünk vissza a mély völgyre, mint egy temetőre.

Az állomáson arra kér bennünket F., hogy egy szót se írjunk látogatásunkról. Beláthatatlan következményei lennének, tönkretennék őt...

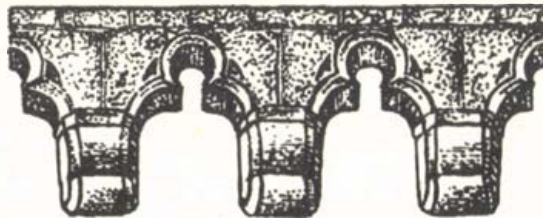
Ezt a feljegyzést is magamnak írom. Nem közlöm — vagy majd talán egyszer, évek múlva.

Képviselő barátom megfeledezett ígérteiről: cikket írt a három napról. Néhány nap múlva kétségbeesett levelet kaptam F.-től. Keserű szemrehányással illet, hogy megszegték ígérteinket. Soha többé nem akar találkozni velünk. A parókia falait éjjel rondasággal bekenték, a gyümölcsfákat kiszaggatták. J. bácsi (Fülep Lajos és Kodolányi Jánosnak régi híve, barátja, őt is meglátogatták a falu szélén) gesztenyéit elfűrészelték, gyümölcsfáit kitérdelték, szőlőtökéit letaposták... Mindezt azért, mert kiderült, hogy meglátogattuk őt és J. bácsit... — írja Kodolányi János a Baranyai utazásban. A megkurított részlet Fülep Lajos arcképét idézi és fényt vet helyzetére. Zengővárkonyban. Orvosságot látott, de 1934-ben úgy hiszi, nem kerülhet sor az alkalmazására. Ez az orvosság az a forradalom, amit vár. Igazságos földosztást és örökösödési törvényt a parasztbirtokok védelmére. Mivel ezt a forradalmat nem csinálhatja egyedül, legalább falujában akar rendet teremteni, akarja megváltoztatni az elferdült erkölcsöket, akar új gondolkodást és lelkületet kialakítani. Kodolányi János és társai látogatásakor már hetedik éve volt a faluban és akkor már belátta, hogy nem lehet olyan egyenesen, kiméletlenül támadó, mint amilyen a sajtóban volt művészeti kérdésekben. Haragot, elkéseredett gyűlöletet és ellenállást váltott ki azok részéről, akiknek magatartását, gyerek-sikkasztását, kocsmázását, felelőtlenességét a szöszkéről bélyegezte meg. Belátta, hogy így többet árt vele, mint használ, ezért a kis lépésekben hitt. Ösztönzésére alakult meg a Gyöngyösokréta, építenek fel egy kis „kultúrházat” s közben szigorúan megkövetelte, hogy hívei eljárjanak a templomba, elküldjék gyermekeit a vallásoktatásra, konfirmáció előkészítésére. Nyílt összecsapás nem volt már, mintha megegyeztek volna valami játékszabályban. Ezt borította fel Bajcsy-Zsilinszky Endre cikke, erre mozdultak meg és mutatták meg erejük ellenségeit, saját híveinek csaknem a fele. (Móricz Zsigmond hasonlóan tapintatlanul járt el kákcisi vendégeskedése után házigazdjával, Kiss Cézával). Fülep Lajos sem tántorodik azonban meg, így is marad Zengővárkonyban, vállalja nehéz sorsát.

Zengővárkony nem jelentett azonban teljes visszavonulást a művészfilozófus és gondolkodó számára sem. Sok barátja látogatta meg, sokkal levelezett, sokkal találkozott Pécssett, különböző alkalmakkal. Részt vett a Válasz című folyóirat megalapításában, segítette Dombay János később világhírűvé vált ásatásait Várkonyban, támogatta Berze Nagy Jánost a Baranyai Magyar Néphagyományok anyagának összegyűjtésében és kiadásában. A pécsi egyetemről is sokan felkeresték, ők hívták meg a Janus Pannonius Társaságba, majd segítettek abban, hogy 1930-ban művészfilozófiából sikeresen habilitált, vagyis magántanári képesítést nyert, majd először díjtalan adjunktusként a filozófiai tanszéken, majd helyettes egyetemi tanárként az olasz tanszéken adott elő. Esztétikai és művészettörténeti előadásokat is tartott, egészen a pécsi egyetem áthelyezéséig, megszűntéig, 1940-ig. Ezek az előadási megbízások csak igen szerény mértékben egészítették ki ugyancsak vékony várkonyi gyűlekezettől kapott jövedelmét, gyakran gyalog tette meg a csaknem 20 km-es utat Várkony és Pécs között.

Fülep Lajost ma elsősorban mint nagy művészettörténészt és művészet-filozófust tartjuk számon, pedig ma is irányítmatató az, amit a népművészetről írt. A képzőművészet nemzeti vonatkozásairól írottak pedig átfordíthatók a népművészetre is. Igen értékesek a gondolatai az iskolai rajztanításról, a kultúrpolitikáról és a magyar kultúra lényegi vonásairól is. Esméi összecsengenek Széchenyi Istvánéival: nincs szebb feladat annál, hogy egy nemzet legsajátosabb értékeit kifejtsük, eddig nem látott tökéletességre emeljük az egész emberiség dicsőségére és gazdagodására.

Andrástaly Bertalan

Gótikus párkányrészlet és ornamentika a Budai várból (Hornyák László rajza)

Kései emlékezés Fábián Gyulára

Losonc figyelemre méltó irodalmi múltat vallhat a magáénak, amelynek nagy része ismeretes is előttünk. Mégis akadnak a városnak jelentős nagyságai, akiket nem ismerünk eléggé. Ilyen személyiség Fábián Gyula, rajztanár, etnográfus, festőművész, grafikus, kerámikus és ifjúsági író, aki 1884. április 12-én született városunkban. Erre a sokoldalú emberre — „aki szépre, igazra és humanitásra nevelte tanítványait és olvasóit” — kívánok emlékezni. Fábián Gyula működési helye Szombathely volt, s a Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár Szabó Erzsébet összeállításában bibliográfiát adott ki és kiállítással emlékezett meg a már-már elfelejtett nagyszerű emberről.

A jól rajzoló és tervező losonci építőmester fia nem akármilyen történelemszemléletet hozott szülővárosából. „Jogosan állott Losonc cimerepajzsában a fiait önnön vérével tápláló pelikán: ez a főképpen kézműves iparosoktól lakott városka a maga hányatott történetével, nemzeti függetlenségi küzdelmeinkben való állandó résztvételével s az azokat követő megtorló felprédáltatások, felégetések láncolatával, illetve a romokon való új élet teremtésének szomorú, de egyben felemelő szükségszerűségével a szabadság gondolatának becsülésére tanította meg akkortájt a nagy múltú református kollégium örökébe lépett állami gimnázium diákjait. Fábián Gyula megértette lakóhelye történelmének tanulságát, s utolsó ifjúsági regényének történetét ebből a történelmi témából meríti.” — írja Kiss Gyula történész.

Fábián Gyula már losonci diák korában is kitűnt társai közül. A Kármán József Kör könyvtárosaként a dal- és zenekör elnökeként működött és a hangversenypódiumokon kívül az iskolai pályázatokon is sikereket aratott. Mint 8. osztályos tanuló 1904-ben országos pályázatot nyert *Az állatoknak a létért való küzdelme* címmel. Később mint tanár ugyanezt a természettudományi problémát dolgozta fel „briliáns módon, az állatvilág parányait, a természetek és hangyákat téve regényhősökül”.

Hatott rá a szülővárost övező környezet is: a palóc népcsoport díszítőművészeti hagyatéka rendkívüli gazdagságával. Az idő tájt, amikor Bartók és Kodály gyűjteni kezdte a népzénet, Fábián Gyula is úton volt már. Az Íparművészeti Társulat ösztöndíjának birtokában gyalogszerrel járta be még főiskolai hallgatóként a palóc falvakat Nógrádban, hogy megörökítse a hímzések rajzát, megismerkedjék a szürszabók mintáival, a ködmönök és szöttek ornamentikájával. S nemcsak a Képzőművészeti Főiskola vette át rajzait oktatás céljára, hanem Malonyay Dezső is hasznosította őket rendszerező művében a palóc díszítőművészet bemutatására. A fiatal főiskolai hallgató nevére már ekkor megismerhette a néprajztudomány a Néprajzi Értesítőben megjelent közleményeiből. (*A gyetvai csipke, 1907.*, *A húsvéti és a húsvéti himes tojás Losonc palóc vidékén, 1908.*)

A még fiatalon Sárvarra érkezett rajztanár egy darabig tolytatta a népi díszítőművészet tanulmányozását. 1911-ben 3 hónapos szabadságot is kapott, hogy a Néprajzi Múzeumban dolgozhassa fel palóc népművészeti anyagát. Ekkor mélyült el barátsága Györffy Istvánnal. Munkájának eredményét *Sikdíszítő művészet az Ipoly-mentén*, és a *Nógrádi mézeskalács* című tanulmányjaiban tette közzé.

1911-ben feleségül vette Biczó Ilonát, az ország első diplomás rajztanárnőjét, a sárvári polgári iskola tanárát, aki művészi pályatársává is vált. Schleimer József sárvári fazekassal való barátsága a kerámia művelésére adott ösztönzést. Fábián Gyula megtanult korongozni, elsajátította a majolikázás módszerét, míg felesége a figurális formaalakítást tanulta meg. Milyen eredménnyel? Műveik a milánói világiállításon is szerepeltek!

Fábián Gyula 1915-ben Szombathelyre, az állami reáliskolába került tanárnak, ahol nyugdíjaztatásig dolgozott és élt 1955. szeptember 22-ig bekövetkezett haláláig. Szombathelyen a jáki gerencserek mesterségét tanulmányozta. Számos munkában, sőt önálló kötetben is megírta, hogy „miként alakult át az anyag a gerencserek kezében és égetés közben, s nyeri el végleges formáját”. Egyik nagy lélegzetű néprajzi tanulmánya *A jáki gerencserek* címmel jelent meg.

Szombathelyen bontakozott ki művészi alkotó munkájának új területe: a rézkarc, melyet szép eredménnyel művelt haláláig. Több ízben szerepelt velük országos tárlatokon. Nem egy műve eljutott a Szépművészeti Múzeumba és ismertté vált külföldön is. A képzőművész Fábián Gyula a város művészeti és kulturális életének munkáiban is részt vett. A mai Savária Múzeum képtárának volt osztályvezetője. Arra törekedett, hogy a képtárat megyebeli és innen elszámozott művészek alkotásaival gazdagítsa. 1936-ban — Derkovits Gyula halála után 2 évvel — ő rendezte első szombathelyi kiállítását. Ezeket oktatott és nevelt. Feleségével szabadiskolát is nyitott a továbbtanulási lehetőség hiányában elkallódásra ítélt talentumok megmentésére.

A sokoldalú Fábán Gyulának egyik legeredményesebb tevékenysége ifjúsági szépirói működése volt. Mint Kiss Gyula írja: „mesterien értett a kamasznyelven!” Számtalan ifjúsági regényt írt, s ezek közül 1948-ban Budapesten jelent meg utolsó regénye a *Vörössipkás diákok* címmel, mely az 1848/49-es szabadságharcnak állít szép emléket, s melynek jelentős része Lósoncon játszódik, méltó emléket állítva szülővárosának.

Fábán ifjúsági regényei közül nem egy szlovák nyelvre fordítva is megjelent. Így még 1947-ben Bytčán a csehszlovákiai OBZOR kiadta szlovákul az Utolsó indián című regényét.

Tanítványa, a ma is Szombathelyen élő dr. Kovács Jenő írja: „Amióta Fábán Gyula Szombathelyre került, mint gimnáziumi tanár, nem volt olyan köznevelődési, kulturális és képzőművészeti mozgalom, amelyben részt ne vett volna. A Faludi Ferenc Irodalmi Társaság és több más irodalmi és művészeti egyesület aktív tagja volt. Előadásokat tartott, muzsikált (hegedült és csellózott), zenekari tag volt, képzőművészeti tárlatokat rendezett, maga is festett és tanított.”

Két kiváló tudású fiút nevelt. Idősebbik fia, dr. Fábán Gyula Gödöllőn él, nyug. egyetemi tanár, a másik, dr. Fábán Pál budapesti lakos, szintén egyetemi tanár, országos hírű nyelvész. Ő maga nagy tudású ember volt, aki gazdag hagyatékot hagyott maga után. Munkásságát ma is értékelnünk és tisztelnünk kell!

Sólyom László

Kazula himzése Izsépről (Sáros vm.), Hornyák László rajza

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés mindössze két ülést tartott, 1944. évi december 21. és 22. napján. December 22-én felhatalmazta a kormányt a fegyverszüneti szerződés megkötésére és felhatalmazást adott a Nemzetgyűlés elnökségének, hogy a Nemzetgyűlést a szükséghez képest hívja össze, aztán elnapolta üléseit. Akkor az volt az elgondolás, hogy ez az elnapolás rövid időre szól. A fegyverszüneti bizottság kiutazik Moszkvába, elvégzi feladatát és akkor a Nemzetgyűlés újból összeül, hogy a megkötött fegyverszüneti szerződést tudomásul vegye és becikkelyezze. A Nemzetgyűlés összehívását az akkori körülmények ugyanis nem tették lehetővé. A törvényhozás munkája mégsem szünetelhetett, s miután a Nemzetgyűlést nem lehetett össze hívni, a felmerült sürgős problémák tárgyalása és megoldása szükségessé tette egy olyan szervnek az időnkénti összehívását, amely tükrözi az egész Nemzetgyűlés összetételét és célkitűzéseit.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés második ülésén, 1944. december 22-én alakította meg tagjai közül a Politikai Bizottságot. Ezt a Nemzetgyűlés tulajdonképpen a kormány megválasztása céljából létesítette, s annak 22 tagját pártközi megegyezés alapján egyhangú választással úgy állította össze, hogy abban a Nemzetgyűlésnek minden pártja helyet kapott, így tehát ez a bizottság az egész Nemzetgyűlés osztatlan bizalmának volt a letéteményese. A Politikai Bizottság a körülmények kényszerítő hatása alatt azonban kibővítette eredetileg megállapított hatáskörét, és 1944. december 23-tól 1945. szeptember 6-ig (a Nemzetgyűlés újbóli összehívásáig) ellátta az Ideiglenes Nemzetgyűlés feladatát. Az ülések közötti időben ellenőrizte a kormányt, közreműködött kormányzati tevékenységében. Megoldotta azokat a sürgős feladatokat, amelyek a Nemzetgyűlés hatáskörébe tartoztak, és megoldásuk nem tűrt halasztást, azzal, hogy határozatait tudomásulvétel és jóváhagyás végett később a Nemzetgyűlés elé terjeszti.

A Politikai Bizottság (továbbiakban PB) működése során jelentős feladatokat látott el. 1944. december 22-én történt megválasztása után először javasolta az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, hogy Miklós Bélát bizza meg az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakításával. ugyanezen az ülésen a PB javaslatára a Nemzetgyűlés bizalmát nyilvánította a megalakult kormány iránt és felhatalmazást adott az ország ügyeinek vitelére.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága hét ízben ülésezett. 1945. január 26-án és 1945. március 12-én Debrecenben, majd május 11-én, június 1-én, július 21-én, szeptember 27-én és november 15-én Budapesten. Napirendjén több jelentős kérdés szerepelt és több fontos kérdésben intézkedett. Az Ideiglenes Nemzeti Kormánnyal együtt felállította a Nemzeti Főtanácsot és szabályozta a népbíráskodással kapcsolatos kegyelmezési jog gyakorlását.

A PB 1945. november 15-én tartott utolsó ülésén Miklós Béla miniszterelnök a Minisztertanács 1945. november hó 15. napján hozott határozata és az 1945. évi III. tv. 3. §-ának 2. pontja alapján előterjesztette az Ideiglenes Nemzeti Kormány tagjainak felmentésére vonatkozó ja-

vaslatát. A PB ezután az 1945. évi II. tv. 1. §-ának (4) bekezdése alapján javasolta a Nemzetgyűlés elnökségének a miniszterelnök, a Nemzeti Főtanácsnak pedig a minisztérium tagjainak felmentését. Ugyanakkor a kormány előterjesztésére a PB javasolta az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökségének Tildy Zoltán nemzetgyűlési képviselőnek miniszterelnökké történő megbízását. Megbízása után a miniszterelnök az 1945. évi III. tv. 3. §-ának (1) bekezdése alapján előterjesztette, hogy a PB javasolja a kormány megalakítását a Nemzeti Főtanácsnak.

A nemzeti élet nagy változásakor, a felszabadulással sok olyan kérdés merült fel, amelyet átmenetileg rendezni kellett, de amelynek végleges rendezése későbbre maradt. Ezek közül a kérdések közül már az első időkben kiemelkedett az államfői jogkör gyakorlásának kérdése.

A felszabadulás első hónapjaiban még nem értek meg a feltételek az államforma és az államfői kérdésének rendezésére, azért a Nemzetgyűlés Debrecenben 1944. december 22-én tartott ülésén az államfői jogok közül csupán a kinevezési jogról rendelkezett. Ezt a jogkört átmenetileg a Nemzetgyűlés Elnöksége és a miniszterelnök között osztotta meg. A Nemzetgyűlés által felsorolt kinevezési jogon túlmenően szükségessé vált a népbíróságok felállításával kapcsolatban a kegyelmezési jog rendezése is. E két, államfői jogkörrel felruházott tényező mellé 1945. január 26. napjával a Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 59/1945. elnöki sz. alatt harmadikként a háromtagú Nemzeti Főtanácsot rendelte.

A Nemzeti Főtanács tagjai voltak: az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke vagy helyettese, az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke vagy helyettese, az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága által választás útján kiküldött politikai bizottsági tag vagy póttag, aki nem tagja a kormánynak. Az államfői jogkör ilyen megosztása semmiképpen sem volt indokolt. Általános volt az a kívánság, hogy az államfői hatalom ideiglenes gyakorlása egy tényező, illetve testület vagy tanács kezébe kerüljön. A Nemzeti Főtanács hatáskörének első rendezésével lényegében önmagával is ellentétbe jutott, mert pl. a Nemzeti Főtanács tagja volt a miniszterelnök, ugyanakkor a lemondó miniszterelnököknek a felmentést a Nemzeti Főtanács adta meg.

Már a PB 1945. január 26. napján tartott ülésén felmerült „az államfői jogok gyakorlásának mikéntje”, a PB 1945. március 12-i ülésén pedig ismét vita volt az államfői hatalom rendezéséről. Az a kívánság hangzott el, hogy szükséges lenne véglegesen gondoskodni az államfői hatalomról és szükséges lenne, hogy Magyarország államformáját rendezzék. Ezen az ülésen a PB határozatot is hozott, hogy az államfői jogok kérdésének tisztázására bizottságot küld ki.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke a PB 1945. július 21-én tartott ülésén beszámolt a küldöttbizottság eddigi munkájáról. Elmondotta, hogy a PB legutóbbi ülésén megalakította az alkotmányjogi bizottságot, és azt a megbízást adta számára, hogy készítsen javaslatot az államfői hatalom ideiglenes rendezéséről. Mielőtt azonban az alkotmányjogi bizottságot összehívta volna, egy szakértői bizottságot hozott létre. A tervezet kidolgozásával megbízott szakértői előkészítő bizottság munkájában részt vettek a különböző politikai pártok, a szakminisztériumok, és részt vett az előkészítő tárgyalásokon több közjogász is. Ez az előkészítő szakértői bizottság beható tárgyalások után tervezetet készített, amelyben az államfői hatalom ideiglenes gyakorlására egy öttagú Kormányzótanácsot javasolt. A szakértői bizottság tervezete — megvitatás céljából — az alkotmányjogi bizottság elé kerül.

A tervezet visszalépés lett volna, mert a királyság, illetve a kormányzói intézmény fennállásából indult ki. A beutamatott tervezetben a reakciós körök megkísérelték a felszabadulás előtti kormányforma restaurálását, törekvések a jogfolytonosság elismertetését, tulajdonképpen a királyság megmentését szolgálták. A tervezet hasonlít a később, 1945. évi december hó 16. napján kihirdetett 1945. évi XI. tv. (az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló) rendelkezésre, a példa azonban az 1920. évi I. tv. volt, a királyság és a kormányzóság intézményének fiktív fenntartásával.

A PB 1945. július 21-én tartott ülésén az alkotmányjogi vita tovább folytatódott. Erdei Ferenc belügyminiszter hiányolta, hogy a szakértői bizottságban igen lényeges tényezők nem vettek részt, s a tervezethez a Nemzeti Parasztpárt, a Magyar Kommunista Párt és a belügyminiszter kiküldötté nem is járult hozzá. Javasolta, hogy a szakértői értekezlet még egyszer üljön össze és a javaslat ezután kerüljön az alkotmányjogi bizottság elé. Juhács Nagy Sándor véleménye az volt: „Nagy szükség van rá, mert nagyon rossz a tervezet.” Szakasits Árpád szintén csatlakozott Erdei Ferenc indítványához, mert „a kérdés olyan nagy horderejű, annyira alapvető elveken épül fel alkotmányos életünk szempontjából”, hogy az újabb szakértői értekezlet megtartása indokolt.

Három lényegbe vágó pontban nem jött létre megegyezés: a) az 1920. I. tv. alapján működött főhatalmi szervek működésének megszűnése, illetve ennek kimondása; b) az Ideiglenes Nemzetgyűlés törvényeket alkotson-e, vagy határozatokat hozzon; c) a Kormányzótanács tagjai kötetlenül vagy pedig pártokhoz kötötten legyenek-e választhatók.

Végül átszervezett formában megmaradt a Nemzeti Főtanács.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptember 6-án tartott ülésén meghallgatta a Politikai Bizottság beszámolóját addigi tevékenységéről és azt jóváhagyólag tudomásul vette.

A PB a kialakuló új állami szervezet igen figyelemreméltó intézménye volt, és nagy jelentőséggel rendelkezett a demokratikus fejlődés szempontjából. Létevel és működésével hozzájárult állami szervezetünk megerősítéséhez. Határozottan mutatja azt az irányzatot, hogy a legfelsőbb népképviselői szerv ne szorítkozzék csupán törvényhozó munkára, hanem gyakoroljon

folyamatos befolyást és ellenőrzést az állami vezetés egész területén. A PB politikai előkészítő szerepe mellett lehetővé tette a legfőbb államhatalmi szerv munkájának folyamatosságát, és annak hatalmát testesítette meg. Az 1945. évi XI. tv. 4. §-a a PB hatáskörét abban jelölte meg, hogy beletartozik a fontos politikai döntések előkészítése, úgyszintén a törvény és más jogszabályok szerint ráruházott egyéb feladatok ellátása.

A Bizottság tevékenysége eredetileg arra az időre volt előirányozva, amíg a Nemzetgyűlés nem lehet összehívni. Jelentős munkájával azonban bebizonyította, hogy további működésére is szükség van és lényegében az alkotmány életbe léptetéséig működött. Már az 1945. március 12-én tartott ülésén úgy határozott, javasolja az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, hogy a PB az Ideiglenes Nemzetgyűlés kiegészítése után újrávalasztassék. Az 1945. augusztus 31-én tartott pártközi értekezlet is úgy döntött, hogy a PB-t újrávalasztva tovább kell működtetni. Ennek megfelelően 1945. szeptember 6-án (a Nemzetgyűlés 4. ülésén) a Politikai Bizottság újjáalakult. A Nemzetgyűlés minden pártja helyet kapott benne, illetve a pártokon kívüliek és a szakszervezet is képviselve voltak.

Dr. Gergely Ernő

Források:

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Hiteles kiadás. Athenaeum 1946; — MSZMP KB Párttörténeti Intézet archívuma; — Országos Levéltár. Belügyminisztériumi iratok; — Országos Levéltár. Miniszterelnöki iratok; — Országgyűlés irattára. A Politikai Bizottság jegyzőkönyve; — Minisztertanács Titkársága központi irattára. A Minisztertanács jegyzőkönyve.

Pápa város felszabadulásának történetéből

1985. március 26-án lesz negyven esztendeje, hogy Pápa város felszabadult Horthy 25 éves ellenforradalmi rendszere és a nyilas uralom alól. A történelemben negyven év igen rövid idő ahhoz, hogy a helytörténetirő a lezajlott polgári és katonai eseményekről teljes, mindenki számára elfogadható és objektívnek elismert tanulmányt készíthessen. Ez a körülmény és a katonai felszabadítás történetének közismert megyei publikációi hozzásegítettek ahhoz, hogy tanulmányomban ne vállalkozzam többre, csak az államigazgatás, a katonai hatóságok tevékenységének, az ellenforradalmi ideológia terjesztése és a nyilas uralom eseményeinek áttekintésére, jellemzésére.

Gátolta a teljességre való törekvést, hogy a polgármesteri hivatal irattára és levéltára — a nyugatra való menekítés közben — megsemmisült. Sok segítséget jelentettek a feldolgozás-hoz a rendelkezésre álló pápai hetilapok. Arra törekedtem, hogy minél több szemtanú és háborút átélt személy visszaemlékezését meghallgassam. Az emlékek gyűjtése során azt tapasztaltam, hogy az idő múlásával némely események vagy megszépültek és — esetenként — a jelentőségük-nél is fontosabbá váltak, vagy ellenkezőleg: a háború okozta sebek, az átélt izgalmak nyomai olyan elevenek, hogy meggátolták a visszaemlékezőket abban, hogy a szovjetellenes német, magyar katonai és politikai szervek erőfeszítéseiről, az irányítást végző vezető személyiségekről tárgyilagosan, őszintén beszéljenek. Sok volt az olyan személy, aki — a személyes sérelmek miatt — hallgatott. Több személlyel találkoztam, akiről a beszélgetés során kiderült, hogy pl. a nyilas propaganda hatásáról, a Huszár laktanya udvarán történt kivégzésekről, és a terror következtében szerény, de tiszteltre méltó antifasiszta ellenállásról se nem tudott, se nem hallott.

Pápa város felszabadulásának történetéről és az azt megelőző háborús évek eseményeiről nem lehet anélkül sem írni, sem megemlékezni, hogy azokat ne hozzuk összefüggésbe Horthy ellenforradalmi rendszerének születésével, az 1919. augusztusi hatalomra jutásával. Miért? Egyrészt azért, mert a helyi lapok számtalan cikke — mint negatív és elriasztó példákat — idézte az 1918—1919-es forradalmi eseményeket, olyan módon, hogy párhuzamot vont a „nemzetet és a hazát-vesztő” forradalmi és az „országgyarapító” 1938—1941-es évek eseményei között. Másrészt, mert az államigazgatás, a társadalmi és egyházi egyesületek, körök, a politikai pártok, az iskolák stb. vezetőinek, a honvédség és a szellemi élet irányítóinak jelentős része vagy 1919—1920 óta töltötte be a funkcióját, vagy: a proletárdiktatúra leverésében szerzett érdemeinek elisme-

réseként azóta kapta. Ezeket túl azért is, mert ezeknek a vezetőknek szellemi és politikai befolyása alatt felnövekedett új vezetői garnitúra is hűséges és alázatos követője lett Horthy Miklós kormányzónak, a „Legfelsőbb Hadúrnak”.

Amikor még a fanatikus németbarátok előtt is nyilvánvalóvá vált, hogy a hitleri Németország napja leáldozóban van — és a keleti front elérte a Kárpátokban a történelmi magyar határt —, a város politikai, közigazgatási, katonai és egyházi vezetőinek — keserű, és kényszerű módon — számot kellett vetni ellenforradalmár múltjukkal, eddigi szerepükkel, azzal a felelősséggel, amely elől a munkássztyáji felszabadulás és hatalomra jutása esetén nem térhettek ki. A háború elvesztése feletti aggodalom, a kialakulóban lévő új történelmi helyzet visszatükröződött a politikai, vallásos és hazafias formát öltött akciókban, erőfeszítésekben.

A város a Szovjetunió Vörös Hadseregének Bécsért, 1945. március 16-án indított hadműveletei során, viszonylag rövid idő alatt szabadult fel. A katonai akciók közben áldozatul esett csaknem 500 polgári és katonai személynek az elvesztésén, a bombázások okozta anyagi káronkon túl a lakosságnak az volt a legfájdalmasabb és a legelviselhetetlenebb, amit a több mint két és fél ezer zsidó polgárának a gettóba zárása, majd deportálása, az apáknak és fiaiknak frontra való küldése, haláluk vagy sebesülésük, valamint a leventék százainak nyugatra hurcolása okozott. A felszabadulást megelőző esztendő tragikus eseményei a város történetének leg-sötétebb és legszomorúbb napjaira emlékeztetik nemcsak a 40. évfordulót megért átléelőket, a szenvedőket, hanem bennünket, az események felidézőit is.

Pápa a II. világháború utolsó hónapjaiban — becslések szerint — csaknem 70 000-re felduzzadt lélekszámával fontos közigazgatási szerepet töltött be. A nagy viharban katonai bázissá és stratégiai csomóponttá vált. A keletről nyugatra menekülőknél, valamint a Wehrmacht és SS német katonai alakulatok útvonalába eső fontos településsé tette magát. Ez a szerep óriási gondot, sok nehézséget okozott az ellátási, elhelyezési problémákkal küszködő városi hatóságoknak, és a menekülő családokat, beszállásolt katonákat befogadó lakosságnak is.

A pápai, a vaszari magyar és német repülőterek, az ejtőernyős háziezred és a Szent László hadosztály megalakulása, az iskolákban felállított hadikórházak (cca. 2500 sebesülttel), valamint a német katonai repülőszállító egységek jelenléte — magával hozta és — állandósította a diák-, a katonai- (a front-) városok jellegzetes köz- és politikai hangulatát, méginkább annak fellazult erkölcsét, az egyik napról a másikra való élest, valamint az egyéni és a családi tragédiákat.

Többször helyet adott a vasútállomáson áthaladó, ki- és berakodó, 1941/42-ben még vidám „enekes” német katonai szerelvényeknek, később a városon keresztül lehangoltan, és nótaszó nélkül átvonuló, kiábrándult katonatömegeknek. El kellett viselnie a közeli Bakonyalján lévő német nemzetiségű községekben pihenni letelepült SS-alakulatokat, akik a Volksbund segítségével — igen gyakran — békétlenséget szítottak német és német, német és magyar lakos között. Elszervezte a városon keresztül nyugatra menekülőkhöz vezető és vezetőkké előlépett nyilasokat, velük együtt a Nyilaskeresztes Párt — Hungarista Mozgalom pápai tagjainak, az antibolszvista szervezeteknek politikai és fegyveres terrorját: az üldözés és a zaklatás minden válfaját a garázdálkodástól, a megfélemlítéstől az utcán való felkoncolásig.

Az ügyesen titkolt nagy embervesztés, amely a 2. magyar hadsereg pusztulása következtében az országot érte, sok pápai családot is gyászba borított. Ez a tragédia megdöbbentette a józanul gondolkodó embereket. Ezenkívül a pápai Várkastélyban ápolt, a keleti fronton megsebesült, lábadozó betegeknél a városban való jelenléte is nap mint nap emlékeztette a lakosságot arra, hogy háború van, ahol idegen érdekekért pusztulnak a magyar fiatalok.

1944 tavaszától mind sűrűbben érkeztek a frontra katonát adó családokhoz a gyászkeretes, a halálhírt közlő táborlapok. Új témával bővült a pápai hetilapok eddigi általában derűs, Honvédeink üzennek! című rovata. A város lakossága a díszes keretbe foglalt Pro pátria! című rovatból értesült a fronton elesett fiatal polgárainak haláláról. A „hősi halottak” adatai — propaganda-célokra — hazafias, méltató szöveg kíséretében kerültek ismertetésre. Pl.: „Nagy Lajos karpaszományos őrmester, postatiszt, a sztyeppék barbár hordái ellen hitünk, hazánk és kultúránk védelmében folytatott gigászi küzdelemben, a Kárpátok előterében hősi halált halt.” A front közeledtével és a halottak számának növekedésével mindkét újság beszüntette a „hősi halottak” nevének közlését.

Sajnos a városnak a keleti fronton és a háborús események (bombázások stb.) során elpusztult lakosainak a névsora még nem készült el. Udvös volna — ha másért nem, legalább a számontartás érdekében — az elhunytak adatait összegyűjteni, és ezzel a minden elhaltnak kijáró kötelező tiszteletet megadnánk. A nyilas uralom alatt a csapattestüktől leszakadt, a felhívásokra a bevonulást megtagadó, a „katonaszökevények” passzív ellenállása elősegítette a magyar hadsereg demoralizálását. Alkalmas ez az ösztönös, de bátor magatartás arra, hogy a jelenlegi ismereteink alapján a közülük kivégzettek halálának színhelyén vagy az Alsóvárosi temetőben a tömegsírok között emléket állítson az őket tisztelő és megbecsülő utókor.

A történelmi adatok, események ismeretében vált szép hagyománnyá, hogy Pápa város lakossága minden évben, bensőséges keretek között, nagy tisztelettel és hálával adózik a Vörös Hadsereg hősi halált halt katonáinak, a szovjet népnek és megemlékezik az ellenforradalmi és a nyilasrendszer lezárását jelentő aranybetűs ünnepéről: 1945. március 26-ról, a város felszabadulásának napjáról.

Rácz István

Tiszaladányiak emlékeznek a felszabadulást követő első művésztelepre

Tiszaladány. Tokajtól délre 5—6 km-re, a Tisza-partján fekszik ez a ma alig ezer lelket számláló kisközség. Hogy többet tud róla az ország, mint a hozzá hasonló sok száz kisközségről, az azzal magyarázható, hogy az 1930-as évek végén gyakran keresték fel azok, akik társadalomrajzaikban szívesen írtak „a vállalkozó szellemű, semmibe bele nem törődő, nyughatatlan, minden vereség után újra és újra talpra állni tudó emberekről”.

A falukutatók, a népi írók a ladányi születésű, parasztszármazású, kovácslegényből lett festőművészen: Győri Eleken keresztül kötődtek a településhez. Műveiből sokat megtudhatunk a falu népéről. Megismerhetjük, hogy belső fejlődése során hogyan találkozott a népi mozgalom balszárnyával. Miként vált a falu, a progresszív népi mozgalom otthonává, miként nyújtott menedéket azok üldözötteinek. Ennek ellenére azok, kik Tiszaladányban éltük meg történelmünknek ezt a korszakát s figyelemmel kísértük az eseményeket, egyre nyugtalanabban várjuk történészeink, irodalomtörténészeink vagy szociográfusaink feltáró munkáját. Úgy érezzük, hogy Tiszaladány jócskán tartogat, rejteget még olyan feltáratlan, jelentős emléket, melynek megmentése nem lehet közömbös a társadalomtörténet, az irodalom, de még a művészettörténet számára sem.

Egyik szép példája ennek a Tiszaladányban 1945 tavaszától késő őszeig vendégül látott 24 festőművész alkotó közössége, felszabadulás utáni képzőművészetünk első szárnycsapása. A művésztelep történetét azoknak a ladányi családoknak az emlékezete alapján kíséreltem meg feltárni, akik egy vagy több művész számára lehetővé tették az alkotást. Ezekből sok mindent megőrzött az emlékezés, de többet takar a feledés.

M. Csikai László (Kossuth út, 72 éves). Én bíró vótam akkor, nálam kellett jelentkezniük. Hozták is a papírt rajta a névsorral. Vótak rajta vagy huszonnégyen. Nem érkeztek váratlanul. Már korábban hallottam Győri Elek barátomtól, hogy Veres Péter bátyánk kiutalta nekik a faluhoz tartozó Nagyhomokos, vót uradalmi kiskastilyt. Meg is érkeztek Homokosra a műviszek. De csak egy iccákára tultak ott megaludni, mert már akkor csak az egér lakhatta a kastilyt. Bútorait szíthordták.

Másnap tehenes szekér hozta be őket a faluba. Cserés Laci bátyátnaknál ütötték fel a tanyájukat. Aztán elosztottuk őket magunk között. Nálunk is vótak vagy hárman. Hogy, hogyan hitták őket? Ki emlékszik arra már. Nem csináltunk mi abbul olyan nagy ügyet. Akkor aszt kellett csinálni oszt kisz. Most nekünk kell a művészeket eltartani. Mit ennének most Pesten? Ilyen időkbe.

M. Csikai Miklós (Rákóczi út, 64 éves). Mi fiatal házások vótunk akkor. Ippen kezdők. Azír mi is adtunk helyet nekik. Megosztottuk velük amit sikerült eldugni Jurcsékéktől, a nyilasoktól, a visszavonuló nimetektől, az átvonuló fronttól.

Nálunk **Tar László**, Nyíregyháza környéki tanítónak a fia vót. Itt írte idesanyja halálának híre. Talán rákba halt meg. Nagyon szomorú vót, ahogy a temetisiről visszajött. Magánakvalóbb vót a többinél. Többet is festett. Nekünk mindenáron akart festeni egy kipeket. Mink arra kirtük, hogy fessen le engemet, karomon egy kisgyerekekkel. Azír kirtük vóna ezt, mert akkoriba halt meg az első gyermekünk. Annak emlékre gondoltunk. Erre azonban nem vállalkozott. Hanem lefestette idesanyámat. Itt van ni!

Sohasem festett modell után. Járt a határt, osztán jól megfigyelte az embereket, itthon festette meg őket. Öreg szülőnket, idesanyánkat is így festette meg. Nem írt az rá neki modelltől.

Kerékgyártó József vót a másik művészvendégünk. Erdélyi, Brassó környéki székely-magyar vót. Egyszer hazalátogatott, nagyon szomorúan tért vissza. Ő nem festett, hanem rengeteget rajzolt, azt monta vázlatokat kszit. Amolyan vastag ceruzával rajzolt. Sokat mentegette magát, ugyan mir érdemlik űk ki ezt a gondoskodást?

Eccer hozott hét darab szagos szappant. Abban az időben az nagy szó vót. Mi nem akartuk elfogadni. Ő erre azt mondta, akkor a Tiszába löki. Erre elfogadtuk.

Aztán az önarcképít hagyta itt nekünk. Ezt írta rá: „Szeretettel emlékül Piroskának és Miklós bátyámnak.” Annyit tudunk róla, hogy később Olaszországba mehetett, mert onnan írt nekünk. Nagyon kedvesen emlékezett meg az itt töltött időkrül.

Lakatos Károly (Darvas utca, 81 éves). Nálunk **Fidler Ferenc** lakott, akinek a szülei Nyíregyházán, a Debreceni úton laktak. Velünk szemben, Matyasiéknál lakott a menyasszonya, várjál csak, hogy is hiták na? ... nem akar az eszembe jutni. De azt tudom, mindig olyan vót, mintha

skatujából ugrott vóna ki. Megvan! Erzsinek hitták. Mielőtt elmentek vóna, lefestette Ilonka lányomat. Ehun ni! Osztán küttek meghívót az esküvőjükre. Arra persze nem mentünk el, tuttuk, hogy csak tisztességből tettük.

Aztán nálunk lakott még *Nagy István*. Az erdélyi vót. Olvastam is tüle könyvet is. A külvárosi szegény nípről szólt.¹

Nagy Piroska (Darvas József utca, 55 éves). Nem tartozik szorosan ide, de idekivánkozik: sokáig vendégeskedett náluk *Sinka István* népi író, költő. Róla írta e szép költeményt:

Szobájában *Nagy Piroska*
Öltözik vérpirosba.
Felöltözik vérpirosba
S állítja magát tilosra.

Tilos a nyomában járni,
Tilos ablakánál várni.
A szive is tilosra áll:
Vérpirosban játszó madár.

Miért akkor pirossága,
Ha oly nagy a tilossága?
Amit pirossága takar,
Bimbó, aki nyitni akar.

Nagy Piroska és családja bújtatta 1944. március 19-től a felszabadulásig Darvas Józsefet. Az egész falu tudott róla, de senki nem jelentette fel. Ez időnek az író a *Részeg eső* című regényében állít emléket. Sokan Győri Elek festőművész alakját vélik felismerni Balla Gézában.

Elmondása szerint náluk *Hargitai Pál* fiatal budapesti festőművész lakott. Menyasszonya, *Rózi* pedig a szomszédban, P. Csikai Miklósnéknál. Édesanyjuk később hosszú évek során tartotta a kapcsolatot a családdal. Gyakran lejárt hozzájuk Budapestről. Pali és Rózi nagyon házasak voltak. Nem resteltek felülni a tehenes szekérre, szerettek menni a határba. Szívesen segítettek a mezei munkában. Aztán, hogy elmentek, házasságot kötöttek, majd Olaszországból küldtek sok-sok megemlékezést, üdvözlőt.

Cserés Margit (Kossuth út, 45 éves). Idesapám hozta be őket szekérral a tanyáru. Vendigódalrúd vót a szekérre téve. Ezen ültek a művészek. Holmijuk a szekérderikba vót berakva. Furcsa látvány vót, ahogy bevonultak az udvarra.

Nálunk ütöttek fel a tanyájukat. Itt gyűltek össze valamennyien esténként a *kaducs*² előtt. Vót egy gramafonjuk. Zenét hallgattak, beszélgettek. Aztán lassan elcsendesedtek, lefeküdtek a kaducsba.

A Tiszaladányt körülölelő Tisza partján saját „nudista strandot” tartottak fenn. Sok-sok arra tévedt ladányit ijesztettek meg. Különösen félelmet keltően beszéltek a nagy vörös szakállas művészeiről, ki gyakran keltett riadalmat, míg meg nem szokták őket.

Egyszer aztán őket is jól megijesztették. Ekkoriban a környéket néhány, frontról visszamaradt katona tartotta rettegésben. Egy este aztán, ahogyan elszenderedtek a művészek, az egyik fiatalember elkezdett a kaducs előtt idegen szavakat kiabálni, összefüggéstelenül. Felrettentek erre a művészek. Aztán illa berek, nádak, erek — álló kifelé. Mégpedig anyaszült meztelen, mert egyikük, másikuk csupaszon aludt ám. Bele a csalánba, bele a csalamádéba. Előbbi csípte, utóbbi összehasogatta testüket. Kinjukban a fára másztak. No de egy hétig, haragjuk múltáig hiába vadásztak a fiatalemberre, az gondosan elkerülte őket.

Balog Imre (Rákóczi út, 57 éves). Szüleim is szívesen látták a Pestről érkezett művészeket. Az egyiket *Biró Antalnak* hívták. Nekünk két képet adott. Itt az egyik. A címe: *Piacra siető* szekér. Nagyon tetszik nekem ez a képe. Úgy tudom, még 56 előtt kiment Svédországba, mert onnan küldött több üdvözlőlapot. *Zugor Sándor* volt a másik művész. 1953-ban lelátogatott még egyszer hozzánk. Akkor lefestette Cserés Laci bátyámat. Majd New Yorkból küldött üdvözlőt.

Mindenki Poldija, eredeti nevén: *Böhm Lipót*. Úgy tudom, ő Pesten lakik. Legutóbb a Győri Elek emlékkiállításán találkoztam vele a Mezőgazdasági Múzeumban.

Beck Judit festőművésznő lakott még nálunk. Talán ő él a falu emlékezetében a legelevenebben. Figyelnek rá, ha a nevét olvassák az emberek. Úgy hírlik, hogy egyik neves színésznőnek a felesége. Egyszer azt olvastam róla, hogy gyűjteményes kiállításra volt a Bécsi Magyar Intézetben. De tudok arról is, hogy a Munka Érdemrend arany fokozatát is megkapta.

Győri Sándor (Kossuth út, 82 éves). *Beck Judit* gyakran meglátogatta társaival együtt öcsémet, Győri Eleket. Mindenkhez kedves vót, senkihez se szíves. Szép fekete szeme vót. Meg aztán csinos is. Rövid nadrágba járt. Oldalán mindig ott fityegett egy kis tőrökés. Ippen úgy, mint a talián jányoknál, az olasz fronton. Azoknál is ott vót ám a tőrökés. Nem egy erőszakoskodó megjárta velük.

Győri Viktor (Kossuth út, 48 éves). Alig voltam 16—17 éves. Elek bátyám megkért, hogy fogjam be a teheneket a szekérbe, aztán vigyem be a művészek limlomját a tokaji állomásra.

¹Itt az adatszolgáltató emlékezetében összemósódhatott *Nagy István* író és az ugyancsak erdélyi magyar festőművész: *Nagy Imre* neve.

²Kaducs = csúrhöz hasonló kisebb építmény.

Hanem, ahogyan a tokaji malom elé értünk, a két tehén se szó, se beszéd, mire észrevettem, már be is kanyarodott a malom ajtaja elé. Ismerték a dürgést. Idejártunk velük lisztet őrölni. Nagyon csodálkozott a malmos, a nagy Kreplin, hogy mindenben látott már búzát hozni, de kofferba, bőröndbe még sohasem. Mert bíz ebben az időben a jobbra való zsákból nadrágot varrattunk Gombos János szabómesterrel.

Kivezettem ezután a fogatot az állomásra, hol a művészek egy *bocipulmanba* rakodtak (így hívták a személyszállításra használt teherkocsikat). Rakodtak, mert a jó ladányiak nemcsak vendégül látták őket a nyáron át, hanem gazdagon el is látták őket étellel. Legyen nekik miből kitelelni — mondták. A vagon alaposan megtelt. Ebbe rakták bele azt az ételmet is, amit *Balog Imre* népi kollégista a Petőfi Kollégium részére gyűjtött.

Melegen búcsúztak tőlem, s rajtam keresztül a ladányiaktól a kedvelt művészvendégek.

Lejegyezte: Győri Sándor

Fényképek a felszabadulás első hónapjaiból

Az 1944 októberétől 1945 áprilisáig terjedő időszakból, hazánk felszabadításának hónapjaiból viszonylag kevés eredeti, történeti jellegű fényképfelvétel található múzeumaink gyűjteményeiben, fényképtárhelyeiben, hiszen a hadszíntérré vált országban, akár a még nyílt területen, akár a már felszabadított országrészekben — a haditudósítókon kívül — igen keveseknek volt módjuk, lehetőségük a fényképezésre. Ezen kevesek közé tartozott Ék Sándor festő- és grafikusművész, akinek a hagyatékában fennmaradt, ebben az időszakban készült, mintegy 300 felvétele a korszak forrásértékű, sokszor félelmetes drámaiságú történeti dokumentuma.

Ék Sándor (1902—1975), aki 1918-ban, 16 évesen lépett be a Kommunista Magyarországi Pártjába, a Tanácsköztársaság leverése után Bécsben, Berlinben, majd a Szovjetunióban élt emigrációban, 1944 őszén a 2. Ukrán Front politikai osztálya VII. alosztályának főhadnagyaként tért vissza Magyarországra. A közvetlenül a frontparancsnokság alá rendelt alosztály többi magyar munkatársa: Bolgár Elek, a Magyar Tanácsköztársaság volt külügyi népbiztoshelyettese, felesége Oláh Margit, valamint Adler Györgyi, Abelovszkyné Wexler Antónia és Mátyás László, a spanyol polgárháború volt önkéntese. Ék Sándor felvételeinek eredeti negatívjait a művész halála után Mátyás László őrizte, majd átadta a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumnak.

Amíg a Vörös Hadsereg el nem érte Magyarországot, a harcokat, az aleggység fő feladata a németek oldalán harcoló magyar csapatok közötti antifasiszta propaganda: felvilágosító, átállásra, szökevényre felszólító röplapok szerkesztése, sokszorosítása, terjesztése, hangszórós frontagitáció stb. volt. Amikor a 2. Ukrán Front megkezdte Magyarországot felszabadítását, az aleggység munkája szerteágzóbbá vált. Elsőrendű feladata a felszabadított országrészekben a normális élet megindulásának előmozdítása lett. Az alosztály munkatársai mindenütt felvették a kapcsolatot a helyükön maradt közigazgatási tisztviselőkkel és a demokratikus pártok képviselőivel, s a rendelkezésükre álló eszközökkel segítették őket munkájukban. Az aleggység parancsnoka, Fjodor Alekszejevics Gurkin százados — civilben a rosztovi egyetem történelemtanára — különös gondot fordított a kulturális élet megindítására is. Az alosztály végezte a magyar lakosság körében a propagandamunkát,

F. A. Gurkin

feladata volt a frontparancsnokság magyar nyelvű plakátjainak, hirdeténeinek fordítása vagy megírása, kinyomtatása, terjesztése, általában a polgári lakosság tájékoztatása. Ezen a területen dolgozott Ék Sándor is. Ekkor alkotta a Saját barlangjában végzünk a fasiszta fenevaddal és a Náci Németország rövidesen megsemmisül című két híres plakátját. Az ő feladata volt a hirdetések, a falragaszok nyomdai előkészítése és egyéb dekorációs munka. Mindezekon kívül sokat fényképezett, részben propagandacéllal közvetlen felhasználásra, részben pedig kedvtelésből. Több csoportkép maradt ránk az alosztály munkatársairól, portrék Bolgár Elekről, Mátyás Lászlóról, Illés Béláról és sok-sok ismeretlen szovjet katonáról. Sok felvétel készült Fjodor Alekszejevics Gurkinról, az alosztály parancsnokáról, akit embersége, segítőkészsége, a magyar kulturális értékek iránti vonzalma miatt mindenki igen nagyra becsült, aki csak kapcsolatba került vele (1. kép). A hagyatékban sajnos kevés vidéki felvételt találunk, annál értékesebbek azonban a budapesti képek. Február elején készülhetett az a 9 felvételtől álló fényképsorozat, amelynek keletkezésére Mátyás László, az esemény egyik szereplője így emlékezik vissza: „Budapest teljes bekerítése és Pest felszabadítása után, amikor Budán a bekerített ellenséges katonai alakulatok ellenállása még tartott — köztük két magyar hadosztályé — parancsot kaptam Ék Sándorral együtt F. A. Gurkin alosztályvezetőtől, hogy keressük meg a fővárosban fellelhető haladó és németellenes kiemelkedő személyiségeket azzal a céllal, hogy ők forduljanak a Budán bekerített magyar alakulatok katonáihoz, felszólítva őket a harcok beszüntetésére, kifejezve ugyanakkor, hogy milyen magatartást kell tanúsítsanak a magyar nemzet érdekeinek megfelelően. Hosszabb keresés után sikerült összehozni egy, az akkori helyzetnek megfelelő csoportot a tervezett felhívás megvitására. Ez nem volt könnyű feladat, hiszen Pesten még csak akkor kezdtek előbújni a lakosok a füstölgő romok alól, a pesti oldalon még dörögtek a nehézfegyverek a budai harcok támogatására. A tervezett felhívásnak az a része, hogy fordítsák fegyverüket a magyar nép ellenségei, a német fasiszták ellen, nagy vitát váltott ki. Végül sikerült a felhívás szövegében megállapodni. A felvétel a budapesti Városháza polgármesteri szobájában készült, a szöveg aláírása előtt, illetve alatt” (az első borító felső képe). Később mindnyájan jelentős szerepet vállaltak az új, demokratikus Magyarországon az élet megindításában.

„Budapest utcáin olvadni kezd a hó, a jég, s a rejtegető takaró alól egész szertelenségében előbújik az elmúlt hetek minden szörnyű pusztulása. Így olvad le lelkünkrol is lassan a rémület jege s most kezdünk csak igazán eszmélni, hogy az emberi örületnek és gonoszságnak mi csoda orgiája tombolt itt körülöttünk három hónapon keresztül” — írja Darvas József 1945. február első napjaiban. Néma vádlók című cikkében a budapesti gettóban eléje táruló rettenetes látvány hatására. Az emberi örületnek és gonoszságnak „néma vádlóit”, ártatlanul meggyilkolt férfiak, nők, öregek és gyermekek temetetlenül heverő holttesteinek százeit örököltette meg kamerájával Ék Sándor, amikor a náci és nyilas rémtetteket kivizsgáló bizottság tagjaival együtt részt vett a gettóban tartott szemlén. Ezt a bizottságot a Budapesti Nemzeti Bizottság

A Dohány utcai zsinagóga udvarán talált áldozatok

hívta életre 1945. február elején, még a főváros teljes felszabadulása előtt, a Szvetenay (ma Lenhossék) utcai Törvényszéki Bonctani Intézetben, a gettóban tapasztaltak hatására. A Bonctani Intézetben a november—december hó folyamán elkövetett nyilas gyilkosságok áldozatainak odahurcolt tetemeit találták meg: mintegy ötszáz holttestet; a gettó területén — az utcákon, a tereken, a Kazinczy utcai fürdőben, a Dohány utcai zsinagóga kertjében — ezernél több temetetlen halott hevert, a testek többségén kinzások, verések, az erőszakos halál nyomai. Ék Sándor felvételeinek többsége a Dohány utcai zsinagóga udvarán készült, ahol az agnoszkálás után a több mint ezer áldozatot tömegsírokba temették (2. kép).

Buda felszabadulása után a főváros budai oldalán is megindult a nyilasok rémtetteinek kivizsgálása. Több nyilas tömeggyilkosságra is fény derült; közöttük a legborzalmasabbnak, a Maros utcai kórházban elkövetett vérengzéseknek az áldozatait április végén exhumálták a náci és nyilas rémtetteket kivizsgáló bizottság tagjainak, a rendőrség és a népbíróság képviselőinek, Budapest alpolgármesterének és az áldozatok hozzátartozóinak jelenlétében. Itt, a budai Zsidó Szent Egylet kórházában 1945. január 12-én a XII. és a II. kerület alig egy tucatnyi nyilas pártszolgálatosa bestiálisan megkínozta és meggyilkolta a kórház szinte minden betegét, személyzetét, orvosait, mintegy százhusz embert. A holttesteket a kórház udvarán földelték el. Ék Sándor volt az egyetlen, aki felvételeket készített az exhumálásról. A művész kamerája látszólag rideg tárgyilagossággal örökítette meg az esemény minden mozzanatát, hátborzongató, szívszorító részletét. Fényképezte a kiásott, sorba fektetett, oszlásnak induló tetemeiket, közeli felvételeket készített a boncolásokról, más képei az áldozatok hozzátartozóit és a nyilas gyilkosokat örökítették meg (3. kép). A képsorozat, amelynek alapján az egész esemény rekonstruálható, a maga nemében egyedülálló dokumentuma a magyarországi fasiszmus egyik legnagyobb méretű tömeggyilkosságának.

A későbbiekben Ék Sándor még több jelentős eseményről készített felvételeket, így az első szabad május elsejéről, Bajcsy-Zsilinszky Endre augusztusban lezajlott temetéséről (ld. az első borító alsó képet). Ekkorra azonban a viszonyok normalizálódásával már egyre több fotós dolgozhatott, így ezeket az eseményeket rajta kívül többen is megörökítették.

1947-ben a II. Ukrán Front politikai osztályát Bécsbe helyezték, és ezzel az alosztály megszűnt. Ék Sándor 1948-ban az Iparművészeti Főiskola igazgatója, majd a Képzőművészeti Főiskola tanszékvezető tanára lett. A fényképezéssel nem hagyott fel, de politikai, közéleti eseményeket megörökítő felvételeket már nem készített.

Jalovszky Katalin

A Zsidó Szent Egylet kórházának exhumált áldozatai (Ék Sándor felvételei)

Zámbelly Lajos honvéd ezredes

Zámbelly Lajos az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc honvéd ezredese jellegzetes alakja azoknak a magyar származású volt császári-királyi katonatiszteknek, akik (bár fényes pálya előtt álltak) elsősorban nem forradalmi érzelmeiktől, hanem kötelességtudásuktól, fegyelműktől és nem utolsósorban hazaszeretetüktől vezérelve csatlakoztak a szabadságharc ügyéhez. Jórészt közülük kerültek ki a honvédség hadosztály- és dandárparancsnokai, a hadtest vezérkari főnökei. Képzett katonák lévén döntő szerepük volt a haditervek elkészítésében és kivitelezésében, s komoly ellenfelei lettek a császári hadvezetésnek. A szabadságharc leverése után — súlyos börtönbüntetésüket letöltve — hivatás, pálya nélkül maradtak, életük sokszor csak tengődés volt. A történetírás talán kissé meg is feledkezett róluk.¹

Zámbelly Lajos családjának voltak forradalmi hagyományai. Nagypapa, Giuseppe Andrea Giovanni Zambelli olasz nemesi származású volt, és állítólag egy összeesküvésben való részvétele miatt kellett 1740-ben Magyarországra menekülnie, itt is halt meg 1774-ben a pesti invalidus ház parancsnokaként. Apja, Zámbelly József a cs. kir. 4. — akkor Hessen-Homburg nevet viselő — huszárezred kapitányaként részt vett Laudon tábornagy parancsnoksága alatt a törökök elleni harcokban, majd a napóleoni háborúban. A háború után bibersheimi előnévvel nemességet kapott. A család címerállata a hód lett (Biber).

Zámbelly nagybátyja, András építész volt, többek között az 1838-as nagy pesti árvízkor elpusztult negyedik pesti céllövölde tervezője. Erdemeiért pesti polgárságot kapott.

Bibersheimi Zámbelly Lajos 1815-ben született Szegeden, Csongrád vármegyében. 1829-ben hadapródként belépett a cs. kir. 15. (Nassau) gyalogezredébe. 1833-ban hadnagy rangot kapott a Sándor orosz nagyherceg nevével viselő 4. huszárezredben, 1838-ban főhadnaggyá, 1844-ben másodkapitánnyá (zweite Rittmeister) lépett elő. Az aradi hadbíróság az osztrák seregben viselt legmagasabb rendfokozatokat ismerte el, Zámbelly tehát a hadbírószági iratokban másodkapitányként szerepel.

Az 1848. év közepén a Sándor-huszárezred hat századát Magyarországra, Pozsonyba vezényelték. Soraikban volt Zámbelly is. Letették az esküt a magyar alkotmányra. Ez teljesen törvényes keretek között történt gróf Lamberg altábornagy, pozsonyi hadosztályparancsnok utasítására, ennek ellenére később az így felesküdt tisztet lázadásért felelősségre vonták. Zámbelly ezredével együtt Móga altábornagy parancsnoksága alatt részt vett 1848. szeptember 29-én a pákozdi ütközetben, 1848. október 1-én a csatában tanúsított vitézségéért a magyar minisztérium első kapitánnyá nevezte ki.

További tevékenységére vonatkozóan idézzük Zámbelly tulajdon szavait az aradi hadbíróság előtt tett vallomásából: „A következő ütközet Salamonfánál volt Todorovič ellen (Jellasics alvezére) és ezután századdal Parendorfra mentem, egy nappal az ütközet előtt érkeztem meg (a schwechati ütközet 1848. október 30-án vívták), ebben azonban nem vettem részt, századdal Schwadorfban maradtam. Utána Győr felé, majd Nagyszombat felé vonultunk és Nádasznál megtámadtuk Simunich utóvédjét. Parancsnokunk Guyon azt kívánta, hogy mi a határon keresztül Morvaországba vonuljunk, de mi kijelentettük, hogy a határt nem lépjük át. (Ezt a honvédtisztek többsége azért tagadta meg, mert mindenképpen meg akarta óvni a törvényességet.) A következő csata, amelyben részt vettem, Kápolnánál és Verpelétnél volt február 26-án és 27-én.” (Ez a kápolnai csata volt, ahol a magyar sereg mintegy hatszáz embert veszített.)

Zámbelly ebben a csatában a VII. hadtest Poeltenberg-hadosztályában volt dandárparancsnok. A hadosztály két dandárból állt, az egyiknek Zámbelly volt a parancsnoka (1360 fő, 300 ló és 7 ágyú), a másiknak Kossuth Sándor őrnagy (1250 fő, 100 ló és 6 ágyú). A csata során Zámbelly egy üteg megmentésekor a kézitusában a vállán megsebesült. A hadbíróság előtt a

következőképpen vall erről. „Utána megbetegedtem (így) és Tiszafüredre utaztam, mint beteg is mindig a hadsereggel tartottam. Időközben februárban alezredessé és már korábban őrnaggyá léptettek elő. Amikor felépültem, ezredünk Gyöngyösön volt, én alezredesként vonultam be az ezredhez, ezredesünk Poeltenberg, jelenleg vezérőrnagy volt. (A Zám-belly leszármazottainak birtokában levő alezredesi kinevezési okmány szerint a rang és az illetmény 1849. május hó 6-án kelt.) A rang és az illetmény 1849. február 1-től illette meg Zám-bellyt; maga az okmány 1849. május hó 6-án kelt. Ezután részt vettem a hatvani ütközetben, majd végigcsináltam a Pest elleni tüntetéseket.” (A hatvani csatában a beteg Zám-belly öntevékeny támadásával kitüntetni magát, áldozatkészségére maga Kossuth is felfigyelt. Ezt írta róla a táborból az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz intézett 1849. április 3-i levelében: „Zám-belly alezredest pedig, a 4-ik huszárezredből, ki személyes vitézségének legfényesebb bizonyítékát adá, s annyi megerőltetésre kényszeríté lelki emelkedettségével testi erejét, hogy midőn már a csatának egészen vége volt, erőkimerültség miatt ájulva rogyott le lováról, a katonai érdemrend III. osztályával feldíszíttetni határozom”.) Magának a kitüntetési okmánynak a szövege az alábbi:

Kitüntetés Zám-belly Lajos 4-ik huszár ezredbeli alezredes úrnak folyó hó 2-i, 4-i és 6-i szerencsés ütközetben tanúsított vitézségéért és azokban kifejtett sikeres hadi működéséért jutalmul Görgey tábornok helyettes fővezér úr által a katonai érdemelek harmadik osztályával a csatatéren lett feldíszíttetése a hadügyminisztérium által ezennel megerősíttetik.

Kelt, Debrecen ápril hó 14-én 1849.

Hadügyminiszter, Mészáros Lázár

Kossuth és elsősorban Görgey itt figyelt fel rá, és hogy a fővezérnek távlati tervei voltak a kitünő katonával, azt majd a további vallomás, mind Görgey május 17-i levele, mind Zám-bellynek, a VII. hadtest vezérkari főnökévé való kinevezése bizonyítja.

De lássuk tovább a vallomás szövegét: „A következő ütközet Nagysarlónál volt április 19-én, Júniusban a hadügyminisztérium ezredessé nevezett ki, meg kell jegyezmem, hogy engem már áprilisban a vezérkarhoz osztottak be”. Erre vonatkozó levél a következőképpen szól (a német eredeti szöveg magyar fordítása).

649.SZ V.

*A hadügyminisztertől és a hadsereg főparancsnokától
Zám-belly alezredes úrnak
a VII. hadtest vezérkari főnökének.*

Főhadiszállás, Sváb-hegy, 1849. május 17.

Győrött

A VII. hadtest mostani győri különítményének az ellenséggel való találkozása minden alkalmával tanúsított körültekintő eljárás tekintetében, indítva érzem magam arra, hogy ezért a hadtest parancsnokágának, Poeltenberg ezredes Úrnak köszönetemet fejezem ki.

Nem mulaszthattam el azonban, hogy hasonló kötelességemet Önnel szemben, Alezredes Úr is ne teljesítem, amikor Önnek nemcsak hasonlóképpen köszönetemet, hanem ezenfelül különös elismerésemet is kifejezem az Ön eredményekben dús működéséért, megerőltető szolgálati teljesítményéért, a kivitelezendő hadműveletek elrendezése körüli ügyes körültekintéséért!

Ez az az elismerés, mellyel férti tartozik a férti iránt, és amelyet teljes megbecsüléssel ejt ki, de mint vezérőrnagy tábornok, arra is indítva érzem magam, hogy az országos elnök Úrnak Önnek ezredessé való sürgős kinevezését javasoljam, Önnek ez idő szerinti beosztásában való egyidejű megtartása mellett, mert én mihelyt a viszonyok olyanokká válnak, lenntartom magamnak, hogy az Ön ismereteinek és működésének tágabb szolgálati ágazatot jelöljek ki.

Legyen Ön arról meggyőződve, hogy az Ön érdemei mindenkor tartalmukhoz képest teljes méltányolásban fognak részesülni.

Görgey Arthur sk. tábornok

Zám-belly június végén szabadságra ment. Jellasics ekkoriban győzelmet aratott Perczel tábornok, majd Tóth Ágoston ezredes fölött. A kormány újabb alakulatokat irányított a déli hadszíntérre, és a Bajánál levő csapatokat, egy rögtönzött hadosztályt Zám-bellyre bízta, ezért őt szabadságáról visszahívták. Később az is szóba került, hogy a VII. hadtest parancsnoka legyen, de a terv a szabadságharc szomorú végnapjaiban már nem valósult meg. Zám-belly 1849 augusztusának elején újra bevonult eredeti hadtestébe.

Az 1849. augusztus 11-én Aradon tartott haditanácskozáson, amelyen 12 tábornok és 69 törzstiszt vett részt, Zám-belly és Markovics Adolf alezredes szavazott az oroszok előtti megadás ellen, valószínűleg azért, mert véleményük szerint az oroszok előtti megadás miatt a megsértett osztrákok véres bosszút fognak állni.

Zám-bellyt a világhosi fegyverletétel után Aradra viszik. A Cs. kir. különleges hadbíróság ítélkezik felette — más tisztársaihoz hasonlóan — a „főkolompoknak” kijáró szigorral.

Ítélet (Urtheil)

14. Bibersteini(!) Zám-belly Lajos szegedi, Csongrád megyei születés, 34 éves, nős, 3 gyermek atyja a 4-ik huszár ezrednél kapitány, a felkelőknél ezredes. 1. év május havától szolgálaton kívül.

A fegyveres felkelésben való részvétel miatt a cs. kir. hadseregben viselt tisztí rang elvesztése miatt 8 évi vár-fogságra ítéltetettik.

A cs. kir. hadbíró-ság Arad.

1848. november 11-én

Zám-belly Kossuth Sándorral együtt az ol-mützi vár kazamatájának foglya lett. Fogsága idején — megmaradt feljegyzései nyomán — megírta visszaemlékezéseit a szabadságharcról. Ez részben meg is jelent a Hazánk 1889. évfolyamában három folytatásban. A folyóirat megszűnése miatt a további fejezetek nem jelenhettek meg. Megmaradt azonban igen értékes feljegyzéseket tartalmazó 1848-as kivonatos naplója saját kézírásával, amelyet érdemes lenne feldolgozni.

1851. február 25-én szabadult. Ezután könyvelő, pénztáros, végül igazgató lett a Katalin-völgyi Uvegyárban és a Losonchoz közeli (Franz Kohinka tulajdonában levő) vasműben. 1852-ben Vácra ment, itt élt kereskedőként. Amikor 1864-ben Asbóth Lajos árulása folytán Worafka rendőrfőnök leleplezte az Almá-ssy—Nedeczky-féle összeesküvést — amely rendkívül komoly veszélyt jelentett a Habsburg-uralkodásra — Zám-belly nevét is a vezetők között találjuk. Asbóth feljelentésében „rendkívül veszedelmes ember”-nek nevezi őt. Ennek az összeesküvésnek fő résztvevői: Almá-ssy, Beniczky, Nedeczky, Gáspár, Clementis, Horváth, Salamon, Szelestyey, Zám-belly, Podmaniczky. Zám-belly a fegyverek összeszedésével és szétosztásával volt megbízva. A bíróság szigorú ítéletet hozott: „Kötél általi halál: Nedeczky István, Beniczky Lajos, Gáspár Lajos 15 évi, Zám-belly Lajos 16 évi, Sebes Emil 16 évi, Clementis Gábor 16 évi, Lezsák Lajos 10 évi súlyos börtönre ítéltetik.” Ezt az ítéletet az Oberste Militár Justiz Senat (Katonai Fellebbviteli Bíróság) „enyhítette” Zám-bellyt végül 14 évi vár-fogságra ítélték.

Amnesztia útján szabadult 1866-ban, Magyarországra jönnie azonban nem volt szabad. Fogsága nagyon megviselte, gyógykezeltetnie kellett magát. Egy fénykép több, volt fogolytársával együtt a gräfenbergi fürdőhelyen ábrázolja őt.

Az 1867-es kiegyezés után ő is hazajöhetett. Fegyházigazgatóvá nevezték ki Illavára, majd 1875-ben Márianosztrára. Hajlott kora és a súlyos, fogságban szerzett betegsége miatt nem-sokára nyugdíjba ment, második házasságából származó leányához, Etelkához költözött Nagy-téténybe. Egyik legjobb barátja, Degré Alajos itt látogatja meg 1895-ben. Idézzük cikkének néhány sorát: „És Zám-belly Lajos ma beteg, fuldokolva kapkod levegő után. Igen, igen szomorú kép! Neki is adósa marad a nemzet, mint sok ezernek, kiket megölt a nyomor és a kétségbeesés”. (Magyarország, 1895. szeptember 5.)

Zám-belly még hat évet élt, szerény körülmények közt; elfeledve, 1901-ben halt meg Nagy-tétényben temették el. Itt nyugodott 1981 szeptemberéig. Ekkor földi maradványait átvitték a Kerepesi temetőbe, a 48-as parcellába. Nagytétényben, Budapest XXII. kerületében utca őrzi emlékét. Késői halálját rója le ezzel a nemzettel!

A szürke adatokból talán az ember nem bontakozik ki kellőképp előttünk. Ezért idézném Bulla György egykori 48-as honvéd altiszt visszaemlékezéseiből azt a részletet, amelyben leírja, hogy ő a szabadságharc ideje alatt egy izben egy kávéházból az ott szórakozó tisztek ki akarták dobni, mivel csak altiszt volt. Zám-belly kelt a védelmére, mondván: „Szolgálton kívül valamennyien egyenlőek vagyunk.”

Ez a szemlélet akkor nagyon ritka volt.

Mit mondhatunk róla még mindezen kívül?

Csak ennyit: tisztességes ember, derék hazafi és jó katona volt. Örizzük meg őt és társait emlékezetünkben.²

¹Neve az Életrajzi Lexikonban sem szerepel (Szerk.)

²Szeretnék köszönetet mondani az anyag összegyűjtéséhez nyújtott segítségéért Zám-belly Lajos leszármazottainak és családjának: Hánisch Ferencnének és dr. Dencsy Dénesnének, dr. Borus Józsefnek, a hadbíró-sági anyag fordításában és Katona Tamásnak a források összegyűjtésében nyújtott segítségéért.

Farkas Endre

Egyesületi élet Dunapentelén

(1870–1940)

A kiegyezés utáni években Dunapentelén is megélné a politikai élet. 1870. január 18-án megalakult a **Dunapentelei Casino Társaság**, melynek 76 tagja lett. Az ösgyűlésen Rosthy Pál, Újváry József, Khón Rezső és Tichy Jakab hitelesítették a jegyzőkönyvet, amely szerint a Casino célja „... a tisztességes kedélyes társalgást Dunapentelén elősegíteni”, hirlapok, folyóiratok, könyvek, társasjátékok segítségével „szellemi foglalkozást, okulást... tisztességes időtöltést s kedélyes mulatságot szolgáltatni.” A kaszinónak tagjává válhatott nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül minden „becsületes, nemes magaviseletű férfiú”. Ez a Casino több évtizedig fennállott, és a helyi értelmiség, nagybirtokosok, tehető iparosok gyülekezőhelyévé vált.

Az **önsegélyező egylet** 1872. október 1-én jött létre: helyi iparosok, kereskedők, segédek alapították, s a kezdeti szocialista munkásszervezkedés egyik formája volt. Működési engedélyt csak 1874. március 14-én kaptak a hatóságoktól, de már 1876 végén fel akarták számolni a szervezetet. Az egylet azonban még 1878 tavaszán is felszámolás alatt állott. Tagjainak száma 257 fő volt.

1888. december 14-én politikamentes alapon alakult meg az **izraelita nőegylet**. Az egylet elsősorban emberbaráti célokat akart megvalósítani: felkarolta a munkaképtelen özvegyeket, gyámolította, támogatta a betegeteket és az árvákat, de templomépítésre is tettek félre nagyobb összeget. A nőegyletet a községben élő két nagybirtokos felesége, Bruck Simonné elnök és Strasszer Lipótné jegyző vezették, s tagja lehetett minden, „társadalmi kifogás alá nem jöhető nő felekezeti különbség nélkül”.

A **Dunapentelei Önkéntes Tűzoltó Egyesület** alakuló közgyűlése 1889. február 19-én volt. Elnöke Újváry József, főparancsnoka Lukáts László, titkára Bruck Ármán lett. Az alapszabály szerint az egyesület célja a „rendszeres tűzoltás Dunapentelei területén”. Az egyesületnek tagja lehetett minden, 18. életévét betöltött „feddhetetlen jellemű” dunapentelei férfi.

A századforduló évei Dunapentelén is az agrárszocialista mozgalmak jegyében teltek el. Az 1905. januári választások alkalmával Dunapentelén a függetlenségi párt abszolút győzelmet aratott, jelezve, hogy a pentelei gazdák és ellenzéki politika hívei. A választások után az eddig javarészt ösztönös ellenzéki magatartást a függetlenségi vezetők megpróbálták szervezeti egységbe fogni. 1905. február 26-án ifj. Farkas Mihály elnök és Balázs István alelnök vezetésével megalakult a **dunapentelei függetlenségi és 48-as Kossuth kör**. Alapszabályukat a belügyminiszter május 26-án hagyta jóvá. A kör céljai között első helyen szerepelt a függetlenségi eszme, a hazafias szellem ápolása és terjesztése, a nemzeti ünnepek megtartása, valamint különböző közművelődési feladatok megvalósítása. Céljaikat a fennálló társadalmi rend keretein belül kívánták elérni, s elhatárolták magukat az államrendre veszélyes megmozdulások szervezésétől. A függetlenségi kör a birtokos parasztság politikai csoportosulása volt. Tagja lehetett minden, 20. életévét betöltött, kifogástalan jellemű állampolgár, aki a meglehetősen magas tagsági díjak befizetését vállalta (örökös tag 60 korona, alapító 50, pártoló tag 40 korona, rendes tag 40 fillér belépési és évi 2 korona tagsági, vidéki tag évi 4 korona tagsági díj). A kör tagjaitól megkövetelték az alapvető magatartási normák betartását: tartózkodniok kellett a szeszárkodástól, a „gyöngédtelen magaviseletől, becsmerlő nyilatkozatoktól mások irányában, tiszteletlen szók kiejtésétől, lármás indulatokkodástól”, ittás állapotban való megjelenéstől. A kör élén nyolctagú vezetőség állott: tiszteletbeli elnök, ügyvivő elnök, alelnök, jegyző, pénztáros, ellenőr, könyvtáros. Közgyűlést negyedévenként — január, április, július, október hónapok első vasárnapján — tartottak. A kör alapszabályait 1909. december 28-án újrafogalmazták. Alapul az 1905-ös szabályzat szolgált, de kiegészítésként belevették a kormány felügyeletéről szóló részt. 1909-ben a kör elnöke Jantsky János, jegyzője Szekulesz László volt.

Jelentős politikai csoportosulás ebben az időben Dunapentelén a **katolikus kör**, amely 1895. február 6-án alakult meg. Létrejöttét a Katolikus Néppárt szervezésével lehet összefüggésbe hozni. A katolikus kör elnöke Butter Károly, titkára Kraxner Lajos volt. A választmányhoz tartozott még az alelnök, a pénztáros, a könyvtáros, a gondnok, 6 választmányi rendes tag, 2 választmányi póttag. Az alapszabály határozottan megtiltotta a tagoknak a politizálást, mivel a kör „tisztán társadalmi és erkölcsi intézmény, csak erkölcsi eszközökkel törekszik emberbaráti célját elérni”. A kör céljai között szerepelt a „hasznos ismereteknek és jó erkölcsöknek a katolikus vallás szellemében való emelése, a katolikus öntudat felkeltése és ápolása”. A politika kizárásával tulajdonképpen az ellenzékiérettől, a liberális eszméktől akarták távol tartani a kör tagjait, hiszen a kaszinó jelleggel működő körben a néppárti eszméket népszerűsítő hirlapok, könyvek, rölapok megtalálhatók voltak. A katolikus kör a függetlenségi mozgalom

térhódítása miatt valamelyest háttérbe szorult, de 1910 után ismét meghatározója lett a község politikai arculatának. 1912-ben a dunapentelei katolikus kör elnöke Ligday Károly, titkára Hajas György volt.

A politikai körök mellett közművelő egyesületek is működtek Dunapentelén. 1901. december 29-én tartotta ösgyűlését a **Polgári Kaszinó**, amely lényegében az 1870. január 18-án megalakult „dunapentelei casino társaság” szervezeti felépítését vette át. Célkitűzéseik is hasonlóak voltak. A Polgári Kaszinó elnöke Králl Ferenc lett, alapító tagjai úrjeli Újváry József, Jantsky János, Szórád János, Deák István, Hajas Mihály, Fischl Antal, Pivonka János voltak. Tagsága az iparos- és a birtokos paraszti rétegből szerveződött.

Az **ifjúsági önképzőkört** 1902. november 9-én hozták létre, Hauser Pál elnökletével. Ez is politikamentes alapon szerveződött, felépítése, működése, célkitűzései azonosak voltak a Polgári Kaszinóéval.

A **polgári olvasókör** 1905. január 8-án alakult újjá. Elődje, a hasonló elnevezésű egyesület 1887. február 13-án alakult meg. Elnöke az egyik dunapentelei nagybirtokos, Szávíts Miklós lett. Az olvasókör szintén elhatárolta magát a politikai kötelezettségvállalástól, a vitákban nem foglalt állást és politikai jellegű határozatokat nem hozott. Célja a „társas egybe jöveletek által az olvasókör tagjaiban az összetartozás érzetét fejleszteni . . . a tisztességes, kedélyes társalgást Dunapentelén elősegíteni”.

A századfordulón a községekben sorra alakultak a különböző egyesületek, körök, melyek segítségével a hatóságok a kisbirtokos-, kispolgári réteget szervezeten felhasználták az agrár-szocializmussal szemben. Ugyanakkor az uralkodó körök politikájának népszerűsítésével a kormányellenes szervezkedések elé is megpróbálták gátat vetni.

Dunapentelén az I. világháború, a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság eseményei után az ellenforradalmi rendszer stabilizációját a helyi értelmiség és a birtokos parasztság végezte el. A szocializmussal szemben szervezett keretei — a századfordulóhoz hasonlóan — most is a községi társadalmi, politikai, kulturális egyesületek voltak.

A **Polgári Lövész Egyesület** az 1920-as évek elején politikai céllal létrehozott csoportosulás volt, vezetőségét a községi nagybirtokosok alkották, tagsága a vagyonos rétegekből szerveződött. Az egyesület feladata — a céljövő sport gyakorlásán túl — a vallásos és hazafias érzés ápolása, erősítése volt. A lögyakorlatokon kívül különböző versenyeket, ismeretterjesztő és műkedvelő előadásokat, tanfolyamokat is szerveztek.

A **Dunapentelei Levente Egyesület** 1924-ben alakult meg, feladata a fiatalok ellenforradalmi szellemében történő, katonai jellegű képzése volt. A leventemozgalmában való részvétel kötelező volt minden, tanköteles koron túl lévő férfinak egészen a katonai bevonulásig (12—21. életév között). A leventefoglalkozások Dunapentelén nem voltak népszerűek: a leventeintézmény az ifjúság szabad idejét szinte teljesen lekötötte, a gazdák a munkaerő kiesésére hivatkoztak, s feleslegesnek tartották a fiatalok katonai jellegű kiképzését. Hasonló vélemények a községi képviselőtestületi üléseken is elhangzottak, s anyagi fedezet híján javasolták a leventezenekear feloszlását is.

A **Katolikus Legényegylet** 1926. február 21-én Mészáros István apátlébanos szervezte újjá. Az egyet titkára Pintér Ferenc tanító lett. Tagjai 18—28 év közötti földműves és iparos fiatalok voltak. Számuk az újjászervezőkór 86 fő volt, 85% -uk földműves. A legényegylet célja a „katolikus ifjúság valláserkölcös és hazafias szellemében való nevelése, törvénytiszteletre, tekintélytisztelőre való tanítása és általános műveltségre való oktatója” volt. Elnöke a mindenkorai dunapentelei római katolikus plébános, aki minden lényeges kérdésben egyszemélyi hatalmat gyakorolt.

A harmincas évek közepétől a községi képviselőtestületen belül a konzervatív beállítottságú képviselőkkel szemben a „reformerek” kerültek előtérbe, akik az ellenforradalmi rendszer „megújításáért” szálltak síkra. A modern jobboldaliság irányába mutató változás következtében az ellenforradalmi vezetés alatt álló egyesületek nagy része a harmincas évek közepén válságos helyzetbe került, de a kulturális, jótékony célú egyesületekre is az érdektelenség volt jellemző. 1936 nyarán az ifjúsági önképzőkör, a katolikus kör, a katolikus legényegylet lassú elhalásáról értesülünk. A Polgári Lövész Egyesületet, miután megvonták tőle az anyagi támogatást, 1940. február 15-én oszlatták fel, vagyónát a Levente Egyesület kapta meg. A Polgári Olvasókör feloszlását 1940. július 7-én határozták el, erre ténylegesen 1941. március 23-án került sor. Indoklásul a „köri élet teljes hiányá”-t hozták fel. Az olvasókör vagyónát részben a római katolikus templomnak, részben az **Iparoskör**nek adták át. A községi jegyző szerint az Iparoskör dícséretes kulturális életet él, de tagjai szellemi igényeit, megfelelő könyvtár hiányában, nem tudja kielégíteni. Ezért javasolta, hogy a könyvtárat teljes egészében az Iparoskör kapja meg.

Politikai csoportosulás volt a kisgazdamozgalmak, amely a harmincas évek közepén kezdett szerveződni, s hivatalosan 1937 tavaszán lépett színre. 1937. április 11-én több mint száz résztvevővel alakult meg a Fejérvármegyei Gazdasági Egyesület tagjaként a **Dunapentelei Gazdakör**. Feladata a község gazdasági érdekeinek előmozdítása, a mezőgazdaság felvirágztatása, valamint a „földművelő gazdák és a gazdasági munkások békés egyetértésben való közös munkálkodása és egymás boldogítása” volt. Ez utóbbi célkitűzés a nagybirtokosok érdekeit szolgálta, akik a vezető szerepet játszották a kisgazdakörben, annak ellenére, hogy a tagságot

valóban a kisbirtokosság alkotta. A Kisgazdakör a harmincas évek végére politikai tartalommal telítődött, és a Független Kisgazdapárt erős szervezetévé vált. A demokratikus érzelmű és józanul gondolkodó birtokos gazdákat maga mögött felsorakoztató Kisgazdakör feladata a nemzeti szocialista, majd a nyilaskeresztes pártok befolyásának ellensúlyozása lett, amelyeknek demagóg ígéretei az agrárproletariatus körében is terjedtek.

Ugyanez a megfontolás vezette az uralkodó köröket, amikor beleegyeztek, hogy az **építőmunkások** Dunapentelén **szakszervezeti csoportot** alakítsanak. A Magyarországi Építőipari Munkások Országos Szövetsége budapesti központjának bejelentését, amely szerint Dunapentelén Szentgáli József kőműves vezetésével befizetőhelyet létesít, az 1937. július 7-én kelt alispáni határozat jóváhagyta.

Matuss Lászlóné

„Zala Egerszeg mezőváros Szépítő Bizottmánya”¹

1858. szeptember 5-én kelt az a 11056. számú megyehatósági leirat, amely a Szépítő Bizottmány működését meghatározta és kinevezte tagjait. Az első — alakuló — ülést 1858. szeptember 16-án tartották. Az alapító tagok: Koppányi Ferenc elnök, dr. Smalkovits Mihály és Isoó Ferenc közbirtokosok, Duzár István polgármester, Kossina Károly főmérnök mint tagok és Donász Ferenc tollnok, azaz jegyzőkönyvvezető.² Különösen az első ülések jegyzőkönyvei érdekesek, mert itt találjuk az alapszabályzatban leírt feladatokat, célokat, az első városi szemleút tapasztalatait és az erről készült tervezetet.

Meglepő, hogy megalakulhatott a bizottmány és leírhatták a látottakat. Sopronban például — a Bach-korszak elnyomása miatt — csak 1864-ben alakult városszépítő bizottság, alapszabályzat és jegyzőkönyv nélkül, és csak mint asztaltársaság működhetett 1869-ig.³ Pedig Sopron sokkal fejlettebb, kulturáltabb város volt, és később országosan is híressé vált városszépítő egyesülete. Meg kell említeni, hogy Budapesten már 1805-ben javasolták és 1808-ban megalakult a Szépítő Bizottmány.⁴

A Zalaegerszegi Szépítő Bizottmány feladata az volt, hogy a város szépítése és csinósítása érdekében megfelelő intézkedéseket és határozatokat hozzon azután, hogy a város utcáit, házait megszemlélte és a hiányosságokat jegyzékbe foglalta. Új ház építéséről és a régiek bővítéséről építési tervet kellett készíteni, és ezt a bizottmány véleményezte. Eddig ugyanis mindenki a saját tetszése szerint építkezett.

A szeptember 18-án tartott városi szemle tapasztalatait október 6-án tárgyalták meg. Elhatározták a legsürgősebb teendőket is. A szemle leírásából megtudhatjuk, hogy milyen is volt Zalaegerszeg 1858-ban? Bizony a mai szemmel nagyon lehangoló, viszont a korabeli viszonyokat tekintve nagyon is becsülendők és nagyra értékelhetők a bizottmány erőfeszítései a város szépítése érdekében. Észrevették a hibákat, és úgy látszik felébredt az igény a szebb, kulturáltabb városkép iránt. Érdemes bővebben kitérni munkájukra.

A városban sokszor volt pusztító tűzvész, az ellene való védekezés már régebbi keletű. Az 1858-ban tartott szemlén is megállapították, hogy még mindig sok a szalma és zsúptetős ház, továbbá elhagyott, romos épületek vannak, amelyek igen tűzveszélyesek. A dülöfélben levő épületek balesetveszélyesek és a „város dísztelenségére is szolgál”-nak.

Igen meggyőzően írnak a szennyező anyagokról: „Miatán tapasztaltattok, hogy a városban némely házakból a mosadék, szemét, ganéjle, s kút-víz összegyűlése, valamint az ipar üzlet

¹Ezt az írást abból az alkalmából közöljük, hogy Zalaegerszeg száz esztendeje lett rendezett tanácsú város. (Szerk.)

²Zala megyei Levéltár. V. 1601. 71 doboz 769. (Zalaegerszeg város Levéltára). A további idézetek is innen valók.

³Soproni Szemle, 1983. 1—2. szám.

⁴Budapest Lexikon, 1104—1105. old.

használata utáni folyadék által nem csak az egészségre ártalmas, hanem a város disztelenségére szolgáló rondaság az utcára kieresztetik, ugyanezért szorosan megtiltatik, hogy jövőre senki az istálló, ólak, úgy árnyékszékekből szivárgó rondaságot, úgy ipari üzlete után összeszaporo-
dó folyadékot az utcára kieresztetni ne merészljen." Kötelezik az Arany Bárány Szálloda tulaj-
donosát, hogy az onnét kifolyó „egészségre ártalmas” szennyvizet „födött csanális alatt vezesse
ki az utcán levő vizárokba”. Még kilenc háztulajdonost hasonló okokból „feljelölték” (felir-
tak), és figyelmeztettek, hogy a mulasztókat megbüntetik. Javasolják, hogy az udvarokba göd-
röt ássanak és ide hordják a szemetet, ha pedig ez megtelt, hordják ki a városból!

A házak előtti árkok tisztogatását is elrendelik, mert időnként eltelték, és nem folyt el ben-
nük a víz. A város új árkokat is készített. A városi kanász és csordás reggel a városon ke-
resztül hajtotta végig a marhákat és „sertvéseket” és a „legnagyobb bótrányra a szentegyház
előtt meg állapodni, s azok össze jöttét bevárni szokták”. Ezentúl a városon kívül kellett be-
várni az állatokat. Tapasztalták még, hogy „többen a városi lakosok közül sertvéseiket honn
(otthon) tartva, azokat az utcára kieresztik, és egész napokon át zalámbolni hagyják, s ez által
az itt zalámboló sertvések az utcákon nem csak rondaságot hagynak, hanem a víz árkokat is
betiporják s feltűrják...” Ezt is megtiltják.

Az országos vásárok alkalmával, esős időben, igen nagy sár lehetett, mert amikor már nem
lehetett járni a sátrak előtt, egyszerűen összetolták kupacokba a sarat. Ez aztán ott éktelenke-
dett, s időnként el kellett hordani. A gyalogjárdák is sárosak voltak esős időben, ezért elren-
delték, hogy a háza előtt mindenki „megkövecseztesse, s ezt tisztán tartsa”. Az utcákon és
járdákon a forgalmat akadályozó köveket, kereskedésre kirakott fákat kéri elrakni. Felszólí-
tották a háztulajdonosokat, hogy a házuk előtti gyomot és gatz sarabolják le. Tapasztalták,
hogy gyakran még a vagyonsabb háztulajdonosok kerítései és kapui is „rossz és düledezett
állapotban vannak s ez által nem csak a tolvajlás véghezvitele mozdíttatik elő, hanem a város
disztelenségére is szolgál...” Javasolják a köhid megszüléstését és megállapították, hogy az
eddiggi útjavítások jól sikerültek, és ezért nem kell a szekereknek a járdára felhajtani. Ahol
karfákat és cövekeket találnak a házak előtt, ott elrendelik, hogy „házaik előtt lámpát is felál-
lítani, s azt minden nem hold világos este meggyújtani” kell.

Sok, alacsony kávéval ellátott kutat találtak, melyek „életbiztonsági szempontból” veszélye-
sek, ezért a magasításukat határozták el. A Kanisai (mai Kossuth Lajos) utcában lévő két szal-
mátetés ház állapotát nemcsak tűzveszélyes volta miatt bírálták, hanem „más részről a meg-
lehetősen csinosan épült utcának ezen két ház disztelenségére is szolgál”. Javasolják is a két
ház szalmatetejének kicserélését. Többször intézkedtek a házak egyenes vonalba való építé-
sért, amit a helyszínen ellenőriztek. Ezek már egyértelmű városképjavító intézkedések! A ké-
sőbbi években inkább építészeti ügyekben véleményeztek, hoztak határozatokat, de felléptek
a szennyezések ellen is.

Inkább közlekedésbiztonsági szempontból foglalkoztak az utak melletti fákkal, fasorokkal.
Így 1860-ban a Csácsi út járhatatlansága miatt megvizsgálták az út két oldalán ültetett nyárfá-
kat, és javasolták minden második kivágását. A Pesti (mai Batthyány Lajos) utcától nyugatra
a gyepeben nyárfákat említenek és „bús fenyő ágakkal fűzött kerítést” készített egy lakos.
Tehát fenyőfák voltak a városban, vagy a város határában.

A Kiscsapó (mai Munkácsy Mihály) utcában akarta megépíteni 1884-ben rituális fürdőjét az
izraelita közösség, ahol hetente egyszer friss forrásvíz volt biztosítható. Terveit a bizottmány
véleményezte.

A Szépitő Bizottmány úttörő munkája — amely itt az első környezetvédelmi és városszépítő
tevékenység — bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy Zalaegerszeg 1885-ben rendezett tanácsú
várossá váljon. 1885-től új fejezet kezdődött: a 27 éve működő Szépitő Bizottmány Szépitészeti
Bizottsággá, majd 1902-ben Szépitő Egyesületté alakult át.

Szakács László

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL: Dr. Molnár Béla: Számvetés és útmutatás, Fekete Gyula: Egy földosztó „miniszteri biztos” emlékeiből, Felszabadulásunk pénzei, Emlékek a Viziváros fölszabadulásáról, Így szabadult fel Győr, Hetvenöt éve született Ortutay Gyula, Magda Pál és a honismeret, Péterfy László szobrászművésszel beszélget Bosnyák Sándor, László Márton, a bukovinai székelyek halottaskönyv írója, Nemzeti tudatunkról és történelemtanításunkról, A népzene gyűjtés múltja és jelene Hajdú-Bihar megyében, Könyvismertetések, Felhívás a XXXIII. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra és az 1984. évi pályázat eredményjegyzéke.

Tisza-parti számvetés

*Kovács Károly
poroszlói helytörténezzel beszélget
Jakab Sándor*

Kovács Károly (Kovács István rajza)

● *Kedves Károly, drága sorstársam és barátom; nézd el nekem ezt a képtelen ötletet, hogy oly módon próbáljak veled most beszélgetni: mások is tanúi legyenek s elgondolkozva olvassák. Szeretném, ha megértenéd és magadévá tennéd ebben azt a törekvésemet: kortársainknak és a következő nemzedékeknek el kell mondanunk, át kell adnunk valami állandót azoknak a dolgainkban munkáló törvényszerűségeknek a lényegéből, amik a sorsunkat befolyásolják. Egész pontosan arra gondolok, hogy adva vannak a külső körülmények, amelyekbe az ember beleszületik, és adva az ember egyébként önmaga által is állandóan alakított belső világa, amellyel a külső körülmények közepette bizonyos határok között válogatni, majd a választottakon tovább alakítani is van hatalma. Mi, akik egy faluban, Poroszlón, együtt nőttünk fel, s csak a sorsaink ágaztak el kicsit néha, azt hiszem, mindketten ilyen élettapasztalatra jutottunk.*

Igen, életünk nagy, fő élménye, hogy a mi időnkben és mibennünk zajlott le az a nagy történelmi változás, amely alapjaiban változtatta meg társadalmi osztályunk, a magyar parasztság létformáit. A régi paraszti életforma eltűnésével tűnőfélben van az évszázadokon át, nemzedékről nemzedékre szálló kulturális örökség: a néphagyomány is. Ismerve a népi kultúra jelentőségét, úgy érzem, hogy értékeink mentése és továbbadása az új nemzedéknek — ez a mi tisztes feladatunk. Ennek a munkának a nagy részét (ami belőle még elvégezhető) nekünk kell el látni, fáradtságosan összehordani és áttekinthető rendben, a továbbélők felelős megőrzésére rábízni a kincseket.

● *Tudod, hogy én Budapesten élek, mint nyugdíjas műszaki tisztviselő, s azt is tudod, hogy „ugyanakkor” itt is élek, Poroszlón, a szülőfalunkban is, mint hazajáró lélek... S mivel azt szeretném, hogy most elsősorban és szinte kizárólagosan rólad legyen szó és a te munkálkodásodról, engedd meg, hogy én kérdezzek. S talán legjobb lesz, ha előjáróban elmondod az életed sorát, amit abból most helyénvalónak vélsz pár mondatba besűríteni.*

Az első világháború végén, 1917-ben születtem, itt Poroszlón, kisbirtokos parasztszaládból. Sorsomat megszabta, hogy édesanyám korai halálával szétesett a családnk, s anyai nagyanyám védőszárnyai alatt nevelkedhettem fel. Az elemi és polgári iskola befejezése után szerettem volna továbbtanulni, de anyagi okokból nem lehetett. Meg kellett tanulnom a nehéz paraszti munkát és az édesanyám hagyatékát jelentő 10 hold földön a gazdálkodás tudományát. A művelődés utáni vágy azonban mindmáig megmaradt bennem, s talán ez ösztökélt az 1930-as években arra, hogy belépjek abba a kis, falusi cserkészcsapatba, melyet egy ifjúságot szerető elemi iskolai tanító szervezett, azért, hogy az iskolából kikerülő s tovább nem tanuló fiúk jellemnevelése mellett a műveltségüket is fejlessze. A cserkészet ugyan elsősorban a diákifjúság mozgalma volt, de mi igyekeztünk a cserkészmunkát a falusi fiúk igényeihez formálni. A cserkészpróbák közé beiktattuk a kertészkedő, s a kisállattenyésztő próbapontokat, és a téli városlátogató tanulmányutakat, melyekkel vonzóvá tettük a cserkészmunkát a falusi fiatalok számára is. Kezdeményezésünkre felfigyelt a Cserkészszövetség országos vezetősége, és a későbbiek folyamán a mi gyakorlati eredményeink alapján indult el a falusi cserkészet országos szervezése, melyben szakvezetőként részt vettem.

Cserkészparancsnokom jóvoltából jutottam el húszéves koromban a sárospataki népfőiskolára, ahol még magasabb szinten kaptam tudásbeli gyarapodást s vágyat a permanens önművelődésre. A népfőiskolán ismerkedtem meg a népi írók munkáival, s a tanfolyamon előadó országos hírű és más neves értelmiségiekkel való beszélgetések során megismerhettem a magyar valóságot.

1941 őszén hívtak be katonai kiképzésre, s majd a következő évben mint gyalogos közkatona a frontra kerültem és végigszenvettem a népünk számára oly tragikus Don menti harctéri eseményeket. (Háborús élményeimet a Néprajzi Múzeum, később a Népművelési Intézet számára megírt önéletrajzom tartalmazza.)

1945 — a nagy történelmi sorsforduló — után bekapcsolódtam a Magyar Parasztszövetség munkájába, ahol úgy véltem, hogy társadalmi osztályom, a magyar parasztság jövőjének munkálása, érdekeinek védelme kapcsán hasznos szolgálatot végezhetek.

A történelem azonban más irányt szabott népünk s benne a parasztság jövőjének alakulására. Ebben a folyamatban már más módon vehettem részt, mert sorsom egészen más foglalkozásra állított. Gyökereimmel azonban nem szakadtam el az ősi életförmától. Szabad időmben a kertünk munkálásával, kis háztáji gazdálkodásunkkal (nyugdíjasként ugyan) a mai napig részt veszek a termelőmunkában.

● *Hogyan lettél néprajzi és honismereti munkás?*

Már cserkész koromban írogattam a Magyar Cserkész című ifjúsági lapba a parasztember munkáiról, arra gondolván, azt szándékozván, hogy a városi fiúk ismerjék meg a falusi életet, s így — nyári táborozásaik alkalmával is pl. — otthonosabban mozoghassanak a falvakban. Írtam az aratásról, a hordásról, a cséplésről, a szénamunkákról, a kukoricafosztásról, a lópatkolásról. Akkor még nem gondoltam rá, csak most utólag látom, hogy ezek az írások már szépen és szinte szakszerűen beleillenek a néprajzi gyűjtőmunkákba, a „hagyományos paraszti gazdálkodás” témakörébe. Tudatosan az 1950-es években kezdtem meg a néprajzi gyűjtőmunkát. Ekkor kapcsolódtam be dr. Morvay Péter néprajzi múzeumi osztályvezető-helyettes biztatására az önkéntes néprajzi gyűjtők mozgalmába.

● *Kérlek, próbáld meg összefoglalni, mondjuk időrendben, a néprajzos és honismereti—helytörténeti (esetekben egymástól igazán szét sem válogatható) munkálkodásod eseményeit, eredményeit.*

Az első szárnypróbálkozásaimat tehát az 1940-es években, a cserkész ifjúsági lapban tettem meg. 1956-ban pályáztam az első néprajzi pályamunkámmal, mely azoknak a paraszti társaságoknak a történetét foglalja magába, amelyek még az egyéni gazdálkodás korában (1848 és 1945 között) működtek a falumban. A poroszlói parasztszok, amikor — s gyakran — az eladósodott helyi földesuraktól földeket vásárolgattak vagy béreltek, mindig szövetkezve, ún. társaságokba tömörülve intézték ezt. A társaságokat a saját maguk által szabadon választott vezetőség — elnök, továbbá ún. pusztagazda és választmány — irányította. Feladatuk volt a legeltetés megszervezése, a pásztorok, a csószók, vagyis az ún. kerülők alkalmazása és felügyelete, a határbeli utak, kutak létesítése, karbantartása stb. A társaságok hatóságilag engedélyezett alapszabállyal működtek. A jobbágyfelszabadítás utáni száz év során összesen kilenc társaságot

(mindeniket a megfelelő határrész nevével elnevezve) alakított a poroszlói parasztság, összesen 13 299 hold földön, s így a községi határ kétharmada 1945-ben már a parasztság tulajdonában volt. Pályamunkámban, a társaságok ismertetése mellett, vázlatosan a kisbirtokos parasztság fejlődéstörténete is szerepel. (Itt rá kell mutatnom, hogy ezek a paraszti földvásárló, majd azonnal termelésszervezővé váló, öngazgató és önkéntes érdektársulások a mai kollektív mezőgazdálkodási formák egyfajta előképeiként tekinthetők, s e nemben még további történeti és tudományos feldolgozásra várnak, mint a fejlődés érdekes, közbeeső modelljei.) Pályamunkám első felét közölte a Néprajzi Múzeum, a Népünk hagyományaiból, 1956 című kiadványában, a másik felének jó része pedig a TIT Heves megyei Szervezeti kiadásában, 1982-ben jelent meg. A Közép-Tisza-vidék népelete című füzetben.

A további gyűjtőtevékenységem már a nyugdíjas-időszakomra esik. 1977-ben összegyűjtöttem községemben a hagyományos paraszti gazdálkodásra vonatkozó adatokat, s beküldtem a Néprajzi Múzeum pályázatára. 1981-ben paraszti önéletrajzzal szerepeltem a pályázaton, 1982-ben a poroszlói kismesterségekkel, 1983-ban pedig a helyi paraszti kisipar néprajzi vizsgálataival.

● *Én úgy gondolom, hogy mostanában (kényszerűen) talán éppen a világgazdasági válsággal összefüggő nehézségeink vetnek gátat annak az (egészségtelen tünetek jelezte) folyamatnak, illetve szemléletnek, mely a mezőgazdaságot már-már jószerivel szinte csak a gépekre, a műtrágyák egyre növekvő adagolására, a repülőgépes permetezésekre stb. tervezte (esetleg tervezti is még) alapozni... Talán mégis célszerű lenne a fene nagy és bizony sokszor meggondolatlan gyorsasággal alkalmazott, ún. modern eljárások mellett is megőriznünk a régi, a csak kézzel végezhető, a hagyományos paraszti technikákat, s legalább azok tudományát, „lelkét”... Lehet, hogy a régi kézi stb. egyszerűbb munkaeljárásokat még — legalább nyomokban — igénybe kell vennünk vagy éppen szervesen „visszaépíteni” a „modern” rendszerekbe... Mi erről a véleményed, főleg néprajzi szempontból nézve?*

A mezőgazdaságban a gépekkel végzett nagy folyamatok nem tették teljesen fölöslegessé a kézi munkákat. Különösen a háztáji gazdaságokban nem, ahol a legtöbb tevékenységet még mindig kézi szerszámokkal végzik. Így egyelőre nem kell attól tartani, hogy a parasztság elfelejti a hagyományos kézi munkákat. A néprajzosnak viszont már most rögzíteni kell a hagyományos kézi munkákra vonatkozó adatokat is, hogyha a kisgépek elterjedésével bizonyos kézimunka-féleségek meg is szűnnek, azok hagyománya maradjon meg az utókor számára.

● *Itt van ez a mi szülőföldünk, a falunk. (Én inkább elszármaztam belőle, mint te... ha lehet egyáltalán innen „elszármazni”.) Abból, amit gyűjtöttél, lelmértél, rendszerezted, itt mit látsz hasznosíthatónak, idevonatkoztathatónak, más jelenségeket is megvilágosítónak?*

Néprajzi és helytörténeti gyűjtött anyagom adalékul szolgálhat egy községi monográfia elkészítéséhez.

● *Hallom, hogy 2 vagy 3 régi- régi nádtető házat tájházként megvettek nemrég a faluban némely közületek. Mit tudsz ezek tervezett rendeltetéséről, s hogy látod ezeknek a hasznosítási jövőjét?*

Egyelőre két régi, a helyi népi építészetre jellemző nádfedeles házat vásárolt meg a nagyközség tanácsa, a Közép-Tisza-vidék! Intézőbizottság segítő hozzájárulásával. Az egyiket „tájházzá” fogják alakítani, a másik pedig „kismesterségek háza” lesz, melyben majd népművészeti alkotótábor működik a tisztáji mesterségek jegyében. Az épületek felújítása folyamatban van. A tájház tartalmas programoknak ad majd helyet. Terveznek benne diszitőművész-tábor, továbbá még ún. „falunézó” néprajzkutatók gyűjtik itt a tisztáj hagyományokat.

● *Olvasuk a Magyar Nemzet című napilap 1983. augusztus 10-i számában: „Több ezer éves kultúra emlékeire bukkantak Poroszlón a Heves megyei régészek. A Tisza mentén egy X. századi palánkvár nyomait keresték, ám ennél is érdekesebb leletekre bukkantak; hatezer éves sirookra s egy, a késő rézkorból származó lakóház alapjaira. Egy földtárt veremből 20—25 kiló búza került elő, a régészek megítélése szerint a gabonaszemek mintegy négyezer évesek.”*

Tudjuk, a krónikájában Anonymusunk megemlíti, hogy 896-ban honfoglaló őseink, foglaló hadműveleteik során, tábort vertek Puruzlou vára (valószínű, hogy avar-szláv eredetű földvár alatt). Azt is tudjuk, hogy ősidők óta tiszai átkelőhely volt itt. Hogy István királyunk államszervezését követően évszázadokig fontos sóelosztó hely. Hogy a tatárjárás előtt monostor, apátság és hiteles hely működött, sugárzott itt messze környékre. IV. Béla és fia, V. István királyaink és udvartartásaik a kettőjük viszállyait több esetben is itt, Poroszlón tárgyalva próbálták rendezni. A török uralom korszakai alatt harcok fontos övezete, pl.; itt esett török fogságba az egri várból idáig portyázó Bornemissza Gergely is. Az 1848-as, később az 1919-es időkben itt igen fontos hídfőharcok dúltak, s ezeken kívül még mennyi minden megesett a faluban, s a környékén! Bizony,

a valószínűleg több ezer éves településnek nagy történelme van, akár az egész magyar nemzetnek, hiszen a honfoglalás előtti időkbe is igen messze visszatekinthet. Hogy látod a megszületési lehetőségeit egy, most már igazán időszerű falumonográfiának?

Kollektív munka kötelékében látom megvalósíthatónak. Váraljai István általános iskolai tanárunk, barátunk, közsegünk szülötte már évek óta gyűjti a Poroszló történetére vonatkozó adatokat. Néprajzi munkám is adaléku szolgált. Váraljai István egy helyi Honismereti Bizottság megszervezésén fáradozik. Azokat akarja megszervezni, akik valamilyen formában már foglalkoztak Poroszló történelmével. A monográfiához szükséges anyag lassan összegyűlik, s hozzá lehet fogni a megírásához. Ehhez viszont már a te tapasztalataidra és íráskészségedre is szükség lenne. (Váraljaitól hallottam, hogy a helyi tanács minden módon, így anyagilag is támogatná a monográfia elkészítését.)

Úgy gondolom, hogy nem is afféle „szabványos” falumonográfiát kellene készítenünk, hanem olyan munkát, amely elsősorban a falu lakosságának szólna, megmutatva, hogy Poroszló múltjában, az elődök tevékenységében, az élet alakulásában mélyesen milyen tanulságok és tanítások rejtőznek.

● *A Tisza II. víztározóját megkezdtek itt elkészíteni, de (legalábbis én így látom) évek óta olyan helyzetben vagyunk, hogy nem lehet sem a jelenre, sem a jövőre nézve objektíve megítélni ennek a létesítménynek az igazi nemzeti hasznát. Poroszló pedig valahogy úgy van vele, hogy azt hihette, nagyon jó lesz ez neki; ám hogy mi van, s hogy mi lesz a tározóval kapcsolatos kilátásokkal, ez jelenleg nem egyértelmű. Mintha a kilátások (a víztározó eredeti, az akkor nagy reményeket ébresztő, komplex üdülővidéki státust, s talán Poroszló számára a várossá fejlődés útját is felvillantó kilátásaihoz, terveihez képest is) sok-sok lehangoló elemet hordoznának magukban. Hogy látod te Poroszló jövőjét, partján a víztározónak?*

A víztározó valóban nem fejlődik úgy, mint ahogy előre tervezték. A víz magasságát igen alacsony szinten tartják, hogy mi okból, nem tudhatni. A kivágott fák újra növesnek indulnak a mocsárrá vált területen; sás, káka, nád és más vizinövény fed be sok-sok négyzetkilométert. Így (vagy talán még ennél valamivel „kulturáltabban”) nézhetett ki ugyanez a terület több mint 100 évvel ezelőtt, a Tisza szabályozása előtti időkben, a gyakori árvizek táplálta pangó vizek világában. Azt hiszem, nagy „hadműveletekkel” és nagy költségekkel, még nagyobb áldozatokkal, legalábbis ennél a községnél, mindeddig csupán ezt az „ősi tájképet” sikerült visszaállítani... Poroszlót, a víztározó körüli községek sorában, horgászközponttá akarják fejleszteni. Ez a fejlesztés folyamatban van, horgászni, halászni az alacsony vízállásban is lehet. A horgászközponttá való fejlesztés azonban (történjék az akármilyen „magas színvonalon” is) lényegében nem változtatja meg a község jellegét. Szerintem továbbra is mezőgazdasági szerepű község marad Poroszló, s ebben — a mezőgazdasági termelés összetételének és arányainak objektíve leghelyesebb és legcélszerűbb kialakításában — hordozza a község a maga fő feladatait és jövője biztosításait.

● *Hogy képzeled el itt a jövő nemzedékének, s főleg az időközben módosult életű paraszti rétegek jövőjét? Mit kívánnál az ő érdekükben?*

A parasztság — úgy látom — a jelenlegi állapotával meg van elégedve. A háztáji gazdaság olyan jövedelmet nyújt, hogy az őslakosság és a beszármazottak mindjobban egybeolvadó rétegei anyagi jólétben élhetnek. A nagy jövedelmet elsősorban korszerű lakások építésére fordítják. A század első évtizede óta talán az elmúlt 20 év az az idő, amikor a legtöbb ház épült Poroszlón, közte igen sok háromszintes is, alul garázzsal és más igényes funkciójú helyiségekkel. Nem ritka a gépkocsi a jobb módú tsz-parasztoknál. Igaz, hogy a nagy jövedelemért most is meg kell dolgozni. A háztáji gazdálkodás igénybe veszi szinte az összes szabad idejüket, s majdnem annyit dolgoznak, mint apáik és elődeik annak idején. Nem jut kellő idő sem a pihenésre, sem a művelődésre. Az a meglátásom, hogy az utóbbit nem is nagyon igénylik; az anyagi szemlélet a domináló, mint volt régen is. Szeretném, ha felébredhetne bennük a művelődés, főleg az önművelődés igénye, mert ezzel tartalmasabbá válhatna az életük. Bizony, e tekintetben nagyon sok a helyi és nemzeti tennivaló, hogy — Petőfivel szólván — a szellem napvilága ragyogjon be minden ház ablakán. Különösen fontos, hogy az emeletes házak nagy ablakain besüssön...

● *Mit kívánnál még magadnak, hogy megérhedd?*

Nyugodt, békés, egészséges, alkotó kedvvel teljes öregkort, melyben tovább folytathatnám községem néphagyományainak összegyűjtését, megőrzését.

● *Ezt kívánom én is neked és hozzá: éveid során mindinkább, s mind nagyobb örömmel vedd észre, hogy a kezed nyoma meglátszik és gondolataid ereje megéreződik annak a közösségnek az életén, amelyiket olyan önzetlenül szolgáltsz! Köszönöm a beszélgetést, úgy érzem, csak használhatnánk vele, ha közkinccsé tehetnénk.*

Bod Péter ismeretlen levele Sinai Miklóshoz

Bod Péter a magyar nyelvű irodalomtörténet-írás első nagy egyénisége. *Magyar Athénas* c. művében 528 tudósunknak, irónknak állított emléket.¹

Bod Péter életművének és korának jobb megismerését és megértését segítik elő a *fenntartott levelei*.² Ezek szép bizonyosságai adatgyűjtő munkásságának, tudományos érdeklődésének éppúgy, mint önzetlen segítőkészségének. Ismertetésünkkel most egy ilyen, 1765-ből való levélre szeretnénk felhívni a figyelmet. A levél a debreceni kollégium könyvtárának *kézirat-tárában* rejtőzik.³ Kitérünk belőle, milyen készséggel válaszolt Bod Péter Sinai Miklós professzornak, aki történeti előadásaihoz kért segítséget.

A terjedelmi korlátok miatt csupán néhány részlet betűhív bemutatására vállalkozhatunk. Múltónak tartjuk azonban a dokumentumot arra is, hogy később egészében is olvasható legyen valamelyik irodalomtörténeti vagy történeti folyóiratban.

Bod Péter és Sinai Miklós kapcsolata az eddig ismert levelezésük alapján⁴ kétirányú volt. Sinai egyrészt adatokat kért és kapott történeti, egyháztörténeti előadásaihoz, másrészt ő is igyekezett segíteni Bod Péter adatfeltáró munkáját. Bod most bemutatandó levelének bevezetéséből láthatjuk kettejük viszonyának közvetlenségét, jó kapcsolatuk motívumait: „Nem szoktam adós maradni levéllel senkinek; annál inkább kegyelmednek, akinek Ekklesiáink dolgaiba való hasznos szorgalmatosságát nem csak szeretem, hanem nagyon is betsülöm.”

Levele első részében óvja Sinait attól a helytelenül elterjedt szemléletmódtól, miszerint a reformáció terjesztésében egyetlen személynek, Perényi Péter udvari papjának, *Siklói Mihálynak* lett volna a legnagyobb jelentősége. Hangsúlyozza, hogy nem szabad lebecsülni Perényi többi városaiban működő papok érdemeit. Így *Dévai Biró Mátyásét*, *Székely Istvánét*, akinek — ma már sajnos elveszett — iskolai olvasókönyvét 1538-ból Bod Péter még „kezében tartotta”. Ugyanígy kiemeli *Szántai István* szerepét, aki „első János Király idejében Kassán világoskodott, mint lámpás”. Felsorolja azon szerzőket, akik Siklói Mihály jelentőségét abszolutizálták: Pápai, Tolnai, Peleit és Hanert, aki „meg is bánta ez után ezt a könyvet”.

Bod levelének második részében Sinai könyvkérésére válaszol: „Az Eger Völgyi Confessio iránt irtam mindjárt Tiszt. Prof. Ajtai Úrnak, Enyeden, hogy irassa le; sőt minthogy azon Bibliothékának legelső rendbe szedője annak idejében én voltam, úgy emlékezem, hogy nem csak egyszer, hanem többször is ott megtaláltatik, arra kértem, hogy ha egyszerűen többször talál lenni egyik exemplárt ajándékozza a Debretzeni Koll. Bibliothékájának, a Debretzeniek ezt jó néven fogják venni s megszolgálni tudják.”

A továbbiakban ígéri, hogy *Szikszai Bálint* levelét a neves reformátorhoz, *Béza*hoz, ha talál valakit, akkor lemásoltatja Sinai számára. A másolókapacitás és az idő hiányára utalva szomo-

¹Torda István: Bod Péter és a „házára tartozó dolgok”. Bod Péter: Magyar Athénas. Magvető, 1982. 492. old.

²Bod Péter leveleinek döntő többsége minden bizonnyal elveszett, illetve még ismeretlen helyeken rejtőzhet. Az eddig ismert levelei a következő helyeken található nyomtatásban: Magyar Könyvszemle (1882. 257—263); Protestáns Szemle (1900. 661—662. o.); Erdélyi Múzeum (1907. 193—208., 256—260., 328—335., 383—392. o.) Irodalomtörténeti Közlemények (1973. 591—592. o.) Összesen 39 darab.

³Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára. Kézirattár R. 921. 2 ff.

⁴Rác Károly közölte Sinai Miklós leveleit Bod Péterhez, 1763. X. 12-i és 1766. I. 20-i keltezéssel a Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező 1872. évf. 49. és 51. o. A második levélre hivatkozik Révész Imre: Sinai Miklós és kora = B.pest, 1959. 63. o.

rúan jegyzi meg, hogy „sok drága momentumokat ki kellett botosítanom kezemből lévén Pap-ságomnak egész idejében a minden napi szolgálattal igen megterhelhetve mind a mai napig is”

A levél harmadik részében pontokba szedve válaszol Sinai történeti személyekre vonatkozó kérdéseire:

„1. Dévai Mátyás hol halt meg? Nem találok nyomát.

2. Batizi Andrásról? 1541-dik esztendőben volt Vitebergben, lett Újhelyi Pap, meddig élt nem tudom: írta ezeket az énekeket Hallotuk Urísten atyáinkról

Jer ditsérjük ez mai napon az mi Urunkat
Kristus feltámad, ki értünk meg holt vala
Jövel Sz. Lélek Úr Isten, lelkünk vigassága
Kristus feltámad, nekünk örömet ada
Ember emlékezzél a szomorú balálról

Kár, hogy a régi énekek között az ilyeneket a mostani tudósok kihérélik. Turi Pál volt Sz. Péteri Pap, de az Patrónussa haragja elől jött az Erdélyi Fejed. birodalmába Biharra, azután ment Szántóra.

3. Sztarai Mihály 1554-dik esztendőben volt Tolnai Pap, nem tudom mikor halt meg azt sem mikor volt Debretzeni Pap. Az Athanasiusról ki adott Hymnusa nálam vagy Deb. 1554 esztendőben

4. Azon titulus nélkül való M. könyvnek ki légyen írója nem tudom.

5. Kálmantsehi Santa Mártonról? Tudom, hogy 1538 esztendőben Canonicus et Rector Scholae Albensis volt . . . 1541 esztendőben fordult meg Német országban, azután híres Predikátornak tartatott M.országban s Erdélyben, volt Debretzeni Pap is. Megöletett Berekszászon egy Barát által 1571 esztendőben.”

A közölt adatok után hozzáfűzi, sok, ehhez hasonló jönne világosságra, ha egy „munkátskám megjelenhetne”, melynek Litterata Panno-Dacia címet adta. Mint tudjuk, e munkája kéziratban maradt, de továbbfejlesztett változata, a Magyar Athénas két év múlva hagyta el a nyomdát.

Levele befejező részében kiadási terveiről, gondjairól számol be, majd meleg hangú sorokkal búcsúzik: „Kegyelmed dolgait pedig az Istennek ajánlom, ő felsége kegyelmedet éltesse sokáig, hogy a Nemes Tanuló Ifjúságot böltsen vezethesse a jó tudományokba. Én pedig maradok Kegyelmednek kész szolgája, jóakarója Bod Péter.”

A levél bizonyítja, hogy Bod Péternek nemcsak adatgyűjtő, adatmentő szorgalma lehet mindnyájunk előtt példa, hanem az igazi tudósa jellemző segítőkészsége is. Hiszen kutatási eredményeit, mint láttuk, látható örömmel osztotta meg tudós debreceni kollégájával.

Dr. Varga Gábor

„Felsőged küldje főkapitányát hadaival miközinkbe . . .”

Közép- és Délkelet-Európa (a Balkán) népeinek sorsa a Duna térségében, a különféle etnikumok e nagy „országútján”, nemcsak manapság, hanem a középkor viharos századaiban is számtalan ponton érintkezett egymással, különösen a török hódoltság időszakában. Am ennek ellenére e kiterjedt kapcsolatrendszerrel vajmi keveset kutattak fel történészeink, noha nem csak az idősokról van szó, hiszen a török uralom hazánkban másfél évszázadig tartott, viszont több balkáni népnél, így a bolgároknál is, fél évezredig!

A két nép történetírása a török időkből csak Luxemburgi Zsigmond és Hunyadi János bulgáriai küzdelmeit tárta fel, valamint néhány magyar (erdélyi) utazó 17. századi útibeszámolóját. Mivel e rendkívül nehéz kor haladó, szabadságharcos kapcsolatai még egyáltalán nincsenek feldolgozva, minden bizonnyal mindkét nép számára érdeklődésre tarthat számot az a magyar nyelvű, korabeli levélfordítás, melynek eredetijét a 15 éves háború (1593–1606) egyik leg-viharosabb esztendejében, 1596-ban vetették papírra a „Győzelem Városában”, midőn III. Mehmed szultán óriási hadigépezete — görög, bolgár és szerb földön át — hazánkra zúdult.

Kémjelentés – üzenet

Az értékes katonai információkat és fegyveres segélykérést tartalmazó levelet, amely el- eddig a magyar hadilevéltár török kori gyűjteményében aludta Csipkerózsika-álmát, mai helyesírással, ám teljes tartalmi hűséggel közöljük:

„Minden fejedelmek közül kiválasztatott és bölcsességgel, becsületes nemzetséggel, szerencsével, hírrel, névvel, vitézséggel Istentől ajándékozott Ielséges királyunknak, ki mennyországból adatott koronával megkoronáztatott, Erdély országának és nekünk királyunknak, holtig való hűséges szolgálatunkat ajánljuk. Kegyelmes Urunk, az itt való hírek és állapotok felől azt írhatjuk Felségednek, hogy mikoron a pogány török császár személye szerint Drinápolyhoz jutott vala, akkoron küldöttünk vala táborába bizonyos embereinket oda, hogy a császár hadát valóságosképpen megkémlelének. Azért Felséges Urunk, minekünk bizonyosan meghozzák, hogy hadában több nép nem volna százezernél, de az is mind rossz, mezitelen többnyire, csakhogy számlálhatatlan sok ezer tevével, öszvéreivel, bivalyaival tetszik soknak táborá. A császár népének számát pedig fő szpáhiktól, janicsároktól értelték a kémeek, és hogy a török rettenetes nagy lételemben, rettenetesen volna.

Drinápolyból hogy eljött, Szóliához jött, annak utána ott két nap volt, onnan bocsátott kapudzsikat Razgrádra Haszán basa után. Plevenre juta július 30-án, onnat a császár után Nándorfejérvárra. Indulatját pedig a császárnak, hova legyen, a kémeek bizonyosan hozták meg, hogy Bécs alá menne. Azt megvevén, mind az egész Németországot elpusztítja, rabolja. Onnat megtérvén, Erdélyt s Havasalföldet úgy vegye meg, és a Dunán által menvén, Drinápolyban teleljen. Ilyen gondolatban vannak, kit az isten meg ne engedjen nekik, hanem mind császárostól oda veszesse! Ami a Dunán való hidak csinálását nézi, mostan sehol semmi hidal nem csinálnak, mert amely hídnek való hajójuk volt is, azokat is mind elmerítették a Dunába.

Mi mindnyájan, egyházi rendek, fő népek és mind az egész országban levő község, kérjük az istenért Felségedet mint kegyelmes urunkat, hogy Felséged küldje főkapitányát hadaival mi- közinkbe, mert most vagyon az ideje annak amit annak előtte is Felségednek eleibe adtuk. Mostan itt Nikápolyban is csak másfél ezer sincsen, aki vagyon is, mind rossz nép. Mi is, a mi ígérletünk és fogadásunk szerint, Felséged mellett mind egy lábíg készek vagyunk feltámadni, csak adná a kegyelmes úristen nekünk azt érnünk, hogy Felséged hadát itt láthatnók közöt- tünk!”

A „Győzelem Városa”

A konspirációs okokból se címzést, se aláírást és datálást nem tartalmazó jelentésből annyi azonnal kiderül, hogy „itt Nikápolyban” fogalmazták. Márpedig a Duna bulgáriai szakaszának középső folyásánál elterülő Nikopol város neve, melyet még 629-ben alapított I. Herakleiosz bizánci császár, a perzsákon aratott győzelme örök emlékére (Niké: győzelem, polisz város), jól ismert népünk számára is ama baljós emlékezetű, híres útközlet révén, melynek során 1396. szeptember 28-án itt verte tönkre Jildirim (Villám) Bajezid szultán azt az európai kereszties hadat, amelyet Zsigmond magyar király vezetett.

A bolgár nép eme — nem kis hányadában magyar fegyverekkel vívott — „mohácsi csatája” egész Bulgáriát török uralom alá juttatta. Nikápoly (Nigbolu) hosszú évszázadokon át kiemelkedő jelentőségű oszmán katonai centrum — végvár, hadikikötő, szandzsákszékhely — gyanánt szolgálta a hódítók érdekeit, melynek a magaslatot uraló, 2 kapus, 26 tornyú várából gyakorta indultak török portyák és hadjáratok a távoli magyar területek ellen is.

A keresztény elnevezését meghazudtolóan, sorsdöntő török győzelem városává lett Nikápoly emlékezte mindmáig az egyik legsúlyosabb csatavesztésként él népünk történelmi tudatában. Az éppen két évszázaddal későbbi, bolgár—magyar szabadságharcos kapcsolatok fényében talán némileg világosabbá válik a bolgár Nikopolról alkotott eddigi képünk kissé túl sötét tónusa.

A dátum

A nikápolyiak jelentésében csupán egyetlen időpont szerepel, amely szerint Haszán pasa — ruméliai beglerbég, az al-dunai front szerdárja (főhadparancsnoka) — július 30-án Plevenbe érkezett. Ez ónaptári megjelölés, mivel a hódoltságú protestánsokhoz hasonlóan, a balkáni görögkeleti népek sem vették át XIII. Gergely pápa naptárreformját. Ekként a 10 napos „lemaradást” hozzáadván, megkapjuk az únaptári, augusztus 9-i dátumot.

A felderítők tehát augusztus 9-én találkoztak Haszánnal, s mivel Plevent már csak félszáz kilométer választotta el Nikápolytól, másnap hazaérhettek. További támpontot nyújt számunk-

ra a magyar levélfordítás dátuma: 1596. augusztus 23-a, mely az irat hátlapján, latinul szerepel. Ez már újnaptári megjelölés, mivel a jezsuiták által nevelt, római katolikus vallású Báthory Zsigmond gyulafehérvári kancelláriája mindig az új időszámítás szerint datált.

Nikápolytól, az Olt völgyében északra, esetleg Ruszén át Giurgiuból, ahonnet katonai gyorsfutár-lovasposta közlekedett, egy hét alatt mindenképpen az erdélyi fejedelem székhelyére érhetett az üzenet. Eszerint az eredeti levelet valamikor a hónap közepe táján fogalmazhatták, miután a mély titokban szervezkedő „egyházi rendek, fő népek” megvitatták a helyzetet a szultáni haditáborból visszaérkező felderítőikkel.

A „király”

Mivel a megszólítás kifejezetten Erdély uralkodójára vonatkozik, a nikápolyi levél címzettje csakis az a Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem lehet, aki a hazafias katonai csoport élén álló Bocskay István nagyváradi főkapitány (későbbi szabadságharcos fejedelem) gyors fegyveres akciójával 1594 nyarán megtörte a törökbarát politikások hatalmát, s szövetségre lépett a törökellenes európai keresztény koalíciós hatalmak vezetőjével, Habsburg Rudolf német-római császárral, Magyarország királyával. Ezáltal a két magyar országrészt népe elkerülte a gyilkos testvérháborút — Báthory már 1593 őszén parancsot kapott a szultántól, hogy „Az ördögöknek és ebeknek országára reá menj s azt pusztítsd, égessed és zsákmányra hányjad...” sőt, ezen messze túlmenően, a szomszédos román vajdaságok, Moldva és Havasalföld bevonásával Erdély tovább szélesítette a törökellenes erősfrentot, reményt nyújtva az elnyomott balkáni népeknek is a gyűlölt török uralom alóli felszabadulásukra.

A kiváló diplomáciai érzékkel rendelkező erdélyi uralkodó nemcsak a keresztény fővárosokba küldte el segélykérő követeit, hanem érintkezésbe lépett a doni kozákokkal s a török által leigázott szerb, bosnyák, bolgár és görög népek képviselőivel is. A felkelésre szervezkedő nikápolyi bolgár hazafiak üzenete ebben a helyzetben érkezett az erdélyi „király” székhelyére. Mert bár ma már eléggé furcsának tűnik, s alighanem a prágai császári udvarban is összehúzott szemöldökkel olvashatták, de a balkáni görögkeleti írástudók és a középszintű mohamedán kancelláriák jobbra királynak címezték az erdélyi uralkodót. Ez a titulus szerepel, többek között, Mihai Viteazul havasalföldi vajda, Veli kapudzsi basa, Mehmed 3. vezír, Jusuf portai dragoman (tolmács), Kerim portai csauz, Rali tárnovói görögkeleti érsek és egy névtelen moldvai hírszerző szintén magyar nyelvű, 1597-es levelében is. A Balkánon ugyanis a latin kulturális körhöz tartozó, nyugati keresztény uralkodók megjelölésére a legáltalánosabban a Nagy Károly nevéből képezett, s a görögkeleti népekhez éppen magyar közvetítéssel eljutó „kral” (király) címzés szolgált.

Báthory Zsigmond nem lett soha király, mert bár a Porta 1595—1597 között több ízben is megkörnyékezte a magyar királyi címmel, ha átáll, ám ő nem volt hajlandó a közös magyar házára támadni. Nincs adatunk arról, hogy a bolgár szervezkedők királyukká választva, letették volna neki a hűségsküt, de talán nem érdektelen megemlíteni, hogy amikor 1594 tavaszán a másik magyarországi török tartomány, a temesvári vilejet zömmel szerb, kisebb hányadában román, magyar és bolgár felkelői sikereik csúcsára értek, megválasztották királyuknak, majd Theodor Tivodorovič görögkeleti vládika (püspök) vezetésével szabályos delegációt menesztettek Gyulafehérvárra „Az tündöklő és fényességes királynak, Erdélyország és Ráczország királyának, Zsigmondnak” közbük hívására, trónja elfoglalására és egész Szerbia felszabadítására.

A levélírók

A jelentésből csak annyi derül ki, hogy a vezető egyházi és világi funkciókat betöltő konspirátorok az egész bolgár nép nevében fogalmazták. Tudjuk, hogy 1594—1598 között a tárnovói-ként emlegetett első bolgár felkelést egy olyan „hármassogat” készítette elő, melynek mindhárom tagja kapcsolatban állt az erdélyi fejedelemmel is. Közülük Dioniszij Rali tárnovói érsek, Bulgária egyházi vezetője volt a legtekintélyesebb, aki egyedül 1596-ban 1000 aranydukátot (kb. 1 millió mai forintot!) költött a felkelésre kész szabadságharcosok felfegyverzésére és gabonával való ellátására. A nikápolyi üzenet azonban nem az ő műve, hiszen maga írja 1597 elején Mihály román vajdának, hogy tavaly hónapokon át Tárnovóban várta az erdélyi „királyt!”.

A bolgár földalatti szabadságmozgalom legtevékenyebb összekötője, valóságos „utazó nagykövete” Erdély, Kassa, Bécs és Prága irányában egy raguzai (dubrovnikai) — tengerparti dalmata — horvát kereskedő, Pavle Djordjič (Paolo Giorgi) volt, aki 1580-tól járta Bulgáriát, s még 1595. január 10-én írt egy memorandumot Gyulafehérváron a „Bolgár Birodalom” múltbeli s jelenlegi helyzetéről az erdélyi „principe” számára, felkérve őt, ragadja ki ezt a szép országot a török zsarnokok kezéből. Az olaszos-latinos műveltségű, római katolikus Djordjič azonban, akinek minden irata olaszul maradt fenn, nem írhatta a jellegzetesen görögkeleti

szláv-cirill tartalmi és stílusjegyeket hordozó nikápolyi jelentést, nem beszélve arról, hogy a művelt, széles látókörű horvát, Rudolf császár legkiválóbb balkáni ágense, sohasem címezte királynak az általa személyesen ismert Zsigmondot!

Speciálisan balkáni-görögkeleti hangvétele alapján bizonyos, hogy a nikápolyi üzenetet csak egy bizánci ortodox rítusú, szláv-cirill műveltségű bolgár — esetleg szerb — írástudó vethette papírra. Nos, a fenti „trojka” harmadik tagja éppen egy ortodox szláv műveltségű nikápolyi parvenec (előkelő), Teodor Balina volt, aki 1597 elején éppen akkor utazott az örökmozgó Djordjić-tyal — Tirgovistén és Gyulafehérváron át — Prágába, midőn Zsigmond fejedelem is Rudolfal tárgyalt a hadisegélyről! A császár válaszlevelében azt írta Rali érseknek, hogy a kért segítyt majd az erdélyi fejedelem közvetítésével fogják megkapni a bolgárok. Mindezek alapján jelenleg az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a segélykérő levelet Teodor Balina nikápolyi bolgár hazafi konspirátorkörében fogalmazták.

A hírek

Az ismeretlen nikápolyi hírszerzők — akiket a kor szokása szerint, feltehetően a rendkívüli hadiadó (avariz) beszolgáltatása ürügyén meneszthettek a szultáni táborba — rendkívül veszélyes kémszemlére vállalkoztak: Glover angol követségi titkár írja, hogy Nisnél, a tábor szélén elfogott két erdélyi kémet azonnali karóba húzták! Információik részletes értékelésére itt nincs terünk, így meg kell elégednünk ama sommás megállapítással, hogy a nikápolyiak igen derekas munkát végeztek, adataik pontosak és megbízhatóak, amelyeket bátran össze lehet vetni az 1596-os szultáni hadjáráttal kapcsolatos török és keresztény források nagy tömegével.

A jelentés szerint a kiűrt Nikápolyt már csak másfél ezer „rossz” török hadinép védte. Mihály vajda 1595-ös és 1598-as hadijelentései szerint Nikápoly városában 6000 ház található. Nem valószínű, hogy nagyot tévedett volna, hiszen szállásolta be a várat ostromló román, kozák, bolgár, albán, magyar és székely katonáit! Eszerint alighanem nem lett volna eleve reménytelen a bolgár felkelők megmozdulása, ha Erdélyből és Havasalföldről fegyveres segítséget kapnak, mely azonban elmaradt. Okkal kérdezhetjük: vajon miért?

A hadisegély

A válasz a konkrét helyzetben keresendő: a stratégiai erőviszonyok, a hadihelyzet alakulása és az anyagi ellátottság adott szintje kizárta egy nagyszabású bulgáriai hadivállalkozás lehetőségét. Erdély és Havasalföld már teljesen kimerült a több éves harcokban a török világbirodalom lehengerelő gazdasági-katonai túlsúlya ellen, s nem tudtak elegendő zsoldost kiállítani. Mihály vajda és Kis Albert magyar—székely segélycsapatai tavasztól őszig élethalálharcot vívtak a kis román vajdaság egész keleti-délkeleti határán a szüntelenül előzőnléssel fenyegető, hatalmas tatár hordák ellen, amelyeket Szilisztra térségéből reguláris török csapatok is támogattak. A vitéz vajda és a magyar kapitányok rendre küldözgették a segélykérő leveleket a lovas futárokat Gyulafehérvárra, de már Báthory tartalékai is elfogytak.

Erdély 1596 nyarára anyagilag már teljesen kimerült, s a gazdasági-katonai összeomlás határára sodródott: a hatalmas felmentő seregek nyomásától Erdélybe visszavonulásra kényszerített fejedelem — aki Temesvár külvárosait a szerb lakosság segítségével már felszabadította, s egy helyen a vár falait is szétlövete — júliusban kénytelen volt szélnek ereszteti egész haderejét, mert az üres államkincstárból nem tudta tovább fizetni zsoldosait! Augusztus 9-én a szultáni főereg elérte Belgrádot — s Erdélynek már nem volt mozgó hadereje! Rudolf császár—király az 1595-ös államszerződés értelmében ugyan köteles lett volna 6000 zsoldossal és teljes zsoldjukkal segíteni Erdélyt, de ez most is elmaradt. Végül az ifjú fejedelem nagy nehezen összeszedett kb. 6—8000 katonát, akikkel ő sietett Magyarország megsegítésére: azonban a nagy török túlerő október 26-án Mezőkeresztesnél vereséget mért a Miksa főherceg által vezetett szövetséges seregekre.

A nikápolyi bolgár felkelők tehát hiába reméltek hadisegélyt Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemtől: a nagy szövetségesétől cserbenhagyott kis magyar fejedelemség hosszú távon még saját területét sem volt képes megvédeni, nemhogy Bulgáriát is felszabadítsa a török elnyomás alól. A „Győzelem Városából” származó, magyar fordításban fennmaradt levél azonban ennek ellenére rendkívül értékes a számunkra, hiszen kézzel fogható, konkrét bizonyítéka annak, hogy a bolgár és a magyar nép legjobb fiaiban — a szükséges objektív feltételek hiánya esetén is — még a 15 éves háború rendkívül nehéz viszonyai között is megvolt a jóakarati ahhoz, hogy fegyvert ragadjanak a közös elnyomók ellen, népeink szabadságáért, a bolgár és a magyar állam nemzeti egységének, függetlenségének megeremtéséért.¹

Dr. Fenyvesi László

¹A nikápolyi levél lelőhelye a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Levéltára. Bp. Török kori iratok gyűjteménye. 8. doboz. 1596/10. Magyar fordítás, Gyulafehérvár, 1596. augusztus 23. Nikápolyiak — Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem.

Hol volt Zrínyi-Újvár?

Somogy délnyugati részén több olyan földvár található, melynek múltja, eredete ismeretlen vagy kevéssé ismert.

Zrínyi-Újvár helyén állt Kecskvár, ettől északra Asszonyvár-hegy, mely a népmonda szerint nevét egy olyan vártól vette, melyet az ellenség ellen egy nő védett. Innen nyugatra, a mai Órtilos mellett van Földvár, Salavár, Zákány határában létezhetett. Zákány váráról Szeghalmi azt írja, hogy hajdani pogányvár és I. István itt határőrséget állított fel a Dráva vonalának védelmére.

A Sárközi István által 1810-ben lemásolt, *Bél Mátyás-léle* latin nyelvű leírás a következőket mondja erről a vidékről és egykori váairól: „Innen (Zalai-dombvidék) több mint két mérföldre délre a Légrádi-hegy kanyarodik büszkén, mely hasonnevű borát adja. A zalai vonulattól és Muraköz szigettől elválaszt a Kanizsa patak és a Mura folyó, valamint Horváthországtól a Dráva folyó, melynek szigetén fekszik Légrád mezőváros, szemben a hegyvel. Így polgárai művelik a szőlőt, ugyanis ezt a hegyet Festeticstől tartják birtokban, tehát a boradót is neki fizetik. Ha van is Magyarországon más kies és megművelten kiemelkedő hegy, akkor is a Mura és a Dráva összefolyásánál ez a rész magasabbnak tűnik a szem elé. Az egész szőlővel be van telepitve, mely itt látszatra szétszórta, más helyen sok kunyhócska adja vissza a jókedvet, ahol a munkások tartózkodnak, különösen szüretkor. Legnagyobb része hegyhát, más része kiemelkedik a többiből, és az a rész, amely a Zalavidékről feltűnően látszik, a szomszédos Új-hegy, mivel ez Új-szőlőhegy, történelmileg Új-Zrínyi-vár (Novum Zrinium) is, Zrínyi Miklósról, aki a kanizsai törökök korlátozása végett, birtokosainak megvédeése céljából vagy a mellette fosztogató ellenség elűzése végett, sietős munkával földhányást, a halom körül és a mélyen fekvő részekben nagy árkokat, ahol éppen a Kanizsa patak a Mura folyóba ömlik, nagy költséggel épített, hogy aztán mégis ez az erődítmény a Barbár Solotól leromboltasson. Alig maradt nyoma, mert a szőlőművelés miatt a földdel egyenlővé lett.

A másik hegynek Föld-vár a neve, mivel földhányásból származik. Ez a Dráva térségéből még mindig kiemelkedik. Mélyen kivájt kettős árok veszi körül, az egész erődítményt. Két megbízható forrás is homályban hagyja, hogy milyen korszakban lett emelve. A nép Zrínyinek tulajdonítja, írott források hiányában azonban nem lehet tudni, hogy melyik nemzetség (genus) uralkodása idején virágzott ez a vidék. Zrínyi-Újvár régebbi éveinek sorsáról mit sem tudni. Új-Zrínyi-vár a Légrádi-szőlőhegy magasabb része, és ennek romjai lent vannak szétszóródva, ebből az következik, hogy mind a két hegy vadság által pusztult el.

A következő hegyhát, amely itt emelkedik Látó-hegy, nevét onnan vette, hogy jó a kilátás az alacsonyabban fekvő Horvátország felé. Ezzel szomszédos a Homok, így nevezik közönségesen és tréfásan a falusiak, azonban jól terem. A harmadik jelesebb szomszéd Szt. Mihály-hegye, amely a Szt. Mihály-kápolnáról kapta nevét, melyet valami remete az őt segítő pártfogójáról nevezett el, és a legnagyobb hegyre emelte. Végül az említettnek romjai és Zrínyi Újvár között emelkedik Unombánom-nak nevezett szomszéd, távolról kételyeim támadtak; hiába izzadt itt valamelyik szőlőmunkás, mivel a megnevezés »radiosa poenitentia«-t jelent. Nemsokára azonban megérett sikeresen gyümölcsre, mert nemes és nagyon kellemes ízű fehér bor iható, ugyanis vörös kevés vagy semmi sem terem ezen az egész hegyen.

Zákányi-hegy ennek a pusztának a neve, mivel a Légrádi-hegy folytatása, ugyanaz a láncolat, a hely a Drávát maga mögé szorítja nemesen, és ez szőlővel beültetett, amely bőven terem, mégpedig nemes bort, de nem éppen erős.”

Zrínyi-Újvár keletkezését és pusztulását az újabb kori történelem így mondja el: 1661 tavaszán Zrínyi Miklós egy új várat épített, melyet Zrínyi-Újvárnak nevezett. A várépítés stratégiai ötletét tulajdonképpen a töröktől kölcsönözte. A kanizsai pása éppen öllene akarta magát és területét egy új erőd építésével biztosítani, s 1661 májusában 2000 főnyi haddal megjelent a határszélén, hogy a terepet megvizsgálja. Ha szándékát megvalósítja, az új vár veszélyeztetette volna nemcsak a Muraköz, hanem mindazt, ami Szlavóniából és a Dráva—Száva közéből még a király kezén volt. Zrínyi éber szemmel kísérte a török minden mozdulatát, s idejében értesült e szándékáról. Maga épített várat a régi Kecskvár helyén, a török határ közvetlen közelében.

Az építéssel sietnie kellett. Hogy példát adjon, maga is ásót, kapát fogott, s időnként ott dolgozott munkásai sorában. Mindössze három évig állt a vár, de fontos szerepet töltött be a déli részek védelmében.

1664-ben Zrínyiéknek Kanizsa vára ellen indított sikertelen ostromkísérlete után a török nagyvezér Kanizsa alól Zrínyi-Újvár ellen indult. Így lett ez a vár a hadműveletek központja. A dunai—drávai császári hadnak lett volna a feladata, hogy megmentse Zrínyi-Újvárt, amelyet az ellenség nagy erővel támadott. Zrínyi személyesen vezette a védelmet, és visszaszorította a török előcsapatokat. Hogy minél gyorsabban tartsa őket a gyenge vártól, azt óhajtotta, hogy a németek az ellenség és a vár közt üssenek tábor. Ők azonban a Mura túlsó partjára költöztek, s a töröknek engedték át a vár magaslatait. Ezeket megszállva, az ellenség igyekezett bekeri-

teni a várat, s a Mura szigetén is állást akart foglalni. Visszaszorították ugyan, de a harcban Strozzi tábornok elesett. Végre megjött Montecuccoli s átvette a főparancsnokságot. Ezzel reá szállt az intézkedés joga nem csupán a német táborban, hanem a várban is. Serege legalább oly számos volt, mint a töröké, a külföldi csapatok is útban voltak hozzá.

Zrínyi a maga hadával Légrád mellett állt. Montecuccoli szintén ott üttött tábornok, s a Murán hidat veretett, amely lehetővé tette az összeköttetést a várral. A vár megmentésének legegyszerűbb módja az lett volna, hogy a császári sereg megtámadja a számbelileg vele egyenlő, minőségileg azonban messze alatta álló török hadat. De Montecuccoli most nem támadni, hanem manőverezni akart. „Nagy Isten ostroma — írja a jelen levő Eszterházy Pál június 29-én —, hogy többen vagyunk most is a töröknél, mégsem mernek az emberek reá menni.” A tétlenség, melynek következményeit előre látta, és a mellőzés, amelyben részesült, Zrínyit lázas izgalomba hozta, és Hohenloheval úgy összekapott, hogy majdnem kardra mentek. Zrínyi azt követelte, hogy teljes erővel támadják meg a törököt. De Montecuccoli mindig talált ürügyet, hogy a csatát elhalassza. A török pedig hevesen támadta Zrínyi-Újvárt, ahol vigyázatlaniságból löporrobbanás is történt. A detonáció megölte Horváth Andrást, a vár vitéz kapitányát. Ez megadta Montecuccolinak az ürügyet arra, hogy a várat egyszerűen feladja.

Zrínyi, mivel nem tudta szándékában megingatni, Bécsbe akart sietni, hogy a királyt rávegye: a sereg egy részét szabadítsa fel Montecuccoli gyámsága alól. Montecuccoli magaviselete a táborban levő magyar urakat is felháborította. „Csak Isten adna jó szívet Montecuccoli uramnak” — fohászzkodott Eszterházy Pál. De a császári fővezér hajthatatlan maradt, s Zrínyi-Újvárt sorsára hagyta. Zrínyi nem akart szemtanúja lenni kedves vára bukásának, s június 29-én délután elkeseredetten távozott a táborból, mire Montecuccoli elrendelte a vár kiürítését. De mielőtt ez megtörtént, a nagyvezér június 30-án rohamot intézett a vár ellen. A benne levő 1200 német és 40 hajdú sietett menekülni, s még az aláaknázott bástyákat sem robbantotta fel. Így a vár harc nélkül került török kézre.

Zrínyit mélyen lesújtotta a csapás, melyről még aznap „nagy lelki fájdalommal” értesítette Csáktornyaórol a stiriai kormányt. Valóságos gyászjelentést írt: „Ez tehát a mindig várt és remélt segítség...” Bécsbe sietett, hogy orvoslást keressen. Eközben a nagyvezér július 7-én a levegőbe röpítette Zrínyi-Újvárt, s eltörölte a föld színéről úgy, hogy még nyoma se maradt. Eddig a történelem!

Zrínyi Miklós halálának 300. évfordulója alkalmával a környék lakói ünnepség keretében akartak a vár helyén megemlékezni a nagy költőről, és hadvezérről, előkerült a Montecuccoli által 1664-ben készített, részletes vázrajz az akkori hadállásról, a várról és környékéről. Ennek segítségével és Bél Mátyás leírása alapján, a zákánytelepi honismereti szakkör tagjainak közreműködésével, sikerült megtalálni és azonosítani a helyet. Tehát *Zrínyi-Újvár Somogy megye legnyugatibb részén, Órtilos határában, a Kakonya nevű dombvonulat utolsó emelkedésén, Belezna vasúti megálló közvetlen közelében volt.* A helyet szőlővel ültették be a vár pusztulása után. A közelmúltban az elhanyagolt és elpusztult szőlőt kivágták, helyét felverte a bozót és az akác, a terep teljesen elvadult. Ilyen kép tárul elénk a jelenben.

Zrínyi születésének 350. évfordulójára, szintén a zákánytelepi honismereti szakkör tagjai, a határőrség segítségével, egy emlékkövet állítottak Zrínyi-Újvár legmagasabb pontjára. Így legalább egy kiselejtezett kilométerkö jelzi a történelmi hely egykori létezését.

A felhasznált irodalom és forrásanyag: Csánki Dezső: Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korából. Bp., 1896., *Szeghalmy Gyula*: Dunántúli vármegyék. Bp., 1939. 591 old., *Kanyar József* (szerk.): Somogy megye múltjából, Levéltári Évkönyv, 1970., *Descriptio Inclito Comitatus Simighiensis cura et studio, Matthiae Béel adumbrata, cui Reflexiones ipsiusmet Comitatus, Appendicitis lovo adnexae sunt. Ex Collectione Stephani Sárközi de Nadasd Nagy Bajomini, 1810.* (Kézirat) (Mathiae Belii: Notitia Comitatus Simighiensis a Georgio Gyurikovits ex exemplari Biblioth. Primatialis descripta, 25 o. OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 3374.)

Belényesy Alajos

Heves megyei földmunkások helyzete az 1930-as évek közepén

A kapitalizmus gazdasági válsága 1933 végén világszerte enyhült, de hatását a dolgozók évekig megérezték. A mezőgazdasági válság enyhülése pedig — sajátos módon — a mezőgazdasági munkásság helyzetének javulása helyett életszínvonalának további csökkenését jelentette. Heves megyében különösen a napszámberék voltak alacsonyok, és a földmunkások a legnagyobb nyomorban tengették életüket. Felülről, az akkori földművelődésügyi minisztertől

várták a segítséget, ezért tömegesen aláírt kérvényekben fogalmazták meg nyomorúságos helyzetüket és kérték a napszám- és summásbérek szabályozását.¹

A hevesi mezőgazdasági munkások 1934. június 12-én a miniszterhez küldött kérvényükben ezt írták:

„Mélyen Tisztelt Kegyelmes Úr!

A legnagyobb megalázkodással fordulunk a Kegyelmes Úrhoz Máté István Hevesről, az összes földmunkások nevében, hogy tisztességes munkáért tisztességesebb munkabért fizessenek, vagyis a gyermekeinknek legalább kenyérből tudjunk elegendet adni... Nagyon szépen megkérjük a Kegyelmes Urat, hogy méltóztassék lenni lenézni ránk. Nincs kenyérünk, nincs ruhánk, nincs télire tüzelőnk... Még egy nagy szívésségre megkérjük a Kegyelmes Urat, hogyha e levelet megméltóztatik kapni, méltóztassék egy pár sorral értesíteni...”²

Arról is tájékoztatták a minisztert, hogy Hevesen a napszám 1934 márciusában 80 fillér volt, de júniusban a legnagyobb munkaidőben sem haladta meg az 1 pengő 10 fillért. Ugyanakkor egy mázsa búza 17—18 pengőbe került, amiért 3—4 hetet dolgozott egy családfő. A hónaposok bére 1,5 q búza, 2 kg szalonna és 7 pengő. Mivel csak négy hónapig dolgozhattak, ez olyan alacsony volt, hogy mire a munkaidőt letöltötték, elfogyott, s így télire kenyér nélkül maradtak. A földművelésügyi miniszter 1934. június 25-i leiratában megkérdezte Heves megye gazdasági felügyelőjét: „Kivánatosnak tartja-e a legkisebb napszámok megállapítását?” A gazdasági felügyelő tájékoztatta a minisztert, hogy Hevesen a napszámér valóban alacsony, a kérvényben leírtak megfelelnek a valóságnak, ennek ellenére nem javasolja a legkisebb napszámok megállapítását, mert a szőlőbirtokosok jövedelme csökkenne. A minisztérium nem válaszolt a hevesi földmunkásoknak, kérvényüket irattárba helyezte.³

Az ecsédi szőlőmunkások 1935. május 16-án adtak be kérelmet a munkához juttatásuk érdekében, amelyet Vastag János és 28 társa írt alá:

„Nagyméltóságú M. Kir. Földművelésügyi Miniszter Úr!

Alulírottak, kik mindannyian ecsédi lakosok, szőlőmunkások vagyunk, mely tisztelettel terjesszük elő az alábbi kérelmünket... elvállaltuk a Kláber-telep szőlőgazdaságának 100 hektárnyi területét megmunkálásra... A lagy a telep szőlőtermését teljesen elpusztította, úgyhogy kenyérünk ezzel elveszett... Nyári elhelyezkedési lehetőségünk ki van zárva, mert a helybéli és környékbeli gazdaságok már munkás-szükségletüket meg a tél folyamán biztosították... Mi hajlandók vagyunk bármilyen mezőgazdasági munkának elvégzésére, melyben kenyérünket meg tudjuk keresni, mert más módon gyermekeink és családaink éhen loznak elpusztulni...”⁴

A minisztérium az ecsédiek kérvényét az Országos Gazdasági Munkajogvédő Irodához továbbította, amely arról tájékoztatta a minisztert, hogy munkaalkalom jelenleg nincs, de a kérelemről nem felelhetnek meg.⁵

1936 áprilisában a hevesi és erdőtelki, augusztusban pedig a herédi földmunkások kérték a minisztertől „a normális munkabérek” megállapítását. A hevesi napszámok újabb kérvényét már nem egyedül Máté István írta alá, hanem 90 társa is:

„Nagyméltóságú M. Kir. Földművelésügyi Miniszter Úr! Kegyelmes Uram!

Alulírott hevesi napszámok az alábbi kérelemmel járulunk Nagyméltóságod elé: Heves községben a napszámok részére a fő kereseti lehetőséget a szőlőgazdaságok nyújtják, azonban évek óta olyan csekély a napszám, hogy abból egy napszám nem a családját, de még saját magát fenntartani is képtelen... Napi 12—14 órát dolgozunk és így óránként 10 fillért sem keresünk meg, és hogy családunknak is juttathassunk valamit a napi keresetünkből, örülünk, ha pusztán kenyér mellé egy vöröshagymát elfogyaszthatunk... Tiszteletteljes kérésünk odairányul, méltóztassék a napszám, továbbá a summás- és szakmánybéreket megállapítani akként, hogy a munkásosztály téli időben ne legyen képtelen kegyelemkenyérre utalva élni...”⁶

¹A kérvények eredeti példányai az Országos Levéltár, Földművelésügyi Minisztérium Levéltárban (továbbiakban: OL, FM) találhatóak, amelyeket H. Balázs Éva szerkesztett Parasztsors—Parasztgond c. dokumentumgyűjteménye közöl. A kötet az Országos Levéltárban készült.

²OL. FM. 1934 — 62 — 69644.

³H. Balázs Éva: i. m. 171. old.

⁴OL. FM. 1935 — 62 — 72857.

⁵H. Balázs Éva: i. m. 186. old.

⁶OL. FM. 1936 — 62 — 77092.

A miniszternek elpanaszolták azt is, hogy a szőlősgazdák borukat magasabb áron (8—10 fillér helyett 28—30 fillérért) tudták értékesíteni, ugyanakkor a napszámber nem emelkedett, hanem maradt továbbra is 80 fillér. A hónaposok és a szakmáymunkások bére pedig alacsonyabb lett, mivel a gazdák pár évvel ezelőtt egy hold szőlőföld megmunkálásáért 4 q búzát fizettek, most csak 2 q adnak.

Farkas István erdőtelki napszámos 500 társa nevében írta, hogy a napszámber náluk is csak 80 fillér, de örülnek, ha egy évben 100 napot dolgozhatnak, mert nincs munkaalkalom. A minisztérium a hevesi és az erdőtelki napszámosok kérését is elutasította.⁷

A herédi napszámosok kérelme Oravecz István és 71 társa aláírásával érkezett a miniszterhez:

„Kegyelmes Urunk!

Mély alázattal alulirott herédi lakosok valamennyien mezőgazdasági napszámosok rendíthetetlen bizalommal és reménnyel fordulunk Nagyméltóságod kegyes színe elé és kérjük panaszunk megvizsgálását és annak orvoslását... A Iolyó évi aratási munkákból természetbeni járandóságunk oly kevés, hogy abból nemcsak hogy eltenni nem tudunk télire, hanem aratás alatt már fel is éltük. Most ki vagyunk téve annak, hogy télen családunkat eltartani nem tudjuk... Apró gyermekeink éhen pusztulnak. Nem üres panaszunk ez, hanem a valóság.”⁸

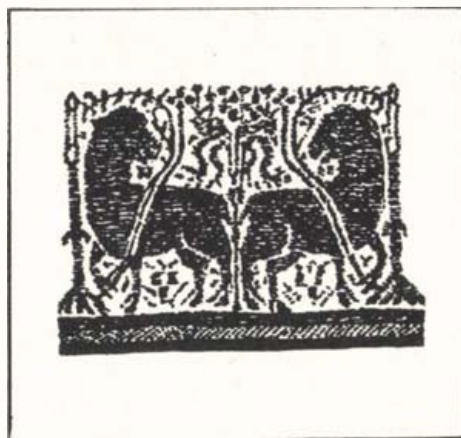
Oravecz István személyesen is járt a minisztériumban és kérte a munkabérek rendezését, de kérését nem teljesítették. A kérvényük hátlapjára az illetékes minisztériumi tisztviselő a következőket jegyezte fel: „Államtitkár úr Öméltósága meghagyásához képest a legkisebb napszámberék elrendelése továbbra is mellőzendő.”⁸

Valószínű, hogy a kérvények megfogalmazásában „besegítettek” a mezőgazdasági munkásokkal együttérző falusi tanítók és a kisiparosok. A „kérvénymozgalom” nemcsak a földmunkások bátorságát, hanem a naivitásukat is mutatja, akik tenyérnyi föld nélkül oldhatatlanul a földhöz voltak láncolva, és a nagybirtokosok, gazdák érdekeit képviselő akkori földművelésügyi minisztertől várták életkörülményeik és nyomorúságos helyzetük megváltoztatását. A kérvények megdöbbentő képet festenek a mezőgazdasági munkások helyzetéről. A munkaerő-kínálat jelentősen meghaladta a -keresletet, mivel akkor Heves megyében a földmunkásság 25—40% -a volt munkanélküli. A napszámberék továbbra is hónaponként és helyenként (járás, község, város, uradalom) különbözőek és jóval az országosan 1,5 pengő körül mozgó bérek alatt maradtak. A földmunkásság az 1930-as évek derekán anyagi, társadalmi, politikai helyzetét tekintve a megye legnyomorúságosabb rétege volt.

Dr. Horváth Mihály

⁷H. Balázs Éva: i. m. 195. old.

⁸OL. FM. 1936 — 62 — 77858.

A szlovákiai magyar néprajzi gyűjteményekről

A szakirodalomban és köztudatban nagy a káosz a vidéki néprajzi gyűjtemények megnevezése terén. Felváltva, szinte szinonimaként használják a tájház, a falumúzeum, az emlékszoza, a néprajzi szoba, a néprajzi kiállítás kifejezéseket. Azt hiszem, nem kell különösebben hangsúlyoznom, hogy a megnevezések más és más fednek. Ez alkalommal azonban nem a terminológiai kérdéseket kívánom tisztázni. A *vidéki néprajzi gyűjteményeket* tekintem át nagy vonalakban, s csak az egyszerűség kedvéért használom olykor a tájház kifejezést.

Az első magyar tájházalakítási kísérletekről Szlovákiában 1938-ban van tudomásom (Tardoskedd, Csúz, Lekér). Az ekkori próbálkozások azonban hamvukba holtak, s csak jóval később — az 1960-as években — bukkant föl ismét az igény, amely aztán a következő évtizedekben mind több helyen jutott el a gyakorlati megvalósulásig.

A hatvanas évek legelején *Lipcsey Gyuláné* két néprajzi kiállítást is megszervezett *Gimesen*, amelyek azonban — a helyiséghiány miatt — csak igen rövid életűek voltak. Az első állandó magyar néprajzi kiállítást a *Zoboralján* (és tudtommal egész Szlovákiában) *Barslédecen* nyitották meg 1969-ben, azzal a nem is titkolt szándékkal, hogy ezt idővel „zoboralji tájmúzeum-má” bővítik. Egyelőre azonban ilyesmiről a gyakorlatban szó sincs! Mindenesetre 1970-ben megnyílt a második állandó néprajzi kiállítás is a *Zoboralján* — *Kolonban*; majd valamivel később (1977-ben) a harmadik — *Zsérén*.

A barslédeci néprajzi kiállítás megnyitása óta napjainkig Dél-Szlovákiában jó tucatnyi tájház nyitotta meg kapuit. Az állandó jellegű azonban nem minden esetben sikerült elérni, ugyanis gyakori, hogy a lelkes, tenni akaró emberek ambícióját gúzsba köti a helyiséghiány.

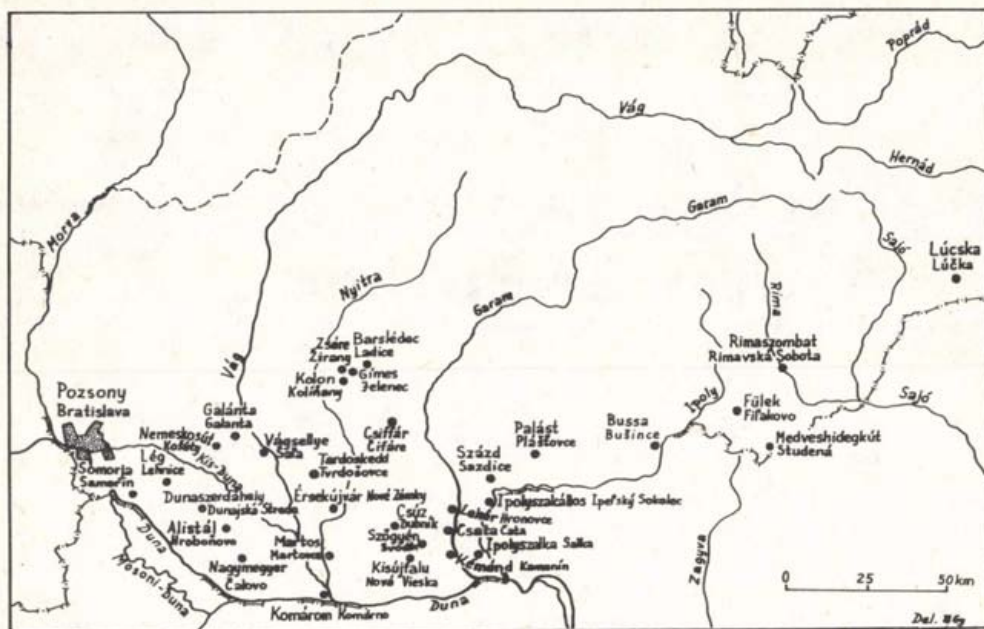
Az 1970-ben megnyílt *palásti* kiállítás anyaga például 1975-re raktárba „szorult.” Hasonló problémákkal küzdenek az *ipolyszalkai* gyűjtemény létrehozói is.

Köbölkúton az 1972-ben rendezett nagyszabású néprajzi kiállítás sikerén fölbuzdulva a helybeliek 1975-ben — helyiségekhez jutván — egy állandó „tájmúzeum” létrehozásán kezdtek fáradozni. Az akkor megnyitott munkásmozgalmi kiállítás csak a kezdeti lépéseket jelentette volna egy — a falu régi életét bemutató — kiállítás felé. A következő terv: a vidék jellegzetes háziiparának, a nádvágás feldolgozásának a bemutatása azonban a mai napig terv maradt.

De nemcsak lehangoló példákkal találkozhatunk. Ahol a CSEMADOK helyi alapszervezete és a közigazgatási szervek együttműködése jó, ott megoldhatóak — még ha nem is felhőtlenül — bizonyultak a helyiséghiány okozta gondok is. Ismerkedjünk meg most közelebbről egy ilyen — több szempontból is ideálisnak tűnő — tájházzal, az *alistáival*.

Alistálon az említett szervek példás együttműködése, valamint a lakosság áldozatkész munkavállalása eredményeként 1975-ben adták át a ma is működő tájházat, a helybeliek szójárása szerint „múzeumot”. Az ilyen vidéki gyűjtemények — kiállítások régi betegsége szokott lenni, hogy a lelkes lokálpatrióta rendezők teletszófolják az összes fellelhető régiséggel. A végeredmény: semmitmondó, szürke kiállítás, aminek legföljebb a helybeliek örülnek ideig-óráig. *Alistálon* azonban ilyesmitől nem kell félnünk! A négy helyiségben kiállított tárgyaknak ma is fontos feladatuk van az általános iskola történelemoktatásában. Az első szobát a falu történetének és a munkásmozgalmi hagyományoknak szentelték, a következő helyiség az időszaki kiállításokat szolgálja. Ottjártamkor — 1983 januárjában — a kenyérsütés eszközeiről volt megtekinthető egy kis kamarakiállítás, és — amint azt *Kovács Tibor* pedagógus, a tájház egyik legtevékenyebb szervezője, gondnoka elmondta — a jövőben egy kovácsműhely szerszáma

mutatják be majd az érdeklődőknek. Itt tartja rendszeres összejöveteleit a faluban működő két *honismereti kör* is. A következő helyiségek a hagyományos parasztház két első részlegét reprezentálják: mégpedig a hagyományosan berendezett tiszta szobát, valamint a szabad kéményes pitvart.

Az alistáli tájház (Liszka József felvétele)

Az alistáli tájház nem egyszerűen konzervált múlt, hanem ma is funkcióval rendelkező, gyermekszívajjal megtöltött oktatási segédintézmény. A honismereti körök tagjai (akik általános iskolás gyerekek) állandóan gyarapítják a gyűjteményt és minden pénteken ügyeletet tartanak. Ekkor a kiállítás egész nap nyitva van: bárki megtekintheti.

Az eddig szóba került tájházak, néprajzi gyűjtemények létrehozói, védnökei tehát a helyi CSEMADOK-alapszervezetek és a községi közigazgatási szervek, illetve a földművelésszövetkezetek voltak. A dél-szlovákiai vidéki múzeumoknak is jelentős magyar néprajzi gyűjteményeik vannak (gondoljunk csak például a *dunaszerdahelyi*, a *galántai*, az *érsekújvári* vagy a *rimaszombati* múzeumra). A raktárakban porosodó vagy a múzeumépületben megtekinthető néprajzi kiállítások mellett azonban működik Dél-Szlovákiában néhány tájház is múzeumi gondnokság alatt. Ilyenek a komáromi Dunamenti Múzeumhoz tartozó *martosi* tájház,¹ a dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeum *somorjai* néprajzi gyűjteménye, valamint a *nemeskúti* emlékház és a *vágsellyei* tájház, amely utóbbiak a galántai múzeum dolgozóinak munkáját dicsérik.

A felsoroltakon kívül meg kell még említeni, hogy Dél-Szlovákia szerte jó néhány magán- (főleg Gömörben és Kelet-Szlovákiában) és iskolai gyűjtemény (pl. *Lég, Fülel*) gazdagítja a képet.²

Aki gondolatban végigpillant a dél-szlovákiai vidéki néprajzi gyűjtemények térképén, azt tapasztalja, hogy zömük Délnyugat-Szlovákiára összpontosul. A legkeletebbre fekvő tájház a Medvesalján, *Medveshidegkúton* található. Hogy ennek mi lehet az oka, azt nehéz lenne kifejteni. Mindenesetre tény, hogy hálás feladat lenne a „keleti végeken” is hasonló gyűjtemények létrehozása. Egyelőre azonban úgy tűnik, hogy inkább „nyugaton” fog gyarapodni a gyűjtemények száma! *Szögyénben*, *Kisújtalun*, *Csatán* próbálkoznak újabban a helybeliek hasonló tájházak tető alá hozásával.

Liszka József

Irodalom. Ez az irodalomjegyzék természetesen nem lehet a szlovákiai magyar tájházak teljes bibliográfiája. Viszonylagos bőségével inkább a téma fontosságára és népszerűségére hívja föl a figyelmet. *Buday Endre*: A zseréi tájház. Hét, 1981/46, 24; 1981/47, 24; 1981/48, 24. — *Csáky Károly*: A bussai néprajzi gyűjtemény. Hét, 1982/6, 24. — *Uő.*: Palást község néprajzi anyaga. Hét, 1982/9, 24. — *Dusza István*: A paraszti múlt egy darabja (Újabb tájház a Csallóközben: Nagymegyér). Új Szó, 1981. 10. 2., 6. — *Gedai Sándor*: Nádatás és -feldolgozás (Köbölkút) Hét, 1982/3, 24. — *Gyenge János*: Ünnepi évszáró (Zsére). Hét 1978/4, 7. — *Hegedüs József*: Martosi falumúzeum. Népművelés, 1979/4, 29. — *Himmler György*: Az ipolyszakállosi néprajzi gyűjtemény. Hét, 1982/2, 24. — *Uő.*: Néprajzi gyűjtemény Ipolyszakállason (SIC). Honismeret, 1983/1, 27. — *Hofer Lajos*: Falumúzeum (Martos). Népművelés, 1978/2, 30. — *Jókai Mária*: A lédeci néprajzi gyűjtemény. Hét, 1981/40, 24. — *Uő.*: A szövöszek (Zsére). Hét, 1981/49, 24. — *Keszeli Ferenc*: Kulcs a szomszédban (Nagymegyér). Hét, 1981/7, 16–17. — *Kmoško Benedikt*: Örizzük meg népi építészetünk emlékeit. Múzeumi Híradó (Dunaszerdahely). 1978/2, 1. — *Kocsis Aranka*: A somorjai kezdet. Csallóköz, 1976/10, 8. — *Korcsmáros László*: Közlebb a természethez (Lucska). Hét, 1981/24, 16–17. — *Kósa László*: Magyar néprajzi kiállítások Csehszlovákiában (Csiffár, Kéménd, Barslédec). Ethnographia, 1971. 142–143. — *Lucza Tihamér*: Falumúzeumok és kérdőjelek (Barslédec, Kolon). Hét, 1975/40, 4–5. — *Uő.*: Kincskereső a Zoboralján (Barslédec). Hét, 1977/39, 7. — *Lipsey Gyula*: Dél-Szlovákia falumúzeumai (Gimes, Kolon, Barslédec, Martos, Somorja). Madách Naptár, 1979. 218–220. — *Lipsey Gyuláné*: A népi hagyományok ápolásával a szocialista nevelésért (Gimes). Szocialista Nevelés. 1963. szept. (1. sz.) 23–24. — *Liszka József*: Tájmuzeum Gbelcén (Köbölkút). Heti Hírlap, 1975. 4., 15., 3. — *Uő.*: Szalkai kérdőjelek. Hét, 1982/5, 24. — *Méry Margit*: Néprajzi gyűjtemény Medvesalján (Medveshidegkút). Hét, 1982/7, 24. — *Péncz Antal*: A századi néprajzi szoba. Hét, 1982/4, 24. — *Péter Sándor*: Az alistáli (Hroboňovo) néprajzi ház. Hét, 1981/14, 24. — *Sándor János*: A koloni falumúzeum. Hét, 1981/44, 24; 1981/45, 24. — *Štasná Ida*: Múzeum lúdovej architektúry a byvania: Martovce — Falumúzeum: Martos. Komárom é. n. — *Uő.*: A martosi falumúzeum. Hét, 1981/20, 24. — *Seres Vlaszta*: Szkita-palóc rejtély? (Fülel). Tábortűz XXXII. évf. 18. sz. (1983. 1. 7.), 5. — *Szany Mária*: A vágsellyei (Sala) tájház. Hét, 1981/26, 24; 1981/28, 24; 1981/32, 24. — *Uő.*: A kosúti emlékház. Hét, 1981/34, 24; 1981/35, 24. — *Szitási Ferenc*: Aratási szerszámok (Lég). Hét, 1981/17., 24. — *Szobathy Viktor*: Szlovenszói magyar múzeumok (Tardoskéd, Csúz, Lékér). Új Szellem, 1938/9, 56.

¹A martosi falumúzeumról lásd dr. Hofer Lajos írását a Honismeret 1984. 4. számának 62–63. oldalán. (Szerk.)

²A kézirat 1983 áprilisában készült. Azóta több, újonnan rendezett néprajzi kiállítás nyílt, mint pl. a acsicói, a bősöi vagy a taksonyi. 1984 tavaszán újra megnyílt a palásti kiállítás is. (L. J.)

A Győr-Sopron megyei honismereti munkáról

Nemzetközi anyanyelvi tábor

A Marosvásárhelyen élő és alkotó Sütő András egy vele készített interjúbán a „min dolgozol?” kérdésre a következőket válaszolta. „Bethlen Gáborhoz tértem vissza egyebek között. A megmaradás gondjára. A cselekvés változatainak gordiusi csomóihoz. Mit tehetnénk azért, hogy úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk. A létünk tele rókahizelgéssel: énekeljetelek, hollók. Nyilván, hogy kiessék a sajt a csőrükből. Azt kellene pedig megőriznünk, az utolsó falat sajtunkat.” Pár oldalt lapozva az Új Tükör egyik számában — ahol mindez megjelent —, a Sarlóskos útján kerékpározó és Rákóczi sírjára virágot vivő csehszlovákiai magyar egyetemistáknak a somodi közművelődési táborban közzétett nyilatkozatát olvashatjuk: „Célunk a szülőföld megismerése, a kapcsolatteremtés, az összetartozás érzésének erősítése. Magunk megőrzése a tájban, a nyelvben, a gondolkodásban.” Térben távol egymástól, de szinte egyidőben fogalmazódott meg a határainkon kívül rekedt magyarság gondja. Ez lehet nyomasztó teher is (ha nem kapnak segítséget), lehet felemelő és a nemzetiséget mentő feladat is (ha az az eddigi eredményeket mélyítve és gazdagítva segítő kézre talál), ha megőrzik és a mába átmentik a múltat. Így a megmaradás gondja és felelőssége nemcsak az övék, hanem a miénk is. A megőrzés egyetlen útja és egyedüli biztosítéka a magyarság-tudat erősítése. Úgy legyenek büszkéek magyarságukra, hogy egyúttal büszkéek legyenek — a munkát és otthon, életet és jövőt jelentő hazájuk eredményeire is.

Még mindig van egy óhajként régen kinyilvánított, de tételesen csak körvonalalaiban megfogalmazott szerep: a határ két oldalán élő magyarok nyissanak kaput és legyenek kapocs az országok között. Mi rajtuk keresztül ismerjük meg országukat (az életet és a politikát, a tájat és benne az embert), és hazájukhoz rajtuk keresztül kerüljön közelebb a mai magyarság. S ez is csak halvány reménykedés — emberi kapcsolatok nélkül.

A feladat adott — de megoldása egész sor kérdést vet fel. Mit kell tenni azoknak, akik munkájuk és hivatásuk révén közvetlenül is érzik ezeket a gondokat? Meg lehet-e amatőr módon, csak lelkesedéssel, szakmai felkészültség nélkül, szellemi és szakmai irányítás hiányában menteni a múltat? Nem huny-e el idő előtt a tűz, megmarad-e és átragad-e következő nemzedékekre is a ma még meglévő lelkesedés? S kikre támaszkodva lehet megtartani a tüzet? Milyen találkozásokat kell szerveznünk, és milyen foglalkozást kell tartanunk, azoknak, akik legtöbbit tehetnek majd a hagyománymentés munkájában, azoknak, akik át tudják érezni a múlt embert gazdagító értékét, akik kisugározzák majd ezt az élményt?

Nem először kerültünk szembe ezekkel a kérdésekkel és nem először kerestünk és találtunk rá választ. Az 1980-ban és 1981-ben rendezett szigetközi, csallóközi tábor már a válaszkeresés és válaszadás jegyében szerveződött. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a szervezés gondját vállaló és az anyagi fedezetet adó Hazafias Népfront Győr-Sopron megyei Bizottságának mindenben partnere a TIT Győr-Sopron megyei szervezete; és az is, hogy ezen túl hol találunk segítő-készséget és anyagi támogatást. Nem véletlen az, hogy az első táborozásukkor is jelen volt Juhász Róbert, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának osztályvezetője, és most is elkísérte a kis csapatot burgenlandi és szlovéniai körútjára. De az sem az, hogy a TIT Történelmi Választmánya már nemcsak szakmailag állt a tábor mögött. S az is megnyugtató volt, hogy amikor a kétoldali táborozások eredménye és nevelési értéke szinte parancsolóan írta elő a továbblépést, már a Magyarok Világszövetségére is számíthattunk. Ennek a valóban széles körű

és önzetlen támogatásnak eredményeként — Vadász Annának, a Hazafias Népfront Győr-Sopron megyei Bizottságának védnöksége alatt — Szabó József, az első nemzetközi tábor létrehozója megtehetette az újabb lépést, és az eddigi kétoldalú találkozások helyett megszervezhette és vezethette 1984. július második felében Sopronban, majd a burgenlandi Őrségben és a szlovéniai Muraközben az *I. nemzetközi anyanyelvi olvasótábort*. Megvalósulhatott a régi terv, hogy ne csak csallóköziek és szigetköziek találkozzanak egymással, hanem a burgenlandiak és a muraköziek is, s ne csak itt, hanem mindnyájan közösen mindegyikőjük hazájában is, hogy a határokon túlról jövők ne csak vendégek legyenek, hanem vendéglátók is. (Sajnos, a körút nem lett teljes. A csallóközi nagymegyerieknel nem voltunk, és ők sem jöttek mindenholá velünk.)

A program összeállításakor viszont nem indulhattunk ki a már meglévő nemzetközi anyanyelvű táborok programjából. Akkor egy színmagyar tömbben élő és a magyar történelmet hazai diákjaink tudásszintjén ismerő diákokat hívtunk meg, akik önként vállalták a múlt kutatását és az összefűző és megtartó szálak erősítését. Így tehát bátran építhettünk a hagyományos honismereti tábori programra, és nyugodtan szervezhettünk levéltári és könyvtári foglalkozást, múzeumlátogatást és néprajzi gyűjtőmunkát, mert biztosak lehettünk abban, hogy ez nem haladja meg előképzettségüket, hogy ezt várják és akarják. Tudtuk, hogy számukra metodikai táborot kell szerveznünk, azért, hogy módszertani megalapozást adjunk majdani munkájukhoz. Ezt a tartami formát és az ennek megfelelő megoldási programot négy országból összeseregltő tanulóknak, akiknek történelmi és magyar irodalmi ismeretei eltérőek, nem követhettük. Persze a sokféleség mellett — jöjjenek bárhonnan, Szlovéniából vagy Csehszlovákiából, legyenek gimnazisták vagy szakmunkástanulók — a legfontosabb tényező mindegyiküknél közös volt: a magyar nyelv szeretete és a magyar kultúra összességéért érzett vonalom. Természetes, hogy erre kellett építenünk, de az is, hogy olyan foglalkozásokat kell szerveznünk, amelyek egyaránt megragadják a magyar irodalmi pályára készülő lendvai középiskolást és a magyarul már alig beszélő, de magyarnak maradni akaró burgenlandi gimnazistát.

Ezért maradtunk közel a honismereti táborokra jellemző történelmi profilhoz. A magyar történelem nagy korszakai jelentették a program csomópontjait, és ezekhez kapcsoltuk a néprajzi, földrajzi és irodalmi témákat. S mindezt olyan foglalkozásokkal, amelyek érzelmileg is megragadják a fiatalokat, hogy az emocionális élmény akkor is megmaradjon, ha az ismeretanyag a történelmi előképzettség hiánya miatt nem rögződik. Ezért kapcsolódott minden történelmi előadáshoz az illető témát aláhúzó, érzelmi élményt nyújtó foglalkozás. Így a megnyitó napján a nagyeceni emlékműzeumot néztük meg, majd ezt követte Széchenyi sirjának megkoszorúzása. A négy országból összesereglett tanulók a mauzóleum sejtelmes homályában, a pisllakoló gyertyák fényénél a magyar himnuszot énekeltek, és amíg a koszorút elhelyezték, a „legnagyobb magyarra” emlékeztek. Együtt marad meg emlékezetükben a múzeumlátogatás (a magyar polgári fejlődésért folytatott harc dokumentumaival) és a koszorúzás (a kriptát betöltő himnusz hangjával).

Másnap dr. Bakay Kornél előadása vezette be az István, a király című filmet. A magyar történelmet a mi diákjaink tudásszintjén ismerő nagymegyeriek előtt a magyar államalapítás érvonalai is feltárultak, míg a többiek a rockopera hozzájuk közel álló zenéjét és film sodró képsorait őrizték meg. Felemelő volt látni a rájuk tört világosságban az élménytől kábultan helyükön maradó fiatalokat. Harminc, határon kívüli magyar középiskolás találkozott István király alakjával, a magyar állam alapításával.

Ugyanezt éreztük a 80 huszár című film levetítése után. Nem egy leány szeme maradt fátyolos a hazaigyekvő magyar huszárok áldozatvállalása, szenvedése láttán. Valóság és romantika ötvöződött, és együtt mutatott példát a hazához való hűségéből. Dr. Bona Gábor ezt a tiszteget tárta elénk a magyar szabadságharc megsegítéséért határainkon túlról hazatérő magyar tisztiek és katonák életútjának bemutatásával.

A harmadik csomópont a török kor volt. Itt nem vetítettünk filmet, úgy éreztük, az élményt majd a kirándulások fogják nyújtani. Hóvári János és Marosi Endre (aki a TIT Országos Központjában és a Történelmi Választmányban képviselte a tábor ügyét) előadásai a „két malomkö között őrlődő” „üllő és kalapács közé szorult” magyarság harcáról szóltak úgy, hogy fogszódtak a kiránduláshoz is. Az elgondolás jó volt, az előadások színvonalasak, mégsem olvadt úgy egybe élmény és ismeret, mint az előző két témánál. Nyilvánvalóan az egyidejűség is hiányzott, másrészt az egymásra épülés is. Jobban közelítve az előadást és kirándulást, jobban rögződik mindaz, amit hallanak és látnak. Azt a tervünket, hogy minden résztvevőnek olvasótábori naplót adjunk a kezébe feladatlapokkal, a meglátogatandó várak alaprajzával, a török kori harcok térképével, a kirándulások útvonalával, idézetekkel, a jövőben meg kell valószínűsítanunk. Ez segít majd egymásra építeni előadást és kirándulást.

A honismereti táborok történelmi jellege mellett az olvasótáborok módszerét, kiscsoportos foglalkozásait kívántuk érvényesíteni. E foglalkozásokon nagymegyeri és lendvai szakközépiskolások együtt vettek részt felsőlövők és magyarországi gimnazistákkal Őrsi András műtermében, ahol a népi művészet motívumainak megismerése mellett szöhetek, agyagozhattak és faraghattak. Siker volt. Köszönhető ez az Őrsi házaspár közvetlenségének és a foglalkozás jellegének. R. Szabó Lajos középiskolai tanár irodalmi sétája és Szentkúti Károly feladatlapos városnézése új szint és új élményt jelentett a táborozóknak. Ezek sikerére alapozva, a tábor

értékelésekor megállapíthattuk, hogy a történelmi vázat meg kell tartanunk, de mellette erősiténünk kell magyar nyelvi és irodalmi, néprajzi foglalkozásokat, és fokozottabban kell építenünk az olvasótáborok már széles körben alkalmazott és kiértelt kiscsoportos foglalkozásaira. Esténként a kiscsoportok eggyé olvadtak, és ez az együttlét újabb kötőerőt jelentett. A népdaltanulás és tánc ház sikere Barsi Ernőnek és a Lajtorja néptáncgyűttes néhány tagjának köszönhető. Dr. Timaffy László pedig élményt nyújtó előadásaiban mutatta meg a néphagyományok magyarságmegtartó erejét. Őszintén kívánták és a jövőben nagyobb szerepet szánhatunk ezeknek a kiegészítőnek tűnő (hiszen esténként került rájuk a sor), de korántsem mellékes foglalkozásoknak. Az estéről estére együtt éneklő, táncoló és szavaló gyerekek nemcsak a népi kultúrához jutnak közelebb, hanem egymáshoz is, és bizonyosságot adhatnak arról, hogyan őrzik és ápolják a magyar szót és kultúrát saját hazájukban.

Az itthoni foglalkozásokat két-két napos burgenlandi és szlovéniai kirándulás követte. Táborozásunknak talán a legtöbb energiával megvalósított és legköltségesebb része, de ez mutatta legjobban a magyar nyelv és kultúra összefűző erejét. Ez döböntette rá a mi tanulóinkat a határon túl élő magyarok magyarságára. Alsóőrön a magyar nyelvet csak egymás között beszélő gyerekek citeramuzsikálását hallgatva, a népi kultúra ápolásának szükségességét és összefűző erejét érezhették át. Lendván a kétnyelvű iskola működésének mechanizmusát megismerve, győződhetek meg, hogy a magyar falvak megmaradásának feltétele a magyar nyelv fennmaradása.

Nem volt ennek a csodálatos körútnak egyetlen állomása sem, ahol ne utaltunk volna a már otthon hallottakra, vagy a hazai kiránduláson látottakra. Ruszton (Rust) Köszeget hoztuk példának, Szentmargitbányán (St. Margareten) Fertőrákos kőfejtojót is magunk előtt láttuk, Kismartonban (Eisenstadt) az Esterházyakra, Bécsújhelyen (Wiener Neustadt) Rákóczi emlékeztünk, Lékán a Nádasdy-kriptában adott kis műsorunk a Wesselényi-összeesküvés mártírjaira emlékeztetett. Nagyfalu (Mogersdorf) mellett a szentgotthárdi ütközetet képzelte el velünk a térkép és a makett. Alsóőr és Órsziget nevét pedig még az államalapításról szóló előadásból jegyeztük meg. S ezután következett Lendva (Lendava) a várlátogatással, Muraszombat (Murska Sobota) múzeumával és végül — már a magyar nyelvterületen kívül — Maribor nagyvárosi forgatagával.

Befejezésül szóljunk még valamiről. A részt vevő fiatalok remélhetően ráéreztek arra is, hogy a magyar nyelv megtartásáért és határon kívüli megmaradásáért nekik is, mindnyájunknak tenni kell. S arra is, hogy mindehhez kell az ügybuzgalom, az a mély alázat múltunk és magyarságunk iránt, amiről a tanulókat kísérő felnőttek tanúbizonyosságot tettek. Mint a nagygyeri Varga László, akinek támogatására évek óta számíthatunk; mint dr. Galambos Ferenc és Szeberényi Lajos, akik oly lelkes kísérőink és szíves vendéglátóink voltak Burgenlandban; mint dr. Hajós Ferenc, aki Szlovéniában az első szóra vállalta a szervezést. Az ő munkájukkal lett teljes a tábor. Köszönet érte!

Bedécs Gyula

V. Nemzetközi Diák Honismereti Tábor Csorna–Bratislava vidék (Pozsony vidéke)

A Győr-Sopron megyei HNF Honismereti Munkabizottsága együttesen a Szlovákiai Nemzeti Front Nyugat-Szlovákiai és Pozsony környéki bizottságaival 1984-ben immár ötödször szervezett nemzetközi tábort 20 Győr-Sopron megyei és 20 szlovákiai diáknak. A magyarországi diákok belépődíja egy-egy sikeres pályázat megírása volt — a szlovákiai diákok társadalmi munkájuk eredményeként táborozhattak.

Megyeinkben Csorna városa és a közeli Rábapordány község fogadta a fiatalokat megkülönböztetett figyelemmel és vendéglátói kedvességgel. Az egyhetes gyűjtőmunkára a rábapordányi termelőszövetkezet és a Csorna városi Tanács mikrobuszai szállították a diákokat a községbe, ahol csoportokat alkotva ismerkedtek a vidék életével, múltjával.

A fiatalok helytörténeti témában, életmódkutatás, elvándorlás, népi szokások után kutatva járták a falut, s most a szakkörökben tovább munkálkodva, a jövő évi Kisfaludy-pályázatra használják fel a gyűjtött anyagot. A tábor utolsó magyarországi napján egy egész délelőtt tartott az értékelés, amely egyben a tábor élménybeszámolója is volt. A beszámoló nyomán szinte feltárult a település múltja, az ősök élete, de természetesen észrevették a mai gondokat is, s nagyon érzékenyen reagáltak például az ingázás és elvándorlás problémáira is. Bár a program helyi gyűjtést nem tartalmazott, mivel már elég nagyszámú helytörténeti és néprajzi gyűjtés

előzte meg a tábort, mégis, a rábapordányi padlások, fészerek még mindig ontották a gazdálkodás, a régi életmód tárgyait. Tekintélyes mennyiségű anyaggal gyarapította a tábor a helyi falumúzeumot.

A következő hetet Pozsonyban töltöttük, s innen jártunk ki naponta a Pozsony-környéki járás városai, falvai. Mindenütt nagy szeretettel fogadtak bennünket, s megismerkedhettünk a vidék múltjával és jelenével. Nagy élmény volt a Kiskárpáti Szőlészeti és Borászati Múzeum, a Sur-láp természetvédelmi terület, a modori majolikagyár, a stomfai faluház is. Vendéglátóink találkozó szerveztek a Szlovák Nemzeti Felkelés veteránjaival — stilszerű környezetben a Kis-Kárpátok erdőrengetegében, táborúzt mellett. Fiatlajaink a sok kérdés és válasz után vidáman énekeltek magyar és szlovák népdalokat az egykori partizánokkal.

A kéthetes tábor — úgy véljük — ismét nagy segítséget nyújtott ahhoz, hogy a célkitűzéseknek megfelelően diákjaink megismerkedjenek a hansági, rábaközi ember életmódjával, hogy összevessék a múltat a mával, s hogy megismerjék a szomszédos ország mindennapjait, a történelmi sorsfordulók azonos pontjait. S végül, de nem utolsósorban, hogy barátokat szerezzenek, s tartalommal töltődjenek meg a proletár nemzetköziség gondolata.

A korábbi táborainkban, mivel ez már az ötödik nemzetközi tábor volt, olyan munkakapcsolatok, barátságok szövődtek, amelyek mind a mai napig is élnek, erősödnek, pedig egykori diákjaink ma már a felnőtt társadalom tagjai. Ebben a táborban próbálkoztunk meg első ízben azzal, hogy a régi táborozóink közül kértünk fel néhányat kiscsoport-vezetésre, s a szakkörökben jól működő és sikeres pályázatot író diákokat is megbíztunk ilyen feladattal. Ez utóbbira a szükség kényszerített bennünket ugyan — sokan voltunk, több csoportot kellett alakítani —, de az eredmény arra hívta fel figyelmünket, hogy a módszert a jövőben is alkalmazzuk. Derekasán helytálltak, érezték a felelősséget, s reméljük, hogy a jövő évben, amikor megyénk ad helyet az Országos Diák Honismereti Tábornak, kamatoztatják majd az itt szerzett tapasztalatokat.

Jászberényi Ferencné

Egyetemista-főiskolás tábor

1984. július 20—29-ig harmadik alkalommal rendeztük meg a Győr-Sopron megyei egyetemisták, főiskolások Honismereti Táborát. Osli (1982), Veszvény (1983) után Babótra esett választásunk. Volt már megfelelő gyakorlatunk, ezért kora tavasszal meghívtuk az intézmények illetékeseit, akik a korábbi években is szervezői voltak táborunknak. Így: a Győr-Sopron megyei Múzeumok Igazgatósága, a KISZ és a Hazafias Népfront Megyei Bizottsága, valamint az illetékes felsőfokú oktatási intézmények vezetőit. Jól esett tapasztalni, hogy a táborozók közül eljöttek azok is, akik már az osli és a veszvényi táborozáson is részt vettek. Idén tovább bővült a kör: a szombathelyi Tanárképző Főiskola bejelentette csatlakozási szándékát.

A meghívókra a következő oktatási intézményekből érkeztek a hallgatók Kapuvárra, a Rábaközi Múzeumba: Sopron (Erdészeti- és Faipari Egyetem) 2 fő, Mosonmagyaróvár (Agrártudományi Egyetem) 12 fő, Győr (Távoklész Műszaki Főiskola) 3 fő, Győr (Tanítóképző Főiskola) 1 fő, Szombathely (Tanárképző Főiskola) 4 fő, Sopron (Övönképző Intézet) 4 fő.

A múzeumban az igazgató, aki egyúttal a tábor szakmai irányítója volt a feladatokat ismertette, s Babót község történetéről is tájékoztatta a táborozókat. Ezt követően ki-ki érdeklődésének megfelelően, megtörtént a csoportok beosztása. 1. A családi élet hagyományai (születés, házasság, halál), 2. A hagyományos kisparaszti gazdálkodás, 3. Népszokások, dalok, 4. Hagyományos parasztházak műszaki felmérése, 5. Csatlakozva a Népfront felhívásához: Babót község fényképezése.

Kapuvárról a közeli Babótra bérelt kerékpáron utaztak a táborozók, ahol Gál László tanácselnök — maga is nemrég hagyta el az egyetem padját — fogadta a fiatalokat. A Tanács a tábor rendelkezésére bocsátotta az egyik üresen álló pedagógus-lakást. A lányok itt, a fiúk pedig a ház udvarán, a kapuvári munkásorség által adott sátrakban laktak. A falu lakói már várták a fiatalokat. A tanács a község központjában plakátokat helyezett el, tudatva a lakosságot a fiatalok megérkezéséről és céljukról. A plébános pedig — vasárnap — a szöszékről beszélt a táborról és annak fontosságáról. Másnap a térképen előre megtervezett pontokról kiindulva el is kezdődött a munka. A múzeum igazgatójának nagy helyismerete, személyi kapcsolatai nagyban megkönnyítette, egyszerűsítette a munkát. Köszöntötte a tábort, többször meglátogatta a fiatalokat Sipőcz Géza, a Kapuvár városi Tanács elnökhelyettese is.

Az első táborozók a felfedezés örömeivel hozták a gyűjtött tárgyakat, mosták, kezelték azokat a táborban. A falu lakossága szívébe zárta a fiatalokat: alig tudtak eleget tenni a meghívásoknak. A babóti KISZ-esek labdarúgó mérkőzésre hívták ki a táborozókat. Esténként közös táborúzt tette hangulatosabb, élményszerűbbé a sokszor bizony — hőségek voltak — fáradságos munkát. Begyűjtöttek összesen 154 db tárgyat, 56 tétel dokumentációt, 2 nagy-tekeres magnószalagra mondott anyagot, a több száz fotóról nem is szólva.

A legnagyobb eredményt azonban az emberi kapcsolatok kialakulásában látjuk. 26 fiatal betekinthezt egy kis falu hétköznapi életébe, a babótiak pedig arról győződhetek meg, hogy „ezek a fiatalok” másabbak, mint akiket elvetendő példaként emlegetnek az „öregek”. Előadások is hangzottak el, de azok talán inkább beszélgetések voltak (dr. Timaffy László, dr. Faragó Sándor). Szerveztünk kirándulást Sopronban, s emlékezetes marad a „langaló” (tésztaféle) is, amivel a kapuvári Sütőipari Vállalat igazgatója kedveskedett a táborozóknak. Utolsó napon Imre Mária operatív táborvezető irányításával kiállítás állítottak össze a kulturális teremben.

Mindenki nehéz szívvel vette tudomásul, hogy elmúlt a tíz nap. A tanácselnök úgy búcsúzott, hogy „vizontlátásra”, és ezt komolyan mondta. Azt pedig, hogy a táborozók mennyire komolyan vették, bizonyítja, hogy közülük négyen még néhány napig maradtak, eleget téve pl. még egy lakodalmi meghívásnak.

Dr. Faragó Sándor

Honismereti szakkörvezető-képző tanfolyam

A IV. Honismereti Akadémia 1976-ban fogadta el a honismereti szakkörvezetők képzési tervét. Győr-Sopron megyében ennek alapján — több erre hivatott szerv segítő támogatásával — megszerveztük az első tanfolyamot. A tanfolyam eredményeként 18 szakkörvezetővel, de ami ennél sokkal lényegesebb, 18 szakkörrel gazdagodtunk. A sikeren felbuzdulva 1978-ban új tanfolyam szervezésébe kezdtünk s 1979-ben újabb 21 „jogosítványt” adhattunk hallgatóink kezébe.

Az ország gazdasági nehézségeinek fokozódásával azonban a régi úton már nem járhattunk, mert nem találtunk olyan mecénást, aki az előzőekhez hasonlóan, magára vállalta volna a tanfolyam költségeit. Sőt az 1980-as évek elejétől a közművelődési tanfolyamok is önköltségessé váltak.

Honismereti Munkabizottságunknak kapóra jött az ideiglenes tanterv, amelyet 1982-ben adott közre a Népművelési Intézet, mert ez lehetőséget nyújtott rövidített óraszámú tanfolyamok szervezésére is. Így 1983 márciusában a Munkabizottságban egyesült szervek jelentős anyagi támogatásával megindulhatott a 3. szakkörvezetőképző tanfolyam. A hallgatóknak mindössze 800 Ft-os tandíjat kellett fizetniük a másfél esztendő képzésért, s közülük jó néhánynak költségét vállalta át az üzem vagy az intézmény, ahol dolgoztak.

18 fővel indultunk és a tanfolyam végére 12-en maradtunk. Nagy áldozattal járt a részvétel, mert a tandíj mellett még havonta egy szabad szombatot is erre kellett szánni, s a kétszer 4 napos bentlakásos tábor idejére többüknek szabadságot kellett kivenniük. Végül is az 1984 júniusában lezajlott vizsgát 12-en tették le, s kaptak B vagy C kategóriás működési engedélyt a Népművelési Intézettől.

A tanfolyam egész tartama alatt igyekeztünk vigyázni arra, hogy ne terheljük túl a hallgatókat, s hogy érdeklődési körüknek megfelelő témakörből válasszák meg szakdolgozatukat, amelynek megvédése jelentette a vizsga egy részét. Minden összejevetelen találkoztak hallgatóink témavezetőjükkel, s megkapták a segítséget a további munkához. A szakdolgozatok várakozáson felüli színvonalat értek el, s úgy véljük, ezzel adtuk az egyik legnagyobb segítséget a szakköri munkához. Saját tapasztalataik alapján a szakkörvezetők így igényesebben, szakszerűbben irányítják majd a szakköri tevékenységet.

A tanfolyam résztvevői között volt pedagógus, könyvtáros, népművelő, üzemi munkás, tanácselnök és üzletvezető. Közülük eddig is többen foglalkoztak honismereti munkával, de tevékenységük tudományos módszer, kialakult gyakorlati fogások nélkül többnyire csupán az ösztönös érdeklődésen alapult — s ez a történelemszakos pedagógusokra is igaz.

Munkabizottságunk a tanfolyamot anyagilag támogató szervekkel egyetértésben és ismételtlen együttműködve, 1984 októbertől az eddigi 3 tanfolyam résztvevőinek, a szakkörvezetőknek továbbképzést szervezett. Évi négy alkalommal találkozhatunk ismét egymással, s a foglalkozásokon lehetőséget teremtünk arra is, hogy a tapasztalatokat átadjuk egymásnak.

Jászberényi Ferencné

TÉKA népművészeti tábor, 1984

1984 nyarán már második alkalommal hívta táborozásra, közös táncolásra, zenélésre az őrségi Vadása tó partjára híveit a Téka együttes. Ezúttal a múlt évi kétszáz fő a duplájára növekedett, olyanokkal bővült a létszám, akik soha táncházban nem jártak, csak hallották, hogy ebben a táborban hasznosan, sokat tanulva, szép környezetben lehet eltölteni tíz napot.

A táborba érkezéskor mindenki kezébe kapott egy könyvmatos, gondosan szerkesztett útikalauzt, Koczpek Irén és Hamar József munkáját. Ez a kiadvány bemutatta a tábor környékét, a vidéket; sok hasznos tanácsot adott a kézműves-műhelyekbe dolgozóknak, a különböző szakmák fortélyából. A táborban ugyanis a tíz nap alatt lelkes nemezelés, bőrizés, szövés, agyagozás, gyékényezés és vesszőfonás folyt.

Kitűnő ismertetést olvashatunk a kis kalauzban, az Őrség történetéről, az itt élő emberekről, viseletükről, építkezésükről, de még a tájnyelvről is. Tájékoztatót bennünket arról is, hogy hova érdemes kirándulni. A vidék nevezetességeinek felsorolásával és Csoóri Sándor szavaival zárul az ismertető:

Népi kultúránk nemzeti kultúránk része,

Nem rozmaringla, nem tulipánla

Hanem az idő mögül megszólaló erdő.

A tábor célja, amiért a Téka-együttes és fáradhatatlan segítőársuk, Beszprémi Katalin a szervezéshez hozzá fogott, az azt hiszem az volt, hogy ne szakadjon meg a folyamatosság az egész évi táncház után, a nyári szünettel, hanem legyünk együtt tíz napig. Táncoljunk, énekeljünk, beszéljünk, ismerjük meg egymást.

Ők is, ahogyan én is, mint népdaltanulást vezető résztvevő, hiszünk a zene, a tánc és az ének jobbitó, közösséget formáló, összetartó erejében. Az esték és a tíz nap igazolták elképzelésünket. A közös táncmulatságon 2–300 ember botladozva, de lelkesen — egyetlen mozdulatát el nem mulasztva — figyelte Nagy Zoltán, Juhász Katalin és Szabó Szilárd lábát, és hallgatta intelmeiket. Az esti, hajnalba nyúló éneklések olyan élményeket hagytak bennünk, hogy azt mondhatjuk, sajnálhatják akik nem voltak velünk.

Az időjárás nem volt hozzánk kegyes, de ezt alig-alig vettük észre. A szabad tűzhelyen esőben is főtt a lecsó, s élő zeneszóra mozdult a lányok keze a krumpli pucolásakor. Néha még a lábuk is, ilyenkor táncoltak egy sor széki csárdást és folytatták tovább a főzést.

Igazi, nemes vigadalomban telt el a tíz nap. Sokszor jártak fejembem Kodály szavai: „A kultúrát nem lehet örökölni. Az elődök kultúrája egykettőre elpárolog, ha minden nemzedék újra, meg újra meg nem szerzi magának.”

Úgy vélem méltán érezhettük magunkat jogos örökösöknek. Sokat hoztunk haza magunkkal, ki a lábában egy-egy figura, egy mozdulat formájában, ki egy-egy dallamot a fejében és a szívében, ki pedig a szövés és más mesterségek titkait. És azt talán mindnyájan, hogy csak így érdemes táborozni.

Budai Ilona

Délutáni népdaltanulás (Császár Péter felvétele)

Honismeret kerékpáron

A szlovákiai magyar fiatalok kerékpáros országjárását a prágai diákok kezdték el 1975-ben és hagyományt teremtettek vele. Az idén már a tizedik HKT (Honismereti Kerékpártúra) sikeres lefolyásáról számolhatunk be. Az utóbbi években a CSEMADOK klubtevékenységi szakbizottsága határozatából és megbízásából szervezik ezt a múltat idéző, jelent megismerő, jövőbe tekintő, egyre nagyobb népszerűségnek örvendő nyári rendezvényt. A helyszínek, a műsorok, az előadók megválasztásánál az idén figyelembe vették a jelentős évfordulókat: a Szlovák Nemzeti Felkelés 40., a CSEMADOK megalakulása 35., a pozsonyi József Attila Ifjúsági Klub fennállása 20. évfordulója jegeyében zajlott az ugyancsak jubileumi HKT.

Nógrádi és gömöri tájakon, a losonci (Lučenec) és a rimaszombati (Rimavská Sobota) járások útjain tűnt fel július végén, augusztus elején a mintegy 130 főnyi kerékpáros csapat (voltak persze autós túrázók is). A törzsgárdához, az „óstúrázókhöz” mindig csatlakoztak újjak is, sőt már saját utánpótlásról is beszélhetünk — több régi kerékező családotól, kisebb-nagyobb gyerekekkel jelent meg. Prágától Kistárkányig (Malé Trakany) sok városból, faluból és Magyarországról is szép számban gyűltek össze a Fülek (Filakovo) melletti Püspökiben, az első táborhelyen.

Már az első túranap élményekben gazdag, változatos volt.

A világhírű bazaltömlés fölött, Somoskő várában az illetékes műemléki felügyelőség igazgatója beszélt a vár múltjáról és a folyamatban lévő helyreállítási munkálatokról. A közeli Abroncsos pusztán a túrázók megkoszorúzták a partizánemlékművet és előadást hallgattak a 90 éve Füleken született partizánparancsnok Nógrádi Sándor csoportjának 1944-es harci tevékenységéről. Csá-kányházán (Čakanovce) a kiváló folklórcsoport a fonót elevenítette fel. Énektanulás, közös éneklés tette emlékezetessé ezt a találkozást. Ugyanott két mesterembert is felkerestek a kerékpározók, egy hordókészítőt és egy citerást. A szomszéd falu, Ragyolc (Radzovce) fiataljainak egy rögtönzött irodalmi összeállítással viszonzták a túrázók a vendéglátást.

Az Ipoly mentén, Losonc felé vezetett a másnap ut. Persén (Prša) Bacsikai Béla festőművész szülőházánál a Nógrádi Galéria igazgatója ismertette a korán elhunyt művész pályáját. Sírjára odakerült a HKT koszorúja. A nagy melegben — amely végigkísérte a túrát — jólesett egy kis fürdés a Galsa (Holiša) mellett felduzzasztott Ipolyban. Bolykon (Bol'kovce) Katona István emlékoszlopánál megemlékeztek az itt született XVIII. századi történetirőről. Az országhatár melletti Kalondán meglepetés volt a templomban lévő értékes műemlék: Kalondai György faragott vörösmárvány sírköve a XVI. század elejéről. Az itteni művelődési otthonban a túra alkalmából újra bemutatatták a CSEMADOK losonci járási bizottsága néprajzi kiállítását.¹ A helyiek vendégszeretetének gulyás formájában való megnyilvánulása zárta a második napot.

Füleken a Koháry István által építtetett ferences rendházban van a kis városi múzeum. Alapítója, a helyi gimnázium nyugdíjas tanára itt fogadta a túrázókat és beszélt nekik a környék geológiai érdekességeiről, a vulkánikus kúpokról, várhegyekről. A nagymúltú füleki vár romjai után a kisváros másik dombját mászták meg, s „Vörös Fülek” munkásainak 1936-os nagy sztrájkjáról a helyszínen, az emlékmű tövében értesültek. A harmadik túranap a közeli Kurtányban ért véget, Mocsáry Lajos egykori kúriájának kertjében felidéztek a szlovákok jogaiért is kiálló politikusi alakját és megemlékeztek barátjáról Reguly Antalról is, aki innen indult palóc néprajzi gyűjtőtúrára.

Kelet felé vezetett tovább az útvonal. Sőregen (Surice) a helyi szövetkezet elnöke, a CSKP KB póttagja fogadta az érdeklődő fiatalokat és megismertette őket egy modern mezőgazdasági üzem munkájával. A falu fölé magasodó „Bagolyvár” egykor várhegy volt, ma védett természeti jelenség, tetejéről remek kilátás nyílt a környékre. Régi háza „hambitján” (tornác) mellett mozgalmas életéről egy Amerikát is megjárt volt vöröskatona. Sőregtől nincs messze Ajnácskő (Hajnáčka), Petőfi „gyér romokként” említi egykori várának maradványait. Alatta vertek sátrat a kerékpárosok újabb két napra. Itt mutatkozott be a „Túraszinpad”, a császár új

Somoskő vára —
az első megálló

¹ A Honismeret 1984. 3. számában ismertettük (Szerk).

ruhájának ismert történetét mutatták be lelkesen rögtönözve. A jelenlévő hivatásos és amatőr énekesek, versmondók komolyra is fordították a szót. A helyi fiatalok és a falu citerása révén sikeresen közös műsor kerekedett a nagyszámú közönség örömeire.

Az almágyi (Gemerský Jablonec) Árpád-kori templom szép, kazettás mennyezetének megtekintése után a Medvesalját járták be a biciklisták. A Pogányvár nevű hegyre felmenve megélevedett előttük Tözsér Árpád verse:

*Ha Almágyból indulsz, menj egyenesen délnek,
hogya el nem tévedsz, mindjárt Bástot éred.
Óbást s Hidegkút van jobbra, s balra tőle,
ha meg tovább mégy, hát eljutsz Vecseklőre.
A magyar határtól egy jó bakaraszra
Tajtít leled — s kész az egész Medvesalja . . .*

A vidéket általában hagyományörzőnek tartják, főleg Hidegkútra (Studená) érvényes ez, ahol lelkes emberek falumúzeumot rendeztek be, valamint folklórcsoportot alakítottak, amely a kerékpártúra résztvevőinek is bemutatkozott a legénybíró választással. Almágy szép szabadteri színpadán került sor egy népművészeti estre, ahol a hidegkútiakon kívül fellépett a péterfalai (Petrovce) citerazenekar és Somoskői Ágnes, a Tavaszi szél . . . népdalverseny tavalyi győztese.

Rimaszombaton, ezt megelőzően Füleken, később pedig Pelsőcön (Plešivec) a helyi nemzeti bizottság képviselőivel együtt megkoszorúzták a szovjet katonák emlékművét. A rimaszombati Gömöri Múzeum régészének vezetésével nemcsak a múzeum kiállítótermében, de Gömör múltjában is végighaladtak a táborozók. A város történelmét, neves szülőiteit, azok emlékeit Veres János költő idézte fel. Ferenczy István, Tompa Mihály, Blaha Lujza, Pásztory Ditta, Győry Dezső, Szombathy Viktor és mások nevei fémjelzik a Rima parti várost. A szépen kiépített kurinci (Kurinec) üdülőtelep érintésével Kisgömörbe (Gemercék) kerekedett estére a társaság. Tábortűz mellett került sor a túraszínpad újabb fellépésére. Dalok, versek és egy elbeszélés művészi tolmácsolása tette maradandó élménnyé a kis falu lakóinak ezt a szép nyári estét.

Petőfi barátainak, Kubinyi Rudolfnak, Adorján Boldizsárnak szűkebb pátriáján, Várgedén (Hodejov) és Gortvakisfaludon (Gortva) át vezetett az út Serkébe (Širkovce). A körfolyosós tornyú református templom megtekintése után Rimajánosiban (Rimavské Janovce) további építészeti érdekességek sorakoztak egymás mellett: XII. századi bencés templom, gótikus alapú református templom, klasszicista kúriák, vakolatdíszes, hosszú parasztházak. Rimaszécstől (Rimavská Seč) nem messze volt az utolsó táborhely. Csizban (Číž) a csendes kis gyógyfürdő határában a hajnalig égő tábortűznél már értékelhető volt az idei HKT. Ne gondoljunk itt valami hivatalos értékelésre, de a baráti beszélgetés alapján egyértelműen sikeresnek mondhatjuk a csehszlovákiai magyar fiatalok önművelésének ezt a formáját. A régi és újabb kori történelem, az irodalom, a néprajz, a művészettörténet, a geológia és a korszerű mezőgazdaság témaköréből egyaránt láttak, hallottak, tapasztaltak, tanultak. Kialakult egy összetartó, jó közösség, barátságok erősödtek, illetve születtek. Jó tapasztalatokat szereztek a túrázók az emberekkel való kapcsolat terén is. A falvak népe, az útbaigazító bácsik, a gyümölcs-csel kínáló nénik, a segítőkész helyi szervek és szervezetek mind hozzájárultak a HKT sikeréhez.

A „lőfejű” emlékoszlop
Gombaszögön.

Hanva — Tompa Mihály sírjánál

(Böszörményi I. felvételei)

A kerékpártúra tulajdonképpen csak másnap, Gombaszögön ért véget. Az oda vezető útnak volt még két megállója: a gólyafészkes hanvai (Chanava) parokiával szemben, Tompa Mihály sírjánál tisztelegtek a túrázók. Innen Sajógömörig (Gemer) „tekertek”, hogy az urakat megdolgoztató Mátyás király szobra tövében, egy érdekes helytörténeti előadást hallgatva gyűjtsenek erőt az utolsó útszakaszhoz.

Pelsőctől a Szlovák Televízió kamerái is elkisérték a kerékpárosokat Gombaszögig, ahol aztán csatlakoztak az akkor kezdődő Nyári Művelődési Táborhoz.

Böszörményi István

Egy láda Kossuth-bankó

Különleges küldemény érkezett a közelmúltban a Sárospataki Tudományos Gyűjtemények igazgatójának címére. A feladó egy Chicagóban élő magyar vendéglős volt, aki az 1930-as években a pataki kollégiumban diákoskodott, s a háború viharai közben kikerülve az Egyesült Államokba, ott nagy tekintélynek számít manapság a vendéglősi szakmában. A gasztronómiát nemcsak a konyhában, hanem elméletben is gyakorolja: szakkönyveket ír. Emellett nagy értékű könyvtára és gyűjteménye is van, s elsősorban a magyar vonatkozású könyveket, emlékeket gyűjti, vásárolja.

Küldeményét érthető érdeklődéssel bontotta ki Sárospatakon az igazgató, majd jegyzékbe vette annak tartalmát: néhány blokk Philadelphiában nyomtatott Kossuth-bankót. A kíséző levélből aztán minden kiderült, nevezetesen az, hogy Philadelphiában a város régi negyedét kezdték lebontani, és az omlatag épületek egyikéből ott felejtett ládák kerültek elő. A ládák tele voltak az 1850-es években készített különféle papírpénzekkel. Az épületben ugyanis a múlt század derekán olyan nyomda működött, amely a latin-amerikai országok papírpénzeit állította elő, s ezek között — hogy, hogy nem — egy ládányi Kossuth-bankót is találtak.

Amint erről az Amerikában élő volt pataki diák értesült, gyűjtő szenvedélyének nem tudván ellenállni, azonnal jelentkezett és a Kossuth-bankókat a ládával együtt megvásárolta. Soha forgalomba nem került, magyar szövegű Kossuth-bankókról van szó, de természetesen nem olyanokról, amelyeket az 1848/49-es szabadságharc idején idehaza készítettek, hanem amelyhez hasonló a szabadságharc bukása után külföldön állítottak elő és próbáltak forgalomba hozni.

Eddig úgy tudtuk, hogy Kossuth az emigrációban, annak első éveiben kétféle papírpénzt bocsátott ki saját aláírásával az esetleg megújuló szabadságharc anyagi alapjainak megerősítésére. Először észak-amerikai útja során New York-ban nyomtatott angol szöveggel 1, 5, 10, 50 és 100 dollárosokat. Másodszor 1860-ban Londonban készítettek magyar nyelvű szöveggel 1, 2 és 5 forintosokat. Ezek a „Day Vilmos és fiai” nyomdából kerültek ki, de az osztrák kormány hamarosan tudomást szerzett a dolgról, s megkeresésére eljárást indítottak Kossuth ellen, ami némi pénzbüntetéssel járt. A forintosokat az angol hatóságok lefoglalták, és az Angol Nemzeti Bank hamvasztó kemencéjében megsemmisítették.

A New York-i dollárok árusítására Aradon már 1852-ben bizottság alakult, és tagjainak 72 ezer forint értékűt sikerült is eladni belőle, amikor árulás folytán a rendőrség tudomást szerzett a titkos szervezkedésről. A „dollárárusok” közül sokat letartóztattak, s 22 szervezőt 8—16 évi börtönrre ítélték. Büntetésük letöltéséig Teresienstadtban és Josefstadtban kellett raboskodniuk.

Amint a most előkerült láda tartalma bizonyítja, az Egyesült Államokban nemcsak angol szövegű dollárokat, hanem Philadelphiában magyar nyelvű Kossuth-bankókat is nyomtattak, és pedig egy és öt forint névértékben. Ezeket azon módon, ahogy a nyomdában elkészültek, ládába csomagolták, de forgalomba nem kerülhettek. Kinek a megrendelésére készültek, és miért maradtak érintetlenül a hajdani nyomdaépület mostani lebontásáig, egyelőre nem tudjuk. Talán ezeket is Kossuth amerikai látogatásakor nyomtatták, és a hirtelen történt visszautazás miatt nem kerülhetett sor a felhasználásukra.

Bárhogyan történt is, most lett ismeretes az emigrációban készült harmadikféle Kossuth-bankó. Az egy- és ötförintos címletű pénzből négyet-négyet tartalmaz mindegyik blokk. Nagyon finom papírból készültek, olyanból, mint általában az amerikai dollárok. Az egyforintos középen stilizált, sisakos, pajzsos női alak látható, kezében kardot tart, s legyözve hever előtte a zsarnok. Oldalt címeres zászlókból csokor, alul ágyúk, ágyugolyók. A keret körirata: „Istenért, Hazáért, Szabadságért”. A pénz magyar nyelvű szövege így hangzik: „Ezen pénzjegy minden

magyar állami és közpénztárban egy ezüst forint, vagyis három húszas gyanánt elfogadtatik, s teljes pénz szerinti értéke a közállomány által biztosítottatik."

Az ötforintos bankjegy közepén szintén stilizált női alak látható, kezében sarló. A bankjegy közepén izmos férfikar nyúlik ki, ütésre emelt kalapáccsal. A két alsó sarokban a magyar címer. A felirat ugyanaz, mint az egyforintosé azzal a különbséggel, hogy ez „három húszast egy forintra számítva fogadtatik el öt ezüst forint gyanánt". Mindkét pénzjegyen olvasható Kossuth Lajos ismert aláírása, egészen alul pedig apró betűkkel az előállító nyomda neve: „Toppan Carpenter Casilear and Co. Philadelphia."

Az adományozó kiváságának megfelelően a Tudományos Gyűjtemények igazgatója mindkét pénznemből küldött egy-egy blokkot a monoki és ceglédi Kossuth Múzeumnak, továbbá a Magyar Nemzeti Múzeumnak és a Magyar Nemzeti Banknak.

Hegyi József

A balladás ember Budapesten Kallós Zoltán

Hosszú ideig tartotta magát az a megalapozatlan vélemény, hogy a népi kultúra felett megkondgathatjuk a lélekharangot. Mintha már bele is nyugodtunk volna, hogy kultúránknak Kodály és Bartók által feltárt rétegeit csak színpadon, vagy múzeumban láthatjuk. *Kallós Zoltán* azonban 1950-től két évtized alatt összegyűjtötte a még élő erdélyi és moldvai magyar népballadákat. Bartók Béla osztályozása szerint ez utóbbi jelenti az ötödik magyar népzenei dialektust a dunántúli, a felsőmagyarországi, a nagyalföldi és az erdélyi mellett. Kallós két évtized alatt egymaga több balladát gyűjtött Moldvában és Erdély mások által fel nem tárt területein, mint az összes előtte járó gyűjtő együttvéve. Pedig nem akármilyen nevek alkotják ezt a sort: Petrás Ince János, Kriza János, Erdélyi János, Kodály Zoltán, Bartók Béla, Domokos Pál Péter és mások. Az első magyar népdalgyűjtő, a moldvai csángó pap, Petrás Ince János még csak népdalszövegeket küldött Pestre, Döbrentei Gábornak. Kallós művéből, a *Balladák* könyvéből megtudhattuk, hogy az általa kutatott terület milyen kincseshányója a magyar népzene és népköltészetnek, hiszen a között 259 népballada csaknem fele, számszerint 119 moldvai. Ha azonban a régi stílusú balladákat nézzük, akkor rádöbbenhetünk a Kárpátok keleti lejtőin és a Szeret folyó völgyének szórványaiiban élő magyar nép hagyományörző erejére: a 139 régi stílusú balladából 90 származik Moldvából. De ugyanilyen fontosak a mezőségi falvak népballadái is, mert ott Kallós előtt egyáltalában nem volt átfogó gyűjtés, még Bartókék is csak átutaztak azon a vidéken.

Kallós Zoltánra akkor egy nemzedék figyelt fel. Martin Györggyel együtt ő lett a meginduló táncházmozgalom szellemi atyja. Ő maga is mezőségi parasztivadék, így nem csak egy szakterület ismerője, hanem az erdélyi magyar folklór-kincs magabiztos birtokosa. Nemcsak a balladát ismeri, hanem a népi tánczenét, a népdal és a tárgyi néprajz minden műfaját. Ő maga is ugyanúgy tud énekelni, varrni, betegségekig ugyanúgy tudott táncolni, mint bármelyik adatközlője. Nem a városból „kiszálló” néprajztudós ő, hanem népe között élő, velük azonos folklorista. Még 1942-ben hívta fel a figyelmet Lükő Gábor arra, hogy a népi kultúráról csak az tud hiteles képet adni, az szedheti elemeire, aki ismeri a nép életében elfoglalt szerepét, aki azonosult a néppel, mert csak így tudja újra összerakni. Kallós ilyen ember! Nemcsak a részletek ismerője, hanem az egész birtokosa. Ebbe a kultúrába beleszületve és mindig benne élve jól tudja, hogy ha ezt is vállaljuk, akkor Illyés Gyulával szólva „nemzet is lesz a nemze-

dék". Ezért állt akkor a táncházmozgalom mellé: hogy jöjjön le a színpadról vissza a nép közé az, ami a népé.

Kallós Zoltán nem áll tudományos és irodalmi viták keresztútjében. Életműve egyértelmű. Egyaránt elismeri a szaktudományt és a népet is. Nem lehetett véletlen az, hogy éppen amikor a krónikás betoppant hozzá, egy magyarországi román faluból is érkeztek látogatói. Ez természetes, hiszen táncházainkban megtaláljuk a román zenei anyagot is. És köszöntötte őt az irodalmi világ is. A mai magyar irodalom alighanem legkiválóbb riportere, Beke György talán elsőként írt róla. Az esszéistaként is legjobbak között számon tartott Csoóri Sándor legszebb írásában, a Tenger és diólevélben Kallóst állítja középpontba. A soha egy fölösleges szót le nem író Nagy László prózagyűjteményének címadó tanulmánya róla szól. Ő vallja, hogy: "... férfi akadt Erdélyben, hűségesen elszánt, aki énekeket gyűjtve aranyvesszőt ad: Verjétek meg a temetőt! Támasszátok föl anyátok; árvák!"

Ez a legavatottabbak által is elismert alkotó — mert amit ő vállal az alkotás — nem önmagának gyűjtött vagyont, hanem népének, nem keresi a kényelmes lehetőségeket és ma is vándorként él, két országrész az otthona. Ott pihen le, ahol ráesteledik, hiszen otthon van ő minden adatközlőjénél. Több időt tölt el az országotokon, a vasúton, a messzi falvak lakodalmain és temetésein, mint szerény kolozsvári lakásában. Nemrég, pontosan egy évtized után Budapestre is eljuthatott. Fájdalmas ok hozta újra közénk, barátját és szellemi társát, Martin Györgyöt, a hazai táncházmozgalom csendes patronusát, az európai hírvéltáncfalkloristát kellett elbúcsúztatnia. De járt a táncházakban is, megismerhették őt olyanok is, akik tíz éve még csak kisiskolások lehettek. Tapasztalhatta, hogy a jó évtizede elindult mozgalom túlnőtt az akkori nemzedéken, a hőskoron. Meglátogatta a budapesti Népművészeti Baráti Kört, ahol a romániai magyar néprajzi csoportokról beszélt. A pesti hallgatók hallhatták a siratóénekeket, amelyek Kallós szerint a legősztintébb társadalomrajzot adják. Megtudtuk, hogy a regölés a Dunántúlon kívül csak Udvarhelyen és Moldvában maradt meg, tehát a magyar nyelvterület keleti és nyugati végein. Beszélt mostani munkájáról, a készülő táncszöveggyűjteményről is. A táncszövegeknek — csujogatóknak — kétféle csoportja van: a lakodalmi, főképpen menyasszonycsúfolók, valamint a tánc közben mondott szövegek. A Kossuth Klub balladaestjén is nagy közönség hallhatta őt és a vele fellépő, Egyházaskozárra települt moldvai csángó énekeseket. Bevezetőjében elmondta, hogy az erdélyi népművészet a nemzetiségekkel való tartós együttélés során — a természetes kölcsönhatások ellenére — megtartotta sajátos színeit. Minél nagyobb ugyanis az idegen hatás egy népi kultúrára, annál jobban kidomborodik a nemzeti jelleg.

Korszakalkotó jelentőségű munkái után sok százan személyesen is láthatták, hallhatták ezt a szerény, szorgalmas, népet szolgáló gyűjtőt. Ahogy tíz esztendeje, úgy ma sem kétséges, hogy Kallós Zoltán életműve a magyar folklórtudomány alap kutatásának számít.¹

Virt László

Termeléstörténeti kiállítás Bolyban

A Bolyi Mezőgazdasági Kombinát (Baranya megye) tevékenységét nemcsak iparszerű mezőgazdasági termelés, a sokoldalú, intenzív gazdálkodás, hanem komoly eszmei, tudatnevelő munka is jellemzi. Figyelmük kiterjed olyan vonatkozásokra, amelyek nem tartoznak szorosan az agráripari termeléshez. Van energiájuk arra, hogy foglalkozzanak a hagyományápolással, az elődök tevékenységének feltárásával. A hajdanvolt mezőgazdasági termelés eszközeit, tárgyi emlékeit összegyűjtik, bemutatják a nemrég létrehozott állandó kiállításon.

A kiállításon egymás mellett sorakoznak a vasból és a fából készült paraszti szerszámok: nádvágó kaszák, régi típusú kaszák, változatos méretű és esztétikus kivitelezésű korszok, víz-hordó alkalmazhatóságok, különböző méretű és funkciójú fa- és vaskések, boronák. A falusi háziipar változatos eszközei: fogók, üllök, kalapácsok. A változás dinamikáját tükrözi a különböző korokból való műszaki eszközök felvonultatása: robusztus méretű magánjáró gőzgép, Hoffer traktor, körmös vontató, zetorok és más járművek. Zsákban, kosárban kiállítva látható a kombinátban termelt magvak változatos sokfélesége. A falakon a témának megfelelő metszetek, fotók, egyéb termeléssel kapcsolatos ábrázolások láthatók. A kiállítás nyitottsága révén állandóan változik. Nem záródik le az 5–10 éve még használt mezőgazdasági eszközök felsorakoztatásával, bemutatja a mai eszközöket is.

¹A közelmúltban jelent meg a Magyar Hangfelvételgyártó Vállalatnál Kallós Zoltán lemeze, amelyen maga éneklő legkedvesebb dalait (*Szerk.*).

A nemrég még löistállóként működő jellegzetes, vakolatlan, vörös téglás épületben olyan agrártörténeti kiállítás nyílt meg, amelynek tárgyai korábban limlomként kallódtak az udvarokban, a fészerek mélyén hevertek vagy a gépszínekben. A kiállítás megteremtésének gondolata csupán néhány éve született meg. A felismerés nyomán helyi mozgalom bontakozott ki: felkutatni, megőrizni, közkincsé tenni a múlt emlékeit. A kiállítás megálmodói és megvalósítói most a tervszerű gazdagításra törekcsenek.

A kiállítást 1983 decemberében Vánca Jenő mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter nyitotta meg. Több értékes gondolata mellett elmondotta, hazánk tájai sokszínűek, mindegyik más és más értéket kínál. E felismerés nyomán születtek meg több helyütt az állandó agrártörténeti kiállítások. Az agrárértelmisség közügye lett, hogy az emlékeket összegyűjtsék, s nemcsak a szakmai, hanem minél szélesebb közönség elé vigyék. A megnyitott kiállítás teljességgel szinkronban van a helyben folyó színvonalas mezőgazdasági termeléssel, az agrárpar helyi nivójával! Ennek történeti előzményeit, fejlődési állomásait, eszközparkját mutatják be látogatóinknak. A kiállítás létrehozása, és megnyitása után most a fokozatos gazdagítás a feladat.

Zóka László

A solymári várért

A Hazafias Népfront solymári szervezetének Helytörténeti Társasága (Műemléki albizottság) évek óta foglalkozik a solymári vár romjainak megvédésével és helyreállításával. A Helytörténeti Gyűjtemény vezetője, dr. Jablonkay István, valamint e sorok írója, több ízben szorgalmazta a nagyközségi tanácsnál a pusztulás megakadályozását. Sajnos fedezet hiányában ez eddig nem sikerült. A Tanács még 1979-ben elhatározta, hogy Solymárvár renoválási tervét elkészítteti az Országos Műemléki Felügyelőséggel, ami meg is történt. Az OMF 1983. augusztus 8-án kelt, 9343/83. sz. leiratában leszögezte, hogy anyagi lehetőségei nem teszik lehetővé csekélyebb maradványokkal rendelkező várak helyreállítását, és hogy a solymári Tanács annak tudatában készítette el a vár renoválási tervét, hogy a helyreállítás költségeit is viselnie kell. A Pest megyei Tanács Elnöke október 5-én kelt 2546/83. sz., igen tiszteletreméltó leiratában közölte, hogy „a rom további pusztulásának megakadályozása kötelességük...”

Ezek után joggal kérdezzük, kinek a feladata e jelentős történeti emlék további pusztulásának megakadályozása? Nyitott kérdés! Szép gondolatok, megszívlelendő tanácsok, de a romok pusztulnak, egyre több föld és törmelék rakódik azokra, s lassan beteljesedik a konzerválásnak az a szerény módja, hogy ismét föld fogja borítani a csaknem 15 évi fáradságos munkával kiásott épületmaradványokat. Tudom, hogy mindez pénzkérdés, s hiába kopogtatunk a bezárt és ki nem nyíló ajtókon! Marad továbbra is a társadalmi munka, amelyet a megadott műemléki előírások szerint elképzelni könnyebb, mint megoldani és honismereti körünknek nincs annyi aktivistája, akit e feladatra mozgósítani tudnánk!

Eme rövid panaszos felsorolás után idézzük fel a múltat.

E sorok írója 1928—1943 között kis lelkes csapattal, hatósági támogatás nélkül, hazafias lelkesedésből tárta fel a solymári Mátyáshegyen (Várhegy) fekvő vár romjait. Erkölcsi támogatás az egykori községi előjáróságtól megvolt, az ásatási engedély sem hiányzott, de a munkálatokhoz pénzügyi fedezetet nyújtani az egykori Műemléki Bizottság sem tudott. Kis csapatunkat a pénztelenség sem keserítette el. A lelkesedést, a feltárás menetét, egy-egy régészeti emlék előbukkanása, rendkívüli mértékben növelte. A leletekből és a különböző műtárgy-töredékekből állt össze már az 1930-as évtizedben a Valkó-féle gyűjtemény, amelyet 1952-ben a művelődési minisztérium védetté, közérdekű magángyűjteménnyé nyilvánított, s amely azóta is működik és látogatható. Az anyag a bronzkorszakból (i. e. 1500) származó cserépedény töredékekből, agyag, csont stb. munkaeszközökből; továbbá római siremlékekből (i. u. II. szd.), valamint a középkori vár (1380—1543) falazatairól leहुлт épület-tagozatokból, vaseszközökből, kerámia maradványokból gyűlt össze.

A bontás során keletkezett törmelék lassan betemeti a romokat. Egy 7 x 7 méter nagyságú, kb. 5 m magasságú öregtorony, 2 m magasságú belső védőfal és a 4 részre tagolt palotarész 16 x 8 m nagyságban, 3—4 m magasságban került elő, gótikus és reneszánsz épület-tagokkal.

Az újabb, Feld-Kozák-féle kutatások során előkerült a várat körülvevő külső erődítmény fala, ez azonban oly mélyen fekszik, hogy különösebb védelemre nem szorul. A föld feletti romok, falmaradványok egyre kopnak, hiányzik konzerválásuk, fedőréteggel, földemmel való el látásuk: a pusztulást siettetik a falakra kapaszkodó, és azokon járkáló kirándulók is. Ennek megállítására, a rommező tervezett renoválásának megvalósítására — kérjük a község múltja iránt érdeklődő honfitársak segítségét és pártfogását!

Valkó Arisztid

Irodalom: Pilis útkalauz. A solymári vár története. 1974. — Pápa-Dénes: Budai hegy-ség útkalauz. 1982. — Valkó A.: A solymári vadászkastély. Országos Mezőgazdasági Múzeum 1967—68. évi közleményei.

Falumúzeum nyílt Tápiógyörgyén

Szobabelső a falumúzeumban
(Gajzágó Jolán felvétele)

Tápiógyörgye a XVIII. század első felében újjátelepült község. Feltehetőleg kétfeltes településrendszere az újabb utcaszabályozások és telekelrendezések következtében módosult: szabályos utcákkal, szalagtelkes és fésűs beépítésű részekkel is bővült. A község egykori lakóházai az alföldi háztípus keretében alakultak. Az alföldi jellegű búboskemencét később szögletes kemencére alakították át.

A falumúzeum épülete a település középpontjában a római katolikus templom melletti oldalon, az általános iskola épületével átellenben fekszik. A szoba mennyezetét tartó gerendába vésett évszám tanúsága szerint a katolikus tanítók lakásául szolgáló házat 1883-ban építették. A falubeli hagyomány úgy tartja, hogy 1906—1910 között került községi tulajdonba, Vágány József törvénybíró közreműködésével. Az épület jellegzetessége, hogy két, háromszatú lakó-

házat építettek egymás végébe, így egyszerre két tanító lakott benne a családjával. A lakrészek bejárata az épület két ellentétes, hosszanti oldalán van. A ház jobb oldalán, a pitvarból nyíló ajtó előtt, györgyei *ámbit* van, melyet az 1860-as években épült módos parasztházakon figyelhetünk meg.

A falumúzeum alapját az 1977-ben elhunyt Molnár László tanár vetette meg, aki az 1960-as évektől lelkesen gyűjtötte a paraszti élet használati tárgyait. A gyűjteményt az iskola padlásán tárolták, innen kerültek az ép darabok a falumúzeum kiállításába. A falumúzeum ügyét Varró István tanácselnök magáénak érezte, és 1983-ban megnyílt a néprajzi kiállítás, a község anyagi támogatásával és jelentős társadalmi munkával.

Három helyiséget mutatunk be, az 1920-as évek állapotában. Kis Miklós keze nyomán készült a szobában a búboskemence és a konyhában a régi rakott tűzhely rekonstrukciója. A szoba, konyha és pitvar festését Fehér Istvánné Ladányi Anna, györgyei festőasszony végezte, helyi ízlésnek megfelelően. A festés sablonnal, ún. *turmával* készült, a korábban használt festékek alkalmazásával, figyelembe véve az alkalmazott színharmóniát.

A falumúzeum berendezése nagyrészt a század húszas éveinek paraszti lakáskultúráját tükrözi. Néhány szép bútordarab a múlt század második felében készült. Mind a sarkos, mind a párhuzamos elrendezés szokásos volt Györgyén, mely utóbbinak egyik lehetőségét a falumúzeumban mutatjuk be. Kiemelkedő bútordarabok a tiszafüredi stílusú festett kanapé és párja, a kemence padkáján látható *kiskanapé* vagy *ücsü*. Ugyancsak tiszafüredi bútor a pitvarban a festett tálasfogas, melynek eredeti helye egykor a szobában a kanapé fölött volt, de az 1920-as évekre már kiszorult a szobából. Valószínűleg helyi munka, a század elején készült flóderozott tornyos nyoszolya. A kamrában kapott helyet az emberalakos, vésett díszítésű gömri ácsolt láda, mely egy korábbi időszakban a szobában szekrényként szolgált. Századunkban pedig a györgyei gazdasszony farsang-háromnapokkor, böjt kezdetén ide zárta be a zsirt és a füstölt sonkát.

A népi kultúra más összetevői mellett a györgyei parasztházak berendezése is számos rokon vonást mutat a szomszédos Jászság lakáskultúrájával.

A falumúzeum kertjében áll a györgyei szőlőkben, a Szőlő úton 1897-ben felállított Szent Orbán-szobor. A szobor jobb keze hiányzik, és ez nem a véletlen műve. 1936-ban Györgyén májusban elfagyott a szőlő, és egy kétségbeesett szőlősgazda bosszút állt Orbánon. A györgyei népek az állattartás mellett nagyon fontos jövedelemforrása a szőlő volt, erre utal a talapzaton olvasható könyörgés is:

*Szent Orbán
Könyörögj érettünk
Kérj áldást Istentől
Szőlőink Gyümölcsáink
és veteményeinkre*

Nagy Varga Vera

In memoriam dr. Lászlóffy Voldemár (1903–1983)

A vizek tudósa, a hidrológus Lászlóffy magát a tudomány szerény közkatónájának tekintette, holott nemcsak kiváló alakja volt a századforduló nagy nemzedékének, nagy tanúja korának, hanem ható—alkotó alakítója is szakmájának.

Kolozsvárott született 1903-ban, Kassán tanult és mérnöki, majd közgazdasági mérnöki oklevelét Budapesten szerezte. A Vizrajzi Intézet munkatársaként készítette első hidrológiai tanulmányait a Dunáról a Duna Bizottság és a Duna Állandó Vizügyi Műszaki Bizottsága számára, melyek a nemzetközi testületek hivatalos nyelvén franciául jelentek meg, s így szerzőjüket szakmai körökben világszerte ismertté tették.

Lászlóffy Voldemár tudományos eredményei mellett elsősorban tudományos tevékenységével írta be a nevét a magyar hidrológia és vízügy történetébe.

1930-ban egy a hidrológiai kutatás feladatait és a hidrológiai adatszolgáltatás helyzetét egybevető tanulmánya alapján megbízták a Vizrajzi Évkönyv újjászervezésével és szerkesztésével, ami valójában az egész vizrajzi adatgyűjtési és -feldolgozási rendszerünk megújítását jelentette. Feladatát 13 más, főleg dunai ország gyakorlatának és hasonló kiadványainak gondos

összehasonlító elemzése alapján olyan szinten oldotta meg, amely önmagában is öregbítette a magyar vízügyi szolgálat tekintélyét és jóhírét.

Megszervezte és az egész vízügyi szolgálat munkájának korszerű információs bázisává fejlesztette a Vízügyi Könyvtárat. Szerkesztői tevékenységének művelődéspolitikai jelentőségű eredménye a műszaki nyelvművelés feladatainak vállalása. Nemcsak a Vízügyi Közlemények írásának nyelvi lektorálását végezte, hanem társlapjában, a Hidrológiai Közleményekben külön nyelvművelő rovatot is indított Szaknyelvünk fejlesztéséért címmel.

Fiatal éveinek főbb írásai: A Tisza-völgy és A magyar Duna vízjárása. Az utóbbit több nyelvre is lefordították. 1941-ben mint a Kolozsvári Kultúrmérnöki Hivatal vezetője egy jövőbe mutató erdő- és talajvédelmi törvény kidolgozására kapott megbízást. Terve mindazokat a problémákat magában foglalta amelyeket ma a környezetvédelem feladat körén értünk. (Ha ez a törvény akkor megszületik, ma nincsen Balaton-probléma sem: nem forog veszélyben a magyar tenger, amelynek pusztulását évtizedek óta hiába próbáljuk feltartóztatni.)

Szakmai munkássága európai nevet és rangot szerzett Lászlóffy Voldemár számára, vízügyi szolgálatunk egyik kiemelkedő hidrológusaként becsülték itthon és külhonban egyaránt.

Életművére a Tisza impozáns monográfiájával tette fel a koronát. Nem csupán vízügyi monográfia ez, s nem is csak a hidrológiai-gazdasági-műszaki adatok és ismeretek gazdag tárháza. A *Vízi munkálatok és a vízgazdálkodás a tiszai vízrendszerben* (1981) című teljes történeti összefoglalás korát messze megelőzve, napjaink rendszerszemléletű, az ember és környezet kölcsönhatásait feltáró történetírásának korai előképe. Szakmai hitvalláson túl világnézeti állásfoglalás is: „A vizek megismerése a honismeret része — vallotta. Ez a felismerés tett hidrológussá”. Több mint 600 oldalon dokumentálja: „nem egy-egy folyó hidrológusa vagyok. A legnagyobb rang, amit elértem, hogy a magyar vizek hidrológusa lehettem.” „A vízépítő mérnök — vallotta szakmai öntudattal — országot épít. Vízügyi szolgálatunknak munkájával az egész nemzetet kell szolgálnia: a nemzeti vagyon védelme is országepítő feladat...”

Ezt szolgálta Lászlóffy Voldemár különlegesen eredményes munkás életének több mint fél évszázadán keresztül, életének szinte utolsó pillanatáig.

P. Károlyi Zsigmond

Hímzés Bártfáról (XVII—XVIII. század), Hornyák László

Dr. Bodor Antal—Dr. Gazda István:

Magyarország honismereti irodalma (1527–1944)

(Könyvértékesítő Vállalat, 1984. 483 old.)

Nagy jelentőségű vállalkozásba kezdett a Könyvértékesítő Vállalat *Tudománytár* címmel indított új sorozatával, ma már ritkaságszámba menő, gyakorlatilag hozzáférhetetlen tudományos művek utánnomámos újrakiadásával. A reprint sorozat második köteteként adta ki 1984 tavaszán, *Magyarország honismereti irodalmát*. Az eredeti mű, dr. Bodor Antal: *Magyarország helyismereti könyvészete 1527–1940.* című alapvető munkája 1944-ben jelent meg a Magyar Társaság közreműködésével, a szerző kiadásában. Ezt egészíti ki dr. Gazda István tudománytörténész, a sorozat szerkesztője egyrészt a szerző eredeti, kéziratban maradt pótlásaival, másrészt — Bodor művét a történelmi korszakhatárig folytatva — az 1941–1944 évek helytörténeti irodalmának, továbbá csaknem száz esztendő vármegye-monográfiáinak és sorozatainak úttörő jelentőségű könyvészeti feldolgozásával.

„Minden könyvnek megvan a maga sorsa!” A második világháború idején megjelent könyv példányai még az elosztás előtt a tűz martalékává lettek, alig néhány kötet maradt fenn napjainkra. Nagy veszteség volt ez; a magyar helyismereti kutatás évtizedek óta sínylegy egy átfogó, tájékoztató bibliográfia hiányát.

A helyismereti kutatás — a gyűjteményes munkáktól és a várostörténeti tanulmányoktól eltekintve — a századfordulón került a tudományos érdeklődés előterébe. Úttörői a franciák voltak, kisebb-nagyobb területek komplex tájmonográfiáival, valamint a németek konkrét témák vagy jelenségek adott településekre vonatkozó feldolgozásával.

Magyarországon elsőként a településtörténet, a faluszociológia és a településföldrajz

művelői kezdtek helyismerettel foglalkozni. Előbb a tájak és a városok, majd a két világháború között a falvak sokszempontú (történelmi, néprajzi, nyelvészeti, szociológiai, természet-tudományos, településföldrajzi, végül komplex településtudományi) kutatása is megindult.

In memoriam dr. Bodor Antal: a reprint kiadás bevezetéseként *Gazda István* rövid méltatása tanulságosan tükrözi egy, a hazájáért, népéért felelősséget érző, vállaló szakembernek a honismereti kutatás felé vezető útját. Bodor a tudományos munkásság mellett szerző, mozgósító tevékenységet is folytatott a falu megismerése, a falufejlesztés, a szülőföldismeret, a múlt és jelen ismeretéből táplálkozó hazaszeretet erősítése érdekében. Mint a Falukutató Intézet igazgatója kezdte meg 1935-ben egy honismereti bibliográfia anyagának gyűjtését. A könyvnyomtatás 500. évfordulójára tisztelegő, 1944-ben megjelent nagy műve a történelmi Magyarország területén 413 év alatt (18 különböző nyelven) megjelent, több mint 14 ezer önálló helyismereti munka könyvészeti adatait tartalmazza. A szerző célkitűzései úgyszólván változatlanul időszerűek ma is, ezért helyénvaló, hogy az eredeti kiadás előszavából szó szerint és bővebben idézzünk:

„... mindenki alaposan meg kell ismertetni lakóhelye tanulságos múltját, mai értékeit s fejlesztésének tennivalóit, mert ez fokozza a szülőföld és a haza szeretetét, s az érte való áldozatos munkát. E könyv avval szolgálja a fenti célokat, hogy a történelmi Magyarországon fekvő falvak és városok, megyék, tájak és országrészek betürendjében felsorolja a könyvcímek szerint róluk írt műveket. (...) E tájékoztató egyaránt elősegíti a helyszíni részletkutatást s a tudományos összefoglalást végzők munkáját, megkönnyíti a megyei és a községmonográfiák készítését, a családtörténeti adatszerzést s a mind nagyobb jelentőségű szülőföldismereti oktatást. A hazai idegenforgalmat azzal szolgálja, hogy érdekeségeinkben bővelkedő helyeinkre a figyelmet felhívja.

Kívánatos, hogy az itt közölt forrásmunkák, vezérfonalak és mintamonográfiák felhasználásával elkészüljön hazánk minden számottevő községének története, térképpel és statisztikai adatokkal megvilágított állapotrajza s fejlesztés-

tési terve, és mindez — egyelőre legalább kéziratban — a vezető emberek tájékoztatására szolgáljon, összefoglalóan pedig nyomtatásban is megjelenjen. Elsősorban a középiskolák tanárai hivatottak arra, hogy munkamegosztással összeállítsák környékük monográfiáját, s azt az iskolán kívüli népművelésnél is felhasználják."

A bevezető a továbbiakban alapos és rendszeres útbaigazítást nyújt mind a jelen bibliográfia, mind az egyéb könyvészeti munkák, a közönyvtárak, kéziratárak, tudományos gyűjtemények stb. használatához. A teljesség igényéről — főként takarékosági szempontból — lemondva, „szerény kivitelű, de sokoldalú tájékoztatót” kíván közrebocsátani, melyben kénytelen eltekinteni a fontosabb cikkek, tanulmányok, évkönyvek stb. közlésétől, és mellőzi a Budapestre vonatkozó — egyébként sokrétűen feldolgozott és bárki számára könnyen hozzáférhető — nagy terjedelmű cimanyagot is.

Bodor munkája számba veszi a helyismereti kutatás általános módszertani és segédkönyveit, a fontosabb összefoglaló műveket és adatgyűjteményeket, záradékként pedig az 1940-ig megjelent bibliográfiákat és folyóiratokat, szakcsoportok szerint. Mintegy a fővárosi anyag pótlásaként kiter a budapesti nyilvános könyv- és kéziratárak, valamint katalógusaik ismertetésére is.

A mű gerince a több mint 400 hasábot elfoglaló részletes helyismereti bibliográfia. Cimanyaga (a helyi hasznosítás érdekében) feloleli a legkisebb, tudományos szempontból akár jelentéktelenné minősíthető helytörténeti kiadványokat is. Számos elfeledett és rég elveszett könyv egyetlen számontartója, felkutatásuknak ösztönzője. Az anyag elrendezésében a helyismereti—honismereti kutatás alapvető rendező elvét: a helynevek szerinti felsorolást alkalmazza. Országrészek, nagy- és kistájak, vármegyék, városok, falvak, hegyek és vizek, néprajzi egységek követik egymást betűrendben. Hogy képet alkothassunk a gyűjtemény gazdagságáról: a „Dunántúl” általános irodalma 4 hasábot tesz ki, ezen túl pl. a „Balaton és környéke” 5 hasáb, Somogy vármegye 2 hasáb, Pécs 5 hasáb terjedelmű, s külön címszó alatt szerepelnek a „Zala folyó és völgye”, a „Gerecse-hegység”, a „Somló hegy”, a „Sokoróalja”, a „Hetés” stb., stb. A többnemzetiségű helységeknel, amelyekről idegen nyelven is jelentek meg publikációk, a névvariánsokat is feltünteteti, pl. „Nagyszombat. (T. Trnava, Tírnavu, Tyrnavia). 40.” A címszó után szereplő szám a helyet (helységet) magába foglaló vármegyének a mutatóban kiemelt sorszámát jelenti, nagymértékben megkönnyítve így (különösen a jelenlegi országhatárokon túli területeken) az eligazodást.

*

Bodor Antal felbecsülhetetlen értékű művét a reprint kiadást is gondozó *Gazda István* tudománytörténetés folytatja 1941-től a történelmi korszakhatárt jelentő 1944. évig. Széles körű adagyűjtésének csupán egy témaköre: a művek tudományos értékét mérlegelve erősen válogatott *helytörténeti cimanyag* kapott helyet a jelen kiadványban. A bibliográfiai munkákat szakcsoportonként és évenként, az önálló helytörténeti műveket — az alappmível azonos területre kiterjedően, azzal azonos rendszerben — a helynevek betűrendjében közli. (Sajnálatos, hogy a címszavak tipográfiai kiemelése és a vármegye-mutatószámok feltüntetése az új fejezetekben elmaradt.)

Gazda István helytörténeti bibliográfiájához egy (szerényen „Függelék”-nek nevezett) igen fontos fejezetet csatol: a *vármegyétörténeti sorozatok bibliográfiáját*. Anyagát három korszakra tagolva dolgozza fel: az első világháború előtti fél évszázad, a két világháború közötti évek és az 1938—1944 közötti idők termése. A korszakok előtt nagyszerűen használható — bár esetenként talán kissé szűkszavúnak tűnő — áttekintést nyújt a szerkesztet adó megyebeosztás kialakulásáról és változásairól. A számos megyétörténeti vállalkozás között Orbán Balázs és Csánki Dezső monográfiásorozatát is megtaláljuk, megyék szerinti részletezésben. Külön ki kell emelnünk a (túlnyomórészt) Borovszky Samu által szerkesztett Magyarország vármegyei és városai c. sorozat első pontos összeállítását, az egyes kötetek hovátartozásának és megjelenési évének energikus kutatómunkával történt „megfejtését”. Új bibliográfiai felfedezésként üdvözölhetjük a millennium alkalmából a század végén (néhány esetben később) kiadott megyemonográfiák *millenniumi (rejtett) sorozat*ként való összesítését. Nagy segítség a helytörténeti kutatásban a Bodor könyvészeti munkákat tartalmazó fejezetét kiegészítő, a vármegyétörténeti dolgozatokat feldolgozó főbb bibliográfiai közreadása, végül a megjelent vármegyétörténetek és történeti adattárak megyék szerinti összesítése. Az utóbbiban talán nem lett volna hiábavaló, ha a monográfiáknak addig fel nem dolgozott megyék nevei is szerepelnek (pl. Zólyom vm.), éppen a figyelem felkeltésére.

Gazda István munkája helytörténeti vonatkozásban hézagpótló Bodor Antal négy évszázadot felölelő és *Csomor Tibor: Magyarország Honismereti Bibliográfiája I. kötet* c. 1972-ben megjelent, az 1950—1970 közötti időszakot feldolgozó — az előbbivel megegyezően széles témakörű, de attól eltérően csak a jelenlegi országterületre vonatkozó cimanyagot tartalmazó — könyvéhez közt. (Az 1945. utáni évek termése több különböző szakbibliográfiában szerepel, sajnos ezek nem mindegyike rendelkezik helynévmutatóval.)

Bodor Antal műve újranomásának és *Gazda István* szerkesztő és a reprint kiadás anyagát tudományos kutatómunkával kiegészítő tevékenységének köszönhető, hogy az 1527-től

egészen 1944-ig terjedő időszakra az egész magyar nyelvterületen használható bibliográfia áll a helytörténettel és honismerettel foglalkozók, kutatók és könyvtárosok rendelkezésére.

Dr. Havas Gáborné

Kovács Gergelyné:

Alföld

(Panoráma, 1983. 320 old.)

Való igaz, hogy az Alföld hazánknak az a része, amelyet az idegenforgalom szempontjából ritkábban emlegetünk, mint országunk bármely más részét. Dicséretes kivétel, hogy a Panoráma Kiadó két alkalommal is külön kötetet szánt pl. Debrecenre. Az elsőt többen írták, s 1968-ban jelent meg, a másodiknak írója Kovács Gergelyné, megjelenési ideje 1981. A szerző azonos az Alföldről szóló kötet írójával, tehát neve nem ismeretlen a turistáskodó bel- és külföldiek előtt.

A Debrecen kötet után érdeklődéssel vesszük kezünkbe a szerző Alföld című munkáját. Beosztásában, hasonlóan a Debrecenhez, ez is tartalmaz új törekvéseket, újításokat. A másfél ivnyi általános földrajzi ismertetés után következik az általános történeti fejlődéssel foglalkozó szövegrész. Külön fejezetben tárgyalja a szerző a művelődéstörténeti mondanivalókat. A kötet első része végül itt is gyakorlati útmutatást tartalmaz, tekintélyes oldalszámmal. Így például felsorolja a „sárga angyalok” lelőhelyeit, az autómentés, az utinformszolgálat, a gépkocsijavítás állomásait. Számba veszi a ma már közszégy (volt AFIT), illetve szövetkezeti szerelő-javító üzemeket; a gyógyfürdőket pedig nemcsak felsorolja, de vizük összetételéről is tájékoztat. Nem feledkezik meg az idegenforgalmi hivatalokról, az alföldi városok múzeumairól, a szállodák, campingek adatairól, lelőhelyeiről sem.

A kötet kilenc nagy fejezetben — kilenc jó útiprogramban — tartalmazza egy-egy alföldi városnak és környékének nevezetességeit.

A jól átgondolt tárgyalási rendben belül több jó, világos szerkezeti megoldást alkalmaz. Pl. az egyik fejezet, a Duna béli parti területnek tárgyalásánál Budapest déli határáról indul délre, a Duna mentén Hercegszántóig, ahol a folyó átlépi az országhatárt, s eközben sorra veszi a folyómente említésre méltó településeit. De nem mond le a közlésre érdemes helyekről akkor sem, ha azok nem a főút vagy a vasútvonal mentén fekszenek. A főútvonal mentén fekvő települések tárgyalása után a sorok elé függőleges, figyelmeztető vonalat húz, s a „Letérés” szóval kezdi az ismertetést. Néha ez a „letérés” 20–50 km mélységben is benyúlik távolabb eső településekhez.

A nagybetűs városok nevezetességeinek tárgyalásánál feltűnően vastag betűvel emeli ki a fontosabb középületeket, templomokat —

a várostérképen ezek élethű rajzát találjuk. A többi, kevésbé jelentős objektumnál a megfelelő helyen egy-egy karikába foglalt szám áll. A városok részletes ismertetése után a „Kirándulások” címszó alatt különböző, fontosnak ítélt települések tárgyalása következik a Panoráma-kötetnél ismert módon.

Az Alföldről való hiányos tudunkat kitűnően pótolja ez a Panoráma-kötet. A szerző még az elpusztult településekről is megemlíti az Árpád-kori okleveles anyagban előforduló első adatokat, és általában sok jó adatot gyűjtött össze az Alföld területéről. Mindenütt közli a legújabb népszámlálási adatokat, bemutatja a települések múltját, a történelmi viharok után újjraéledő települések nevezetességeit. Általában elmondhatjuk: komoly, alapos kutatómunka eredménye ez a kötet.

Itt kell kiemelnünk: az Alföld útikönyv a helytörténettel foglalkozók számára is jelentős mű, mert a szerző végigjárta az egész Alföldet, s egy-egy település történetét a nagy összefüggésekben látja. Ezért hasznos a honismeretet tanító pedagógus számára is, de számottevő segítséget ad egy-egy honismereti kör vagy egy, a szülőhelyét megismerni kívánó brigád tagjai számára. Kitűnő kirándulásokat lehet szervezni, tervezni nemcsak a környező, de távolabbi területekre is.

Kis hiányosságként — inkább a kiadónak címezve — említenénk azokat a — bizonyára javító szándékú — „újításokat”, amelyek azonban inkább rontottak a kötetben. Például kár, hogy eltértek az eddigi megszokott oldalszámozástól, valamint a térképek betűvel való jelölésétől. Eddig a lapok felső sarkában találtuk ezeket, most pedig a lapok alján. Arra is jobban kellett volna vigyázni, hogy a térképekkel egy oldalon legyen a magyarázó szöveg. Menet közben keresgélve igen zavaró, ha lapozgatni kell. Inkább legyen valamivel kisebb a térkép, de férjen el arra a lapra — lapokra — ahova a magyarázó szöveg kerül.

Másik újítás — ez sem a jobbak közül való —, hogy a térképeken a nem rajzzal ábrázolt objektumok helyén egy karikába zárt szám áll. Ezzel nemcsak az a baj, hogy a szám és a karika igen nagy, hanem az is, hogy az objektum helyén semmi jelölés — pont vagy felülnézeti rajzcsocka — nem áll. Vannak esetek, amikor ez a karika s szám nem jelöli világosan, melyik oldalán is van az utcának vagy a térnek mely táján áll a keresendő épület. A térképek sokszor nem a legújabb állapotokat tükrözik. (Pl. a gyulai vár környékének rajza vagy a hódmezővásárhelyi zeneiskola és környéke elnagyolt, tévesen tájékoztat.) De a fényképek-nél is van néhol elírás. (Pl. a csongrádi kúbi-kosszobor szentesi megjelöléssel szerepel.)

Feleslegesnek találjuk ilyen formában a kötet fedő- és hátlapjának belső oldalára rakott Magyarország-térképeket, hiszen pl. az első fedőlapra rakott térkép csak útvonalakat s kevés nagyvárost tartalmaz. A hátlap belső oldalára tett benzinkutas-térkép ilyen formában célt tévesztett. Aki nem autóval utazgat, annak

nincs is rá szüksége. Akik pedig autóval utaznak, bizonyára van jobb, nagyobb léptékű országterképük, az autósok számára fontos jellel. E két térkép helyett sokkal jobb lett volna — akár két fél Magyarország-térképpel is — olyan, amelyen a könyvben tárgyalt városok, községek szerepelnek.

Végezetül ajánlanánk a kötet végére olyan mutatót, amely röviden, esetleg kis rajzokkal szemléltetve, művészettörténeti fogalmakat magyarázna, hiszen — igen helyesen — sok művészettörténeti értékelés, jellemzés szerepel a könyvben.

Tömörly Márta

Beke György:

Boltívek teherbírása

(*Kriterion, Bukarest. 1983. 405 old.*)

Ha majd valamikor a jövő században valakit a mai romániai magyarság sorsa érdekel, a legbiztosabb korrajzot Beke György „barangoló-könyveiből” kaphatja meg. Vállalt írói programja, hogy tükröt tartson olvasói elé, ugyanis „kisebbségi helyzetében a romániai magyarságnak léteérdeke, hogy minden illúziótól mentesen, igazi realitásban ismerje meg önmagát, jelenét, lehetőségeit, távlatait”. Egy közösség állapota megbízható felmérésének egyik legjobb módszere a szociográfia. Szociográfiai tanulmányok az utóbbi 30–40 évben sajnos alig-alig jelentek meg a romániai kisebbségek életéről, úgy tűnik, hogy a pontos adatgyűjtéseken alapuló, feltáró jellegű kutatásoknak a mostani idők nem kedveznek. Ezért Beke a kisebbségi lét különleges körülményeihez alkalmazkodva alakította ki jellegzetes írói módszerét. Riportjaihoz alapos előtanulmányokat végzett a táj múltjáról, néprajzáról, művelődéstörténetéről. Ezeket beépítve, mai históriaként egyéni hangú, de tényszerű állapotleírásokban tudósít az 1970–1980-as évek Romániában élő magyarságáról.

Nekünk, magyarországi olvasóknak különösen fontosak ezek az írások, hiszen sokszor csaknem olyan messze vagyunk a Beke által bejárt szórványoktól, mint ama jövő századi utódunk. Aki útítársául szegődik, olyan vidékeket ismerhet meg, ahova magyarországi turisták ritkán jutnak, juthatnak el. E riportok nélkül nehezen ismerhetnénk meg a moldvai csángókat mindennapos küzdelmeit az anyanyelv megtartásáért, de a szilágysági hepehupák, a Beszterce és Naszód vidékének egyre pusztuló szigeteiről, az ingázó székelyek, vagy a bukaresti magyarság sajátságos életéről is Beke küld híreket. A Boltívek teherbírása pedig az író Máramaros, Szatmár vidéki útjairól tudósít.

E képzelt boltív tartópillérek erejét a történelmi emlékezet, a táj művelődéstörténeti hagyományai jelentik. A múltban e tájék az egyetemes magyar kultúrát is meghatározó, friss szellemet hozó újító mozgalmaknak a bölcsője volt. Ez a vidék adta Misztótfalusi Kis

Miklóst, a magyar könyvnyomtatás európai hírű megalapozóját. A nagybányai festőiskola indulásától számíthatjuk a hazai modern festészet kialakulását. Innen tört be új időknek új dalaival Ady Endre, itt született Szilágyi Domokos, a mai romániai magyar vers megújítója is.

Beke jól tudja, hogy mihelyt egy közösség elfelejti történelmi, kulturális értékeit, hagyományait, ha az elődök tapasztalatait nem hasznosítja, fennmaradásának esélyét is elveszti. Ezért fokozott szenvedéllyel kutatja, hogyan élnek e szellemi, kulturális örökséggel az utódok, van-e egyáltalán lehetőségük, hogy élhessenek vele. Az eredmény sokszor elkésztető, megdöbbentő. A misztótfalusi könyvesbolt vezetője még nem hallott faluja nagy szülőttjéről, Ady szülőfalujának könyvtárából két év alatt senki nem kölcsönözte ki a költő verseskötetét. Az iparosítás, a területek adminisztratív átszervezése, az asszimiláció, az egyke rohamosan csökkenti a magyar nyelvű lakosság arányát. Megbízhatóbb adatok hiányában „a legbiztosabb népszámlálás, ha a diákokat adjuk össze”. A tucatnyi falusi iskolában végzett felmérés eredménye nem ígér sok jót: fogyó osztálylétszámok, megszűnő osztályok, iskolák jelzik a magyarság lassú pusztulását. Nincs okunk bizakodásra akkor sem, ha azt olvassuk, hogy a megyének összesen egy magyar nyelvű gimnáziuma van, hiányoznak az anyanyelvű óvodák, vagy Máramarosszigeten, ahol a múlt századokban jogi akadémia, teológiai fakultás, két gimnázium, román tannyelvű iskola és tanítóképző, nyelvművelő társaság, közművelődési egyesület működött, egyszerre hat nyomda üzemelt, ahol hajdanán Pápai Páriz Ferencnek, Juhász Gyulának volt katedrája, jelenleg összesen három magyar szakos tanár tanít.

Ha a Beke által elképzelt boltív a történelmi múlt és a kulturális hagyományok építőelemeiből áll össze, akkor éppen az építmeny költőnyaga, a népesség megtartó erejének hiánya és a fejlett anyanyelvi kultúra elégtelensége veszélyezteti e boltív stabilitását. Ahhoz, hogy a végső összeomlás ne következék be, a boltív ne váljon „magányos romhalmazzá”, pótolhatatlan szerep jut a nemzetiségi intézményeket pótló, közösségüket felvállaló falusi tanítóokra, papokra, önkéntes népművelőkre, néprajzosokra, a „kultúra mindeneseire”. Ők, a közművelődés napzámásai Beke legkedvesebb riportalanjai. Vállalják, hogy az amatőr szintársulatok előadásait elvigyék a környező falvakba, ahol a fizetség csupán a hallgatóság szeretete. Ők gondozzák a helytörténeti múzeumokat, ők szervezik a szavalóesteiket, a helyi kulturális versenyeket, az ő egyszemélyes alkotóműhelyeikben születnek a néprajzi, helytörténeti, nyelvészeti tanulmányok. Munkásságuk számbavétele nélkül elképzelhetetlen a kisebbségi kultúra állapotának felmérése. A riporter figyelmét semmi nem kerüli el, ami példa lehet az ott élők számára, legyen az fakultatív nyelvtanulás, önkéntes néprajzi gyűjtési módszerek bemutatá-

sa, amatőr falusi zenekar vagy szavalóest szervezése. Minden érdeklő, mindent ismertetésre méltónak tart, ami a helyes nemzetiségi önismeret kialakítását segíti, de kiméletlenül feltárja a kisebbségi lét beteg göcseit, neuralkikus pontjait, tudja, hogy azok elhallgatásával, megbízható diagnózis nélkül a gyógyítás elképzelhetetlen.

Virt Dezső

Dömötör Nándor:

Hevestől Baranyáig

(*Kiadta a Baranya megyei Tanács
VB Népművelődési Osztálya.
Pécs, 1983. 334 old. és 26 kép.*)

Dömötör Sándor neve jól ismert a Honismereti mozgalom kibontakozásával kapcsolatban. A szerző ugyanakkor Berze Nagy János munkáinak is kiváló ismerője, kutatója. A Hevestől Baranyáig című kötetben feleleveníti a nagy magyar néprajztudós és mesekutató életútját, származását, gyermekéveit, szülőfalujának történetét és szokásait. Foglalkozik az emberi és tudományos fejlődésével, a különböző szolgálati helyeken eltöltött évekkal és — a napi munka mellett — gyűjtő-, kutató-, feldolgozó munkájával mesemondóival, adatközlőivel, valamint a mesékkal, a tréfákkal, a betyártörténetekkel.

Berze Nagy János korábbi kötetei iránt igen nagy volt az érdeklődés, így ezek ma már alig beszerezhetők. A különböző kötetek bevezetőiben találunk ugyan adatokat, utalást a szerzőre, de máig nélkülöztük azt a pályarajzot, amit ez a kötet pótol. Dömötör Sándor már több mint húsz éve megírta ezt a könyvet, amelyet nem tekintett befejezettnek. Banó István és Fülöp Lajos — mint szerkesztők — az eddig kiadásra váró kéziratot rendezték, s öntötték végleges formába.

Dömötör Sándor igen körültekintő munkával és igényességgel fogott hozzá az adatgyűjtéshez. A gazdag anyag ellenére a kötetben kibontakozó Berze Nagy-életrajz nem száraz adatok halmaza. A szerzőnek sikerült a művek elemzéséből, a kortársak vallomásaiból, Berze Nagy sugárzó egyéniségéből az ember, a pedagógus, a néprajztudós hiteles rajzát bemutatni. A széles körű kutatómunka lehetővé tette a szerzőnek, hogy bemutassa azt a szociális és a történelmi háttérrel, amelyben felnőtt, amelyből úgy emelkedett ki a néprajztudós, mint egy mesehős.

Igen jól sikerült a szülőfalu, Besenyőtelek és környékének jellemzése. Jobban megértjük a néprajztudós, ha megismerjük családi körülményeit, a segítő és a gátló körülményeket, hogy miként lett a paraszti-pásztor család ti-

zenegyedik gyermekéből századunk egyik legkiválóbb folkloristája. Szinte úgy indul el, mint a népmesék hőse, hogy a néptől kapott szellemi örökségével szolgálja a népi kultúrát, a nép felemelkedését.

A néphagyományok gyűjtését abban a gyöngyösi gimnáziumban kezdte, amely ma a nevét viseli. A budapesti egyetemen a mestere nem kisebb személy, mint Katona Lajos, aki egy életre szóló feladattal bízta meg. Az ő kérésére kezdi kutatni a magyar népmeséket, foglalkozik elemzésükkel, vizsgálatukkal, gyűjtésükkel. E szép feladatot életcéljának tekintette.

Rendhagyó és ma is példamutató a néprajzkutatói munkássága, azért is, mert bár a tanügyigazgatás területén dolgozott, e munkakör pontos ellátása mellett volt ideje, ereje, hogy néprajzkutatással és tudományos feldolgozó munkával foglalkozzon.

Munkásságának ideje a két világháború előtti és közötti viszontagságos időre esik. Az állandó otthon helyett a gyakori kényszerű költözés sok időt és energiát emésztett fel. Állomáshelyei egyben kutatásának területei is. E helyek szinte az ország valamennyi területét felölték (Lugos, Kolozsvár, Nagyenyed, Csíkszereda, Debrecen, Pancsova, Szekszárd, Pécs), ami viszont kedvezett gyűjtő- és kutatómunkájának.

A kötet kiváló forrásértékkel rendelkezik, és a történeti, társadalmi alapok bemutatása, a tudományos adatközlés mellett ki kell emelni a stílusát is. A szerző nem távolodott el a népmesék stílusától, és gyakran él szépírói eszközökkel, hogy ezzel is emberközelivé tegye a néprajztudóst és munkásságát. Akik mélyebben kívánják megérteni Berze Nagy néprajztudóst és munkáit — a Mese című tanulmányát, a Magyar népmesetípusok, az Égigérő fa című kötetét —, amelyben a korszerű szemléletű, vallástörténetileg is elfogadott magyar mitológia elméletét fejtí ki, el kell hogy olvassák e kötetet. A magyar néprajztudomány elég szegény tudománytörténeti dokumentumokban. A néprajz és népmesekutatás nagyjait csak most kezdjük felfedezni. Berze Nagy munkája is egyre szélesebb ívben bontakozik ki napjainkban. Egy fanatikus, állami támogatás nélkül, szabad idejében dolgozó egyéniséget ismerünk meg Berze Nagyban, aki a magyar népi műveltség megmentése érdekében nem sajnált semmilyen áldozatot.

Jó gondolata volt Dömötör Sándornak, hogy igyekezzenek rekonstruálni azokat az állapotokat, amelyek Berze Nagy korában éltek s hatottak. Ehhez újabb gyűjtéseket végzett 1960–61-ben ifjabb Berze Nagy János segítségével. Még találkozott Berze Nagy két mesemondójával: Gyűrű Klára névvel és Vermes Miklóssal is. E gyűjtések hasznos és igen sajtóságos eredményét is megtaláljuk e kötetben.

Kár, hogy a kötet anyagát nem egészítették ki az utóbbi évek Berze Nagy emlékünnepeivel, így például a debrecenivel, ahol többek között emléktábla-avatásra is sor került.

A szerző és a szerkesztők mellett nem szabad megfejtenünk Berze Nagy fiáról, ifjú dr. Berze Nagy Jánosról sem. Ő az apja tudományos hagyatékának gondozója, s minden energiáját apja szellemi örökségének közkinccsá tételére fordítja.

A Hevestől Baranyáig című kötet a néprajz, az életrajz, a helytörténet jól sikerült ötvözete.

Dr. Szamosújvári Sándor

Heténytől Pápaig

(Hetény, 1983. 96 old.)

Tarczay Lajosnak, a pápai kollégium tudós, múlt századi tanárának nevével mindenki találkozott, aki Petőfi diákpályájával egy kicsit behatódobban ismerkedett: ő karolta föl az újradiákká lett vékonypénczű „obsitos”-t, s ő irt bevezetőt a *Tavaszi* című irodalmi zsebkönyvhöz, amely Petőfi és Jókai ifjúkori írásait is tartalmazta. Azt már kevesebben tudják, hogy nemcsak irodalmi pártfogó volt, hanem ő maga is irt irodalmi, esztétikai tanulmányokat: az akkor itthon még újdonságnak számító hegeli filozófia eszméit is alkalmazva írta meg pályamunkáját drámai irodalomról, s azt a Kisfaludy Társaság tíz arannyal jutalmazta. (Később az Akadémia levelező, majd rendes tagjává választotta.)

A Bécsben, Prágában, Berlinben járt fiatal professzor egyike volt a hegeli filozófia hazai népszerűsítőinek, s azt még kevesebben tudják, hogy eredeti szakja a természettudomány volt: a bölcsélet és természettan tanáraként került a híres pápai kollégiumba (majd — miután hegelianus nézeteit megtámadták — a matematikát kezdte oktatni a filozófia helyett). Így nem csodálkozhatunk, hogy születése 175. évfordulóján mérnökember írta meg népszerű kismonográfiáját tudós pályájáról, amelyben jelentős helyet foglal el az első magyar nyelvű főiskolai kémia—fizikai tankönyv, a *Természettan*. (Szenássy Árpád különben e jól sikerült kis munkájával szép családi hagyomány folytatója: Révkomáromban élő fivére, az irodalmár Szenássy Zoltán már számos, szép helytörténeti munkával ajándékozta meg a határon túli s inneni magyarságot: Klapkáról, Jókairól stb.)

A képekkel illusztrált gondos és szép kis könyv Tarczay Lajos születési jubileumára jelent meg, szülőhelye, a szlovákiai Komárom melletti *Hetény* Helyi Nemzeti Bizottsága kiadásában, s amint Lucza Imre, e bizottság titkára írja, valóban „részletes elemzéssel, riportszerűen” mutatja be a természettudóst, a matematikust, a bölcselőt, sőt a mintagazdasági kísérletezőt, s végül — de nem utolsósorban — a pápai képzőtársulat mentorát.

A sok ritka illusztrációt s jól válogatott idézetet tartalmazó könyvecskét átfogva,

igazolva látjuk Jókai szavait: „akkor kitűnő tanári kar volt: Tarczay, Bocsor, Stettner, mind elsőrendű tudományos kapacitások, akiknek előadásait nem muszájából hallgattuk, hanem a tudásvágytól hevített ifjú lélek vonzásával” s Petőfi vallomását is: „Tarczay, a derék Tarczay az, kinek mindent köszönhetek”.

Mivel Tarczay Lajosról több mint száz éve, halálakor jelent csak meg kisebb összefoglaló méltatás, jelentős nyeresége irodalom- és tudománytörténetünknek Szenássy Árpád gondos, szép kismonográfiája.

Külön érdeme a jól sikerült helytörténeti bevezetés Hetény múltjáról, s nem kis öröm számunkra, hogy a 3000 példányban megjelent könyvecske egy szlovákiai magyar község Nemzeti Bizottságának kiadványaként látott világot, példát adva s mutatva a nemzetiségi kultúrák értő, okos szóhoz juttatására, ami csak nyereséget hozhat mindkét nemzetnek.

Szilágyi Ferenc

A Herman Ottó Múzeum közleményei, 19.

Viga Gyula közreműködésével szerkesztette *Szabadfalvi József*

(Miskolc, 1981. 195 old.)

Az évek óta egyre jelentékenyebb és sokrétűbb tudományos kiadói tevékenységet folytató Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Múzeumi Szervezet közleménysorozata e számával a jubileum küszöbéhez érkezett. Emlékeztetőül itt most csak arra hadd utaljunk, hogy a táj- földrajzi és etnikai szempontból egyaránt változatos megyének ez a múzeumi periódikája 1955-ben indult útjára. Fő jellemzője a rugalmas, de mindig precíz szerkesztés. A szinte mindenütt szokásosnak számító régészeti—néprajzi—történeti tárgyi tanulmányok „szentháromság”-át itt igen gyakran a közművelődési munkát reprezentáló, a mai értékeket megalapozó elődökről szóló, valamint az ismét megszorodó természettudományi kutatásokat közkinccsá tévő beszámoló, megemlékezések egészítik ki. Külön is meg kell említenünk a kiadványokban szereplő Szlovákiai Tűkát, amelynek lapjain a szlovák nyelvterületen folyó, főként néprajzi kutatásokról szóló publikációkat ismertetnek hazai és külföldi szakemberek.

A legújabb kötet **népi műemlékekkel** foglalkozó részében hat szerző, más-más irányból közelítve ugyan, de mindegyik a mélyebb elemzés igényével jut el a népi építkezés és településszerkezet, valamint a hagyományos lakóház és elemei konkrét vizsgálatának kapcsán *napjaink muzeológiájának társadalmi*

felelősségéig. Ez utóbbit *Balassa M. Iván* A tájházak muzeológiai és műtárgyvédelmi feladatai címmel írott tanulmánya fogalmazza meg igen jellegzetesen. Ismerve az évek óta tartó, szinte országos méretekkel öltött *tájházalapító kampányt*, talán az sem volna haszontalan, ha a jellemző példákat, s hasznos javaslatokat egyaránt tartalmazó írás akár egy különálló füzetben is hozzáférhető lenne — nemcsak a szakmabeliek, hanem tanulságképpen a helyi tanácsok illetékesei számára!

Olajos Csaba, Korompay Katalin és Farbak Péter különböző, Borsod megyei tapasztalatokat összegző tanulmányai pontosan arról győznek meg minket, hogy a „kevesebbet, de jobban” elv a népi épületek, együttesek, valamint a hagyományos települési szerkezetek védelme során is érvényesíthető. E tematikus részhez kapcsolódik *Cseri Miklós* dolgozata, amelyben vázlatot nyújt a szuhafői nemesség és parasztság építkezésének egymástól elkülönülő jegyeiről. *Mezősi József* közép- és kelet-szlovákiai tanulmányútjának a tüzelőberendezések vizsgálatára vonatkozó tapasztalatait foglalja össze.

A **Történeti közlemények** fejezetcím alá szerkesztett munkák között olvashatjuk *Lovász Emese* beszámolóját a diógyőri pálos kolostor 1973. évi feltárásáról, valamint *Veres László*-nak a Szigethy Mihály nevével fémjelzett miskolci nyomdászat kezdeteiről írott dolgozatát. *Páll István* a nyíregyházi Jósza András Múzeumban fellelhető borsodi pecsétnyomók leírását közli, míg *Dobrossy István* a Miskolc és Mindszent határában állott Arany Bárány és Zöldfa nevű vendégfogadókra vonatkozó kutatásairól ad számot. A sajószentpéteri szőlőhegyek védelmére vonatkozó levéltári anyagot *Tóth Péter* teszi közzé. *Szikora András* egy mind ez ideig kevésbé kutatott témakörrel, a hazai s közelebről a Miskolc környéki galambtenyésztés hagyományairól és történetéről hoz igen értékes adatokat.

A **néprajzi közlemények** sorát *Selmecei Kovács Attila* Kézimalmok a Zempléni-hegyvidéken címmel írott tanulmánya nyitja. Az archaikus őrlőszközzel kapcsolatos megállapításai jól érzékeltetik, hogy egy több ezer éve azonos felépítésű szerkezet — habár funkciója időközben módosult — némely vidékeken még ma is használatban állhat. *Újváry Zoltán* a gömői néphagyományban még ma is elevenen élő Mátyás-mondákra vonatkozó gyűjtéseiből közli. *Idős Kordos László* Új Péter mezőcsáti parasztköltő 1975-ben múzeumba került versesfüzetéből emel ki szemelvényeket. *Viga Gyula* tudomány- s múzeumtörténeti szempontból egyaránt érdekes leveleket közöl Bátky Zsigmond tollából, s ezek érzékletesen világítanak rá a tudós borsodi kapcsolataira. *Hankóczy Gyula* a falusi társas szórakozások alkalmával korábban igen népszerű hangszer, a citera múzeumi példányait mutatja be. *D. Varga László* négy Ung-vidéki pásztor változatos szarumunkáit ismerteti. *Petercsák Tivadar* — folytatva a korábban megkezdett

kutatásait — most az abaúji Hegyközben alkalmazott szarvasmarha-gyógyító eljárások különféle módzatait foglalja össze.

A **Muzeológiai közlemények** fejezetet három, a borsodi múzeumi szervezet életében jelentős állandó képzőművészeti, természet- és környezetvédelmi s irodalomtörténeti kiállítás megnyitóján elhangzott beszéd indítja. A szerkesztők ide sorolták *Kovács Tibor* beszámolóját is, amely egy Boldváról származó pártáöv restaurálásának módját ismerteti. A Tokaji Helytörténeti Gyűjtemény vezetőjét, *Pap Miklóst* a régi barátság és tisztelet hangján köszönti 70. születésnapján *Szabadfalvi József*, megyei múzeumigazgató.

A most is gazdag Szlovákiai Téka lapjain az azt szerkesztő *Újváry Zoltán* mellett *Bartha Elek*, *Bodnár Mónika*, *Bódi Erzsébet*, *Dankó Imre* és *Tóth Emilia* ismertetik a szomszédos országban 1978—1980 között megjelent fontosabb néprajzi munkákat.

Kriston Vizi József

A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei, 11–19.

Szerkesztette: *Gazdag István*
(Debrecen, 1978—1982)

A Hajdú-Bihar megyei Levéltár feldolgozó és tudományos tevékenysége mellett megyeszintű tudományos szervező és közművelő tevékenységet folytat. E tevékenység eredményei az intézmény kiadványai, amelyeket a levéltár három sorozatban jelentet meg: 1. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve, 2. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Forráskiadványai, 3. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei.

A *levéltár Évkönyve* évente jelenik meg, eddig kilenc kötet látott napvilágot. Az évkönyvekben elsősorban a levéltár dolgozói saját tudományos témájuk legfrissebb eredményeit jelentetik meg tanulmányok formájában, de teret adnak más közgyűjteményeknek és a debreceni tudományegyetem történészeinek is. A három sorozat közül a levéltár ezzel tölt be leginkább tudományos szervező szerepet.

A *Hajdú-Bihar megyei Levéltár Forráskiadványai* című sorozattal azt a célt kívánják megvalósítani, hogy a levéltár legértékesebb, egyszersmind legnehezebben hozzáférhető (középkori, magyar, latin vagy német nyelvű) forrástípusaival ismertessék meg a kutatókat. E cél érdekében kezdte meg a levéltár Debrecen város magisztrátusa feudális kori jegyzőkönyveinek regesztázását, és adott ki eddig hét kötetet, 1547—1557-es időhatárral. A forrástípusok tudományos közreadását 1983-ban bővítették a Debreceni végrendeletek, 1595—1847 című nyolcadik kötettel, s a továbbiakban a debreceni magisztrátus jegyzőkönyveinek publikálása mellett egyéb városi, megyei és

hajdúkerületi források, vagyonelektárak, statútumok, összejárások kiadását is tervezik.

Részletesebben kívánjuk ismertetni a levéltár harmadik kiadványsorozatát, *A Hajdú-Bihar megyei Levéltár Közleményei*-t. Eddig tizenkilenc száma jelent meg, átlagosan évi két szám. Most az 1978-tól megjelent köteteket mutatjuk be. A sorozat célja, hogy a levéltárról, a benne elhelyezett levéltári anyagról, annak rendszeréről olyan tájékoztatást adjon, amelyet felhasználhatnak maguk a levéltárosok is, amikor „kiszolgálják” a kutatókat, de közvetlenül is segítséget nyújtsanak azoknak, akik társadalomtudományi vagy egyéb témájuk feldolgozása során az eredeti forrást akarják felhasználni. Még szélesebb körben: közvetlen tájékoztatást és segítséget adjon mindazoknak az érdeklődőknek, diákoknak és felnőtteknek, a Honismereti mozgalomban dolgozóknak és pályázóknak, akik szűkebb pátriájuk történelmi múltja iránt érdeklődve el kell hogy jussanak a levéltárhoz.

Ezt a többrétű célkitűzést nagyszerűen oldja meg a kötetek témafelvetése és kidolgozása. Az önálló köteteket a levéltár és a levéltári anyag közérthető feltárása kovácsolja egységé, azaz sorozattá. Találhatunk közöttük két tanulmányt, amelyek a tudományos igényesség mellett közérthetőek is. (12. szám: *Szűcs Ernő*: A debreceni István-gözmalom története, 1848—1944. 1978.; 14. szám: *Szekeres Antal*: Az ideiglenes Nemzeti Kormány Debrecenben, 1979.)

Gyakoribbak azok a kötetek, amelyek egy-egy, közérdeklődésre számot tartó történeti témához mutatják be a megyére vonatkozó források levéltári és sajtógyűjteményét, esetenként szemelvényeket is közölve a tárgyra vonatkozó feldolgozásokból. Így megemlítenő az iskolán kívüli népművelés Hajdú-Bihar megyében 1867—1956-ig c. téma, amely három kiadványban került kibontásra. (11. szám: „Éhe a kenyérnek, éhe a szónak, éhe a szépnek...” 1978; 13. szám: „Ha majd a szellem napvilága...” 1979; 17. szám: „...Munkát, szellemet, észet...” 1981.)

A tanácsok létrejötte harmadik évfordulójára készült el a megye tanácsainak 1950 és 1954 közötti történetét bemutató dokumentumkötet. (15. szám: „S a hozzáértő, dolgozó nép okos gyülekezetében hányini-vetni meg száz bajunk.” 1980.) A Vöröskereszt századik évfordulójára ugyancsak levéltári dokumentumgyűjtemény jelent meg. (16. szám: 100 éves a Vöröskereszt, 1981.)

E dokumentum-összeállítások mindegyikére kivétel nélkül jellemző az érdemi válogatás, valamint a forrásoknak mintaszerű, tudományos apparátussal való ellátása (a lelőhely pontos közlése, szükség esetén jegyzet, és szinte mindegyik kötetben található bibliográfia, adattár vagy hely-, név- és tárgymutató). Az olvashatóságot mindegyik kötetnél fokozzák a nyomdatechnikailag jól elkülönített nagy szerkezeti egységek, valamint az, hogy a különböző dokumentumoknál a szá-

mozás, a cím, a szöveg, a jelzet és a magyarázat világosan szétválik.

A sorozaton belül a harmadik típust azok a közlések alkotják, amelyek műfajilag *levéltári segédleteknek* nevezhetők, vagyis részletes tájékoztatást, leírást adnak a teljes levéltári anyagról vagy annak egy-egy típusáról. Rendkívül érdekes és hasznos a hajdú-bihari kézíratos térképek leírása. Ez folytatása az 1972-ben megjelent hasonló című kötetnek, s az azóta feltárt kézíratos térképek leírása található meg benne bőséges tudományos apparátussal ellátva. (18. szám: Hajdú-bihari kézíratos térképek, II. 1982.) A sorozat legfrissebb kiadványa az 1981-ben megalakult hajdúböszörményi fióklevéltár iratanyagát ismerteti. (19. szám: Útmutató a hajdúböszörményi fióklevéltár irataihoz. Összeállította: *Radics Kálmán* 1982.) Rendkívül hasznos ez a kötet a megyei és megyén kívüli kutatók, a helytörténet iránt érdeklődők széles rétege számára.

Végigtekintve a sorozat darabjait, látható a szerkesztés céltudatossága, a munkatársak alapos levéltári anyagismerete (szinte valamennyi kötetben a levéltár dolgozó működtetése közre), és remélhető, hogy a továbbiakban a levéltár egyre többet tár fel értékeiből a nagyközönség számára.

Müller Veronika

Ujvári Zoltán:

Játék és maszk, I—III.

(A Bihari Múzeum kiadványa.
Berettyóújfalú, 1983.
360., 356., 342 old.)

Ujvári Zoltán ebben a három kötetben arra vállalkozik, hogy a dramatikus népi játékokat és színjátékszerű szokásokat rendszerbe foglalva, alkalmak szerinti csoportosításban mutassa be. Az első kötet a jeles napi játékokkal és maszkokkal foglalkozik, a második a lakodalomban előforduló, maszk nélküli és maszkos játékokat írja le, a harmadik pedig a munkaalkalmak közben, illetve után előadott dramatikus játékokat, szokásokat veszi sorra.

A téli naptári ünnepek közül a Luca-nap, a szilveszter, illetve újév és a farsang az, amelyhez a legtöbb színjátékszerű népszokás, játék kapcsolódik. December 13., *Luca napja* nevezetes ünnep a néphagyományban, amelyhez számtalan babona, jóslás hiedelem és tilalom fűződik. A könyv ismerteti a Luca-napi szokás menetét, a Luca-napi tréfákat, magát a maszkot és a kísérő alakokat. Szól az egyéb fehér leples alakoskodókról is, melyek szoros kapcsolatban állnak a Luca-maszkokkal, bár nem Luca a nevük, és nem is december 13-án jelennek meg.

Ezután a *szilveszteri-újévi* zajkeltő felvonulós játékokról esik szó. Ujvári saját hajdúszobslói gyűjtését mutatja be, s közli a szokás

kétféle helyi eredetmagyarázatát is. Hiányzik azonban a valódi magyarázat, mely szerint a zajkeltés már az ókori népeknél is a gonosz elűzésének, távol tartásának eszköze volt, s a magyar néphitben is mint a rontás elűzésének egyik módja szerepel. Ennek említésével világosabb válna, miért olyan népszerűek és elterjedtek ezek a játékok mind a mai napig. Végül szó esik a karácsonyi, újévi koledálásról is, sajnos a regőlésről nem történik említés.

Több fejezet foglalkozik a *farsangi* alakoskodásokkal. Ismert és népszerű volt a farsangi zajkeltő felvonulás, a farsangtemetés (melyről részletes képet kapunk), a farsang végi rönkhúzás és álesküvő, az elsősorban szintén a farsanghoz kapcsolódó bíraskodási paródiák és kivégzőjátékok, valamint a különböző állatalakoskodások. Ezek közül részletesen leírja a kecske- és turkamazskos játékokat és vizsgálja európai kapcsolataikat, foglalkozik továbbá a lómaszkos játékokkal és a farsangi medvealakoskodással. Ez utóbbiak európai párhuzamait is közli, vizsgálja elterjedésüket és eredetük kérdéseit. A kötet összegzésében hangsúlyozza, hogy a vizsgálat előterébe a játékok és a maszkok kerültek, a bemutatás alkalmától függetlenül, mivel azonos típusú játékokat különböző alkalmakkor is bemutatnak. Ez az oka annak, hogy a II. és III. kötetben sok átfedés található (ismételtelen szerepel pl. a lómaszkos alakoskodás, az itélkező játékok, az álesküvő, a különféle nemzetiségű, illetve foglalkozású figurák leírása).

A *második kötet* a *lakodalomban* bemutatott, színjátékszerű szokásokkal foglalkozik. A lakodalom maga is felfogható színjátéknak, de szép számmal előfordulnak benne olyan jelenetek is, melyek nem tartoznak szorosan a lakodalom menetéhez, hanem alkalmiszzerűen, szinte független játékként szórakoztatják a nézőket. Vagy a lakodalom résztvevői, vagy a hivatlanok mutatják be őket.

A lakodalomban bemutatott párbeszédessé játékok a társadalmi igazságtalanságokat pellen-géreztek ki. Ezek (csikós-, kanász-, csőszjele- net) mára már háttérbe szorultak, helyüket más szórakoztató jelenetek foglalták el, például a részeg ember és felesége jelenete, a temetés és az esküvő paródiája, valamint a különböző mesterségek, foglalkozások utánzása. Részlete- sen szó esik a török basa alakjáról, melynek figurája valószínűleg a török hódoltság idejé- ből származik. Ennek az időszaknak emléke- ként főleg az Alföldön gyakori lehetett a török megjelenítése, nemcsak a lakodalomban, ha- nem egyéb szokáskörökben is (farsang, pün- kösd).

Végül a kötet a szlovák, morva, horvát és keleti szláv hagyománykör analóg szokásait mutatja be; részletesebben szól az ál- menyasszonyról, az itélkezőjátékokról, a teme- tésparódiákról, az állatmaszkos jelenetekről és bizonyos genre-alakokról (borbély, orvos, molnár, állapotos asszony). Megállapítja, hogy e játékok hátterében az ősök kultusza, agrár- kultusz, termékenységhívás stb. áll. Első-

sorban a farsangból kerültek a lakodalomba, amikor eredeti funkciójukat elvesztették.

A *harmadik kötet* a *munkaalkalmakkor* be- mutatott játékokkal és maszkokkal foglalko- zik. A *fonó* a szereplők, a nézőközönség és a színhely szempontjából egyaránt ideális a színjátékszerű szokások bemutatására. Itt figyelhető meg leginkább a munka és a szóra- kozás kapcsolata. Az egyszemélyes némajele- netektől az összetett, több szereplős színjátéko- kig minden változat előfordul. Ismételtlen ta- lálkozunk a különféle állatmaszkokkal (ló, kecske, medve, gólya), a temetésparódiával és a mesterséget, foglalkozást utánzó figurák megjelenítésével.

Más jellegűek az *aratáskor*, a *kukoricafosz- tás*kor és az *egyéb munkaalkalmakkor* bemuta- tott játékok. Ezeket a munka pihenőiben játszották. Elsősorban a rögtönzés jellemezte őket, hiszen hosszú készülésre nem volt mód, s ugyanebből az okból a kellékek is egyszerűek voltak. Az aratóünnepség alkalmával elmon- dott „marokszedők búcsúja” nem igazi drama- tikus játék, hanem a közönséget szórakoztató tréfás monológ. Hasonló figurák voltak a szere- plői a *szüreti* felvonulásnak is.

Ma már talán meglepőnek tűnik a városi ember számára, hogy a *halottvirrasztóban* is játszottak. Az egész magyar nyelvterületről vannak olyan adatok, hogy virrasztás közben mesélgettek, ettek-ittak, kártyáztak és játéko- kat is bemutatnak. Ennek eredete valószínű- leg a halottal való játszás volt, melynek célja a fölélesztés, majd a valóságos halottat álha- lottal helyettesítették. A rituális háttér fele- dedésbe merülésével párhuzamosan a játék egyre inkább a komédia felé tolódott.

A három kötet sokéves kutatás eredménye. Helyszínen és forrásokból gyűjtött szokás- anyagot közöl, a hozzájuk tartozó valamennyi maszkot részletesen leírja. A lábjegyzetekben nagy mennyiségű bibliográfiai adat szerepel, sajnos hiányzik azonban egy összefoglaló iro- dalomjegyzék. A köteteket sok fényképillusz- tráció és néhány rajz egészíti ki: kár, hogy a fényképek gyakran nem ott szerepelnek, ahol a rajtuk ábrázolt szokásról van szó. Nagy hiányosság, hogy a népdalokat és népballadá- kat is kiadó Ujváry Zoltánnak ez a műve egyetlen kottát sem tartalmaz! A színjá- tékszerű szokásokhoz kapcsolódó daloknak csak a szövegét közli. Minden kötet végén német és szlovák nyelvű összefoglalás és hatnyelvű tartalomjegyzék, a III. kötetben részletes tárgy- és szótmutató, valamint hely- névmutató is található.

Az ígért IV. kötet a játékokat, a maszkokat típusok szerint fogja rendszerezni (ez az elv már a megjelent részben is többször keresz- tette az alkalmak szerinti felosztást), s részlete- sebben foglalkozik a maszkírózási módokkal, a rendezéssel, a közönséggel, a szintérrrel, vala- mint a kutatás történetével és a maszkteó- riákkal. Érdeklődéssel várjuk!

Lázár Katalin

Máramarosszigeti Lenkey-emlékek

Lenkey serlege

Megilletődve olvastam a Honismeret 1983/5. számában I. Agoston László értékes írását Lenkey János honvédtábornokról. Gyermekkoromban ugyanis minden nyarat nagyanyámnál töltöttem Egerben, s első utunk mindig a rokon huszárkapitány, Lenkei János szülőházához vezetett, ahol édesapám minden alkalommal felelevenítette a családi emlékeket. Évtizedek múltán — kutatásaim során — ezek hitelességét korabeli dokumentumok erősítették meg.

Máramarosszigeti családunk tagjai, élükön a napóleoni idő „Koburg” huszárezredének nyugdíjas századosával, Kovássy Károly úkapámmal és fiaival, a városba bevonuló Württemberg-huszárszázad fogadói között voltak 1849. május 31-én. Dédapám, Kovássy Albert (aki 1848. szeptember 2-án Perlasz sáncainál már együtt rohamozott Lenkeyvel) „azonkori jegyzetében” így emlékezett meg a huszárok érkezéséről: „... Az egész város eléjük ment. A nemzetőrség felállított. A tanulósg megjelent. Zászlókkal és örömrivalgással fogadtattak. A megyeháza előtt sorba felállt az egész század. Lenkey lelkes beszédében felszólítja a hatóságot, rendelkezék felölők, míg a minisztérium sorsuk felett határozand.” Ebből az időből két tárgyi emlék története érdekes. Az egyik apáról fiúra száll azóta. Most én örzöm. A másik jelenlegi sorsa ismeretlen. Talán e sorok hozzásegíthetnek felkutatásához!

Lenkeyt Chrenkó János kincstári ispán Színház utcai házában szállásolták el. A századot hamarosan a délvidéki harctérre irányították s a kapitány ekkor emlékül egy kardot adott a házigazdának. Pengéjén a FRINGIA és a LENKEY véset volt olvasható. Amikor 1849 szeptemberében a cári csapatok a városba érkeztek, Ivan Ivanovics cári őbester és Capczionol adju-tánst szállásolták be az egy évvel ezelőtt Lenkey által lakott szobába. Eleinte csupán udvarias volt a kapcsolat, amikor azonban a háziasszony egy alkalommal rutén nyelven szólalt meg, valamennyien feloldódtak és attól kezdve családi viszony alakult ki közöttük. A háziak rövidesen felfedték titkukat, hogy az új lakók szobájában rejtegetik Lenkey kardját. Az őszinte vallomásra az adju-táns kijelentette: „Ide aztán nem teszi be a lábát a német!” Lenkey kardja így nem vészett el, sőt évtizedek múltán a Nemzeti Színház művésze, Vizváry Gyula birtokába került. Vizváry ugyanis a múlt század végén családjával igen sokat időzött ezen a vidéken és nyári szabadságát a máramarosi Pável-sósfürdőben töltötte. Kedves baráti kapcsolata alakult ki nagyapámmal, a máramarosszigeti Városi Színház Bizottság titkárával, Kovássy Zoltán tanítóképző igazgatóval, s a művész tisztelői barátságuk jeléül neki ajándékozták Lenkey kardját. Századunk elejéről adat van arra, hogy a kard akkor még Vizváry birtokában volt. De hol lehet most?

A kard érdekes története arra, hogy az általam őrzött, „történelminek” minősíthető családi ereklyére vonatkozó hagyománnyal részletesebben foglalkozzam. Ez a tárgy pedig a féltőn őrzött ezüst „Lenkey-serleg”. Néhány évvel ezelőtt szakértővel vizsgáltattam meg, megállapította, hogy 1839-ben készítették Bécsben. A 16 cm magas szép ötvösmunka aranyozott koszorús emblémájának felirata: „JAVADÉRT HAZA”. Alatta ott a kapitány monogramja: „L. J.”

Az 1839-es évszám azért is érdekes, mert T. Agoston László most hivatkozott, de más, Lenkeyvel foglalkozó írásaiban is bizonyította, hogy a szabadsághős családjából többen éltek ez időben Bécsben.

Mi lehetett annak a serlegnek útja? Lenkey ugyanis 1848. május 30-án keltezett körösmezői levelében megjegyezte: „... a század pénztára és raktárai, de az én holmim is elmaradt”. (akkor, amikor századával átjött a Kárpátokon). Arról nincs tudomásunk, hogy a kapitány később megkapta-e a személyi holmiját vagy sem, — azaz, hogy abból származik-e a serleg, vagy esetleg családunk ajándékozta neki? Mindenesetre ő azt valószínűleg — kardjához hasonlóan — emlékül hagyta vissza, amikor a század elment Máramarosszigetről. Így maradhatott meg a családi ereklyék között!

A Lenkey történet befejezéseként meg kell még említenem a sors különös játékát. Feleségem egri és aradi családja is szoros kapcsolatot tartott fenn Lenkeyekkel. Ennek emlékeként őrizük ma is a hű barátónő, Lenkey Ida fényképét.

Dr. Kovássy Zoltán

**A nagymegyeri
(Čalovo)
tájház
mestergerendája**

**A nagymegyeri tájház
tűzhelye**

**Az
alistáli
tájház
mestergerendájának
évszáma**

**szörményi István
(telei)**

Ara: 8 Ft

198

HONISMERI

Karádi himzés (Móser Zoltán felvétele)